İslâm Medeniyetinde

DİL İLİMLERİ

Tarih ve Problemler

editör

İsmail Güler

İSAM Yayınları 167
İlmî Araştırmalar Dizisi 72

İSLÂM MEDENİYETİNDE DİL İLİMLERİ
Tarih ve Problemler

editör
İsmail Güler

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 14.02.2014 tarih
ve 2014/03 sayılı kararıyla basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

Birinci Basım: Ağustos 2015

ISBN 978-605-4829-25-5

İSAM Yayıncılık Sosyal Hizmetler San. ve Tic.Ltd.Şti.
İcadiye Bağlarbaşı Cad. No. 40 34662 Üsküdar/İstanbul
Tel: (0216) 474 08 50 Faks: (0216) 474 08 74
www.isam.com.tr bilgi@isam.com.tr
Sertifika No. 15734

Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No. 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat 2, 34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Güler, İsmail (ed.)
İslâm medeniyetinde dil ilimleri: tarih ve problemler / İsmail Güler (ed.). - İstanbul : İSAM Yayınları, 2015.
567 s. ; 24 cm. - (İSAM Yayınları ; 167. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 72)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-605-4829-25-5

İçindekiler

TAKDİM 5

1

ARAP SÖZLÜK BİLİMİ VE SÖZLÜK ÇALIŞMALARI 23
Soner Gündüzöz

Giriş: Arap Sözlükçülüğünün Kavramsal Boyutu 23
Mu'cem ve Kāmus Kelimelerinin Tanımı 23
I. Arap Sözlükçülüğüne İlişkin Bir Paradigma İnşası:
Dil Malzemesinin Belirlenmesi ve Derleme Faaliyetleri 26
II. Arap Sözlükçülüğünde İlk İlmî Hareketler 32
A. Garîbü'l-Kur'ân Çalışmaları 33
B. Garîbü'l-Hadis Çalışmaları 37
C. Monografik Sözlükler 40
Haşerat, Hayvan, Bitki vb. Sözlükleri 40
III. Sözlükçülüğü Besleyen Diğer Faaliyetler:
Söz Varlığının Tasnifine İlişkin Projeler 43
A. Yapısal Sözlükler: Morfolojik, Etimolojik ve Diyalektolojik
Sözlükler 43
1. Yapısal ve Morfolojik Sözlükler 44
2. Etimolojik Sözlükler 46
3. Diyalektolojik Sözlükler 48
B. Anlam Eksenli Sözlükler 48
1. Eş Anlamlı, Zıt Anlamlı ve Çok Anlamlı
Kelime Sözlükleri 48
2. Deyim ve Atasözü Sözlükleri 50
3. Terim Sözlükleri 51
4. Yer Adları ve Özel İsim Sözlükleri 52

IV. Sistem Bakımından Sözlük Türleri 53
A. Taklîbe Dayalı Fonetik Sistem 53
B. Alfabetik Dizim Sistemleri 56
1. Kökün İlk Harfine Göre Alfabetik Dizim Sistemi 57
2. Kökün Bütün Harflerine Göre Alfabetik Dizim Sistemi 57
3. Kökün Son Harfine Göre Alfabetik Dizim Sistemi (Kafiye Sistemi) 58
4. Ek ve Kök Harf Ayırımının Yapılmadığı Alfabetik Dizim Sistemi 60
C. Tematik Sistem 60
D. Vezin ve Kalıp Sistemi 61
V. Modern Dönemde Yapılmış Sözlüklere Genel Bir Bakış 61
1. Dünyada Başlıca Arapça Sözlükler 62
2. Türkiye'de Arapça-Türkçe Sözlük Yazımı 63
Genel Değerlendirme ve Sonuç 64

2

NAHİV İLMİ 79

M. Şirin Çıkar

1. Gramer Kurallarını Tespite Duyulan İhtiyaç 79
2. İlk Kuralları Kim Derledi? 83
İlk Telifler ve İlk Okullaşmalar 87
3. Kuralların Tespitinde Kaynaklar ve Metodoloji Sorunu 91
4. Basra-Kûfe Ekolleri ve Temel Ayrışma Noktaları 99
5. Bağdat ve Endülüs'te Nahiv Çalışmaları 103

3

SARF (TASRİF) İLMİ 111

Musa Alak

I. Sarf İlmi Hakkında Genel Bilgiler 112
A. Sarf ve Tasrif Kavramları 112
1. Sözlük Anlamları 112
2. Terim Anlamları 113
a. Amelî Olarak 113
b. İlmî Olarak 115
3. Sarf ve Tasrif Kavramlarından Sadece Birini Kullananların Tercih Gerekçeleri 115

B. Konusu 116
1. Kelimenin Türleri Bakımından Sarf İlminin Konusu 116
a. Mütemekkin İsim 116
b. Mutasarrıf Fiil 116
c. Sarf İlminin Alanına Girmeyen Kelime Türleri 116
2. Kelimede Yapılan Değişiklikler Bakımından Sarf İlminin Konusu 117
a. Mâna ile İlgili Değişiklikler 117
b. Lafızla İlgili Değişiklikler 119
3. Kelimenin Halleri Bakımından Sarf İlminin Konusu 119
C. Amacı ve Faydası 120
D. Önemi ve Zorluğu 120
E. Dinî Hükmü 122
II. Sarf İlminin Temel Kavramları 122
A. Mîzân-ı Sarfî (Vezin-Mevzûn) 122
B. Fiillerle İlgili Kavramlar 123
1. Sîga (Zaman) Bakımından Fiiller 123
a. Fiil-i Mâzi 123
b. Fiil-i Muzâri 123
c. Emir Fiili 124
2. Fiillerde Sayı, Cinsiyet ve Şahıs (Emsile-i Muttaride) 124
a. Sayı 125
b. Cinsiyet 125
c. Şahıs 125
d. Emsile-i Muttaride 126
3. Aslî (Kök) Harflerinin Sayısı Bakımından Fiiller (Bablar) 128
a. Sülâsî 128
b. Rubâî 130
4. Fâillerinin Zikredilip Zikredilmemesi Bakımından Fiiller 132
a. Mâlûm 132
b. Meçhul 132
5. Mef'ûlün bih Alıp Almama Bakımından Fiiller 133
a. Müteaddî 133
b. Lâzım 133

6. Kök Harfleri Arasında İllet Harfi Bulunup Bulunmaması Bakımından Fiiller (Aksâm-ı Seb'a) 133
a. Sahih 134
b. Mu'tell 135
7. Çekimli Olup Olmama Bakımından Fiiller 136
a. Mutasarrıf 136
b. Câmid 137
8. Tekit Bakımından Fiiller 137
a. Müekked 137
b. Gayr-i Müekked 139
C. İsimlerle İlgili Kavramlar 139
1. Kök veya Ziyâdeli Olma Bakımından İsimler 139
a. Mücerret 139
b. Mezid 140
2. Cinsiyet Bakımından İsimler 141
a. Müzekker 141
b. Müennes 141
c. Hem Müzekker Hem de Müennes Sayılabilen İsimler 142
3. Sayı Bakımından İsimler 142
a. Müfret 142
b. Tesniye / Müsennâ 142
c. Cemi 143
4. Çekimli Olup Olmama Bakımından İsimler 143
a. Mutasarrıf 143
b. Gayr-i Mutasarrıf 143
5. Türemiş Olup Olmama Bakımından Mutasarrıf İsimler 144
a. Câmid 144
b. Müştak 146
6. Son Harfleri Bakımından İsimler 151
a. Sahih 151
b. Mu'tell 151
D. Müşterek Kavramlar 151
1. İbdal 151
2. İ'lâl 151
3. İdgam 152
a. Vâcip İdgam 152
b. Câiz İdgam 152
c. Mümteni' İdgam 152

4. Hemze 152
a. Türleri 152
b. Hemzeye İllet Harfi Muamelesinin Yapılması 153
5. İltikā-i Sâkineyn 154
a. İltikā-i Sâkineyn alâ haddihî 154
b. İltikā-i Sâkineyn alâ gayri haddihî 154
III. Sarf İlminin Tarihçesi 155
A. Kuruluş Dönemi (40-154/660-771) 155
B. Gelişme Dönemi (155-220/772-835) 157
C. Olgunluk Dönemi (221-292/836-905) 159
D. Tercih Dönemi (293/906-Günümüz) 161
IV. Nahiv Mekteplerinin Usulleri ve Hilâfiyat 162
A. Mekteplerin Usulleri 163
1. Semâ‘ 163
2. Kıyas 164
3. Şâz Kıraatler 164
4. Hadisle İstişhat 165
5. Müvelledlerin Şiirleriyle İstişhat 165
B. Hilâfiyat 166
V. Sarf Literatürü 169
A. Genel Çalışmalar 169
B. Nahiv İlminin Bir Parçası Olarak Sarf Konularını İşleyen Çalışmalar 170
C. Müstakil Bir İlim Olarak Sarf Konularını İşleyen Çalışmalar 174

4

BELÂGAT İLMİ VE TARİHİ 215

Hasan Taşdelen

I. Belâgat Kelimesinin Lugat ve Terim Mânası 215
II. Belâgat ve Fesahat Ayırımı 217
III. Belâgatın Bir Bilim Olarak Ortaya Çıkışında Etkin Olan Âmiller 219
A. Şiir ve Hitabet 219
B. Kur'ân-ı Kerim ve İ'câzı 220
C. Müfessirler ve Usulcüler 221
D. Kâtipler 222
E. Felsefe ve Kelâm 223
F. Dilciler 225

IV. Belâgat İlminin Dönemsel Gelişimi 226
A. Câhiliye Döneminde Belâgat Anlayışı 226
B. Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlünden Sonra Belâgat 231
1. İ'câzü'l-Kur'ân'a Dair Eserlerde Belâgat İçeriği 235
2. Dil ve Edebiyat Kitaplarında Belâgat 241
3. Edebiyat Eleştirisi Kitaplarında Belâgat 249
a. İbnü'l-Mu'tez ve *el-Bedî*'i 249
b. Kudâme b. Ca'fer ve *Nakdü'ş-şi'r*'i 254
c. Diğer Kitaplar 256
C. Belâgat Tarihinde Olgunlaşma ve Parlama Dönemi 261
1. Abdülkāhir el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz* ve *Esrârü'l-belâga*'sı 261
2. Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*'ı ve Belâgat Prensiplerinin Uygulanması 269
D. Belâgatta Duraklama ve Gerçek Mecradan Ayrılma Dönemleri 271
E. Telhisler ve Şerhler Dönemi 272
V. Belâgat Ekolleri 277
A. Arap ve Bülegā (Mısır, Şam ve Irak) Ekolü 280
1. İbn Sinân el-Hafâcî 283
2. Usâme b. Münkız 284
3. Ziyâeddin İbnü'l-Esîr 285
4. Zemelkânî 287
5. İbn Ebü'l-İsba' el-Mısrî 289
B. Meşârika Ekolü ve Etkileri 290
1. Fahreddin er-Râzî 291
C. Megāribe (Bedî'ciler) Ekolü 296
1. Kartâcennî ve Endelüsî 297
VI. Anadolu'da Belâgat Çalışmaları 298
Sonuç 300

5

ARAP ŞİİRİ 307

Mehmet Yalar

I. Şiirin Mahiyeti 307
A. Şiirin Sözlük Anlamı 307
B. Başlıca Tanımları 308

1. Aruzcuların Klasik Tanımı 308
2. Kudâme b. Ca'fer ve İbn Reşîk'in Tanımı 308
3. İbn Haldûn'un Tanımı 309
4. Çağdaş Bazı Tanımlar 310
II. Başlıca Tarihî Dönemleri 311
A. Câhiliye Dönemi 311
1. Birinci Câhiliye 311
2. İkinci Câhiliye 312
a. Câhiliye Şiirinin Kabile Eksenli Oluşu 313
b. Kabile Divanlarının İçerikleri 315
c. Şiir ve Şairin Câhiliye Toplumundaki Yeri 315
d. Muallakalar 318
B. İslâm'ın Başlangıç Dönemi 320
1. Bu Dönemin Şiiriyle İlgili Görüşler 325
a. Zayıf Olduğunu Savunanlar 325
b. Güçlü Olduğunu Savunanlar 326
c. Orta Yolu Benimseyenler 327
2. Bu Dönemin Belli Başlı Bazı Şairleri ve Şiir Temaları 327
a. Kâ'b b. Züheyr 327
b. Abdullah b. Ziba'râ (ö. 15/636) 328
a. Nâbiga el-Ca'dî (ö. 65/684) 329
b. Hassân b. Sâbit 330
C. Emevîler Dönemi 331
1. Bu Dönem Şiirinin Özellikleri 332
2. Bu Dönemin Şiirinde Öne Çıkan Temalar 332
a. Medih 332
b. Hiciv 333
c. Övünç 333
d. Siyasî Şiir 334
e. Gazel 334
3. Bu Dönemin Belli Başlı Bazı Şairleri ve Şiir Temaları 335
a. Ahtal 335
b. Ömer b. Ebû Rebîa 336
c. Ferezdak 338
d. Cerîr 338
D. Abbâsîler Dönemi 339

1. Bu Dönemin Şiirinde Öne Çıkan Temalar 341
a. Asabiyet 341
b. Siyaset 341
c. Anlatının Çeşitlenmesi 341
d. Cinsellik 341
e. İçki 342
f. Züht 342
2. Bu Dönemde Şiirin Üslûbu ve Biçimsel Yapısı 342
a. Mesnevi 343
b. Müveşşah 343
3. Bu Dönemin Belli Başlı Bazı Şairleri ve Şiir Temaları 343
a. Beşşâr b. Bürd 343
b. Ebû Nüvâs 344
c. Ebü'l-Atâhiye 345
d. Ebû Temmâm 347
E. Endülüs Dönemi 348
a. Anlatı 350
b. Ağıt 350
c. Yakınma ve Merhamet Dileme 350
d. Yardım Talebi 350
e. Nazımlı İlmî Eserler 351

6

ARUZ İLMİ 357
Abdurrahman Özdemir

Giriş 357
I. Aruz İlmi, Mahiyeti ve Alanı 358
A. Tanımı 358
B. Ortaya Çıkışı 359
C. İsimlendirme Sebebi 360
D. Gayesi ve Mûsiki ile İlişkisi 361
E. Faydası 363
II. Aruz Terimleri 364
A. Hece Terimleri 364
B. Birim Kalıp Terimleri 365
C. Aruz Kusurları 366

D. Vezin Terimleri 372
E. Aruz Bahirleri 372
III. Aruzda Yenilik Arayışları 392
A. Klasik Dönem 393
1. Bireysel Arayışlar 393
2. Yeni Vezinler 396
3. Yeni Şiir Formları 398
B. Modern Dönem 403
IV. Aruz Literatürü 406
A. Arapça Kitaplar Şerh ve Hâşiyeleri 407
B. Arapça Risâleler 419
C. Türkçe ve Farsça Eserler 420
D. Tezler 420

7

VAZ‘ İLMİ 425
Abdullah Yıldırım

Giriş 425
I. Umumi Çerçeve 427
A. Lafzî Delâletin İlkesi Nedir? 428
B. Meseleyi Doğru Kurmak:
Vaz‘ Sorusunun Dil-Anlam Tartışmasındaki Önceliği 439
C. Dilin Temeli Neye Dayanır ya da Kurucusu (Vâzı‘) Kimdir? 441
D. Tartışmanın Doğuşu ve *er-Risâletü’l-vaz‘iyye*:
Adudüddin el-Îcî Tam Olarak Ne Yaptı? 449
E. Vaz‘ Bilgisinin Müstakil Bir İlim Olarak
Tedvinine Giden Yol 460
II. Tanım: Bir Nispet Olarak Vaz‘ ve Kavramsal İçeriği 470
III. Meseleler 478
A. Vaz‘ın Kategorileri (Aksâmü’l-vaz‘) 478
1. Vâzı‘ (Dilin Kurucusu) Açısından Vaz‘:
Lugavî-Örfî-Istılahî-Şer‘î 480
2. Mevzû‘ (Lafız) Açısından Vaz‘: Şahsî - Nev‘î 487
3. Mecazların Vaz‘îliği Sorunu 494
4. Mevzû‘ leh-Âletü’l-vaz‘ (Mâna) Açısından Vaz‘:
Özel-Genel 501

a. Özel Vaz‘-Özel Mevzû‘ leh 503
b. Genel Vaz‘-Genel Mevzû‘ leh 504
c. Genel Vaz‘-Özel Mevzû‘ leh 505
d. Özel Vaz‘-Genel Mevzû‘ leh 512
5. Özellik-Genellik Bakımından Nev‘î Vaz‘ın Kısımları 512
6. Kasta Dayalı Olup Olmaması Açısından Vaz‘: Kastî-Zımnî 519
B. Lafızların Vaz‘ Açısından Taksimi 527

Dizin 553

3

SARF (TASRİF) İLMİ

Musa Alak
İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi

اِعْلَمْ: أَنَّ الصَّرْفَ أُمُّ الْعُلُومِ وَالنَّحْوَ أَبُوهَا؛
وَيَقْوَى فِي الدِّرَايَاتِ دَارُوهَا،
وَيَطْغَى فِي الرِّوَايَاتِ عَارُوهَا.

"Bil ki, sarf ilimlerin anasıdır, nahiv de babası;
aklî ilimlerde güçlü olur onu bilenler,
naklî ilimlerde yoldan sapar ondan nasipsizler"
(Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, *Merâhu'l-ervâh*)

Klasik dil ilimlerinin en önemlilerinden biri, hatta yabancılar için öğrenim bakımından en başta geleni, "sarf" (عِلْمُ الصَّرْفِ) veya "tasrîf" (عِلْمُ التَّصْرِيفِ) diye adlandırılan ilimdir. Bu bölümde önce sarf ilmi hakkında tarifi, konusu, amacı, faydası, önemi ve dinî hükmü gibi genel bilgiler verilecek, ardından muhtevasının daha yakından görülebilmesi için temel kavramları kısaca tanıtılacak, sonra birlikte geliştiği nahiv ilminin dönemleri ve özellikleri üzerinden tarihçesi anlatılıp nahiv mekteplerinin usulleri ve bu usullerin bir sonucu olarak sarf alanında vardıkları farklı görüşler özetlenecek ve son olarak da başlangıçtan günümüze kadar yapılan sarf çalışmalarının -şimdilik pek çok eksiği olmakla birlikte- kronolojik bir listesi çıkarılmaya çalışılacaktır.

I. Sarf İlmi Hakkında Genel Bilgiler

İlimlerin tasnif ve tanıtımına dair olan eserlerde ve belirli ilimler hakkında yazılmış olan pek çok eserin girişinde, öğrencinin basiret üzere olması ve hedefinden saparak vaktini boş yere zayi etmemesi için, okuyacağı ilim; tarifi, konusu, gayesi gibi çeşitli başlıklarla tanıtılır. Son dönemlerde bu başlıklar (mebâdi-i ulûm / mukaddimât-ı ulûm) gittikçe çoğalarak ona kadar ulaşmış (mebâdi-i aşera / mukaddimât-ı aşr), hatta çeşitli eserlerdeki farklı başlıklar dikkate alındığında onu bile geçmiştir.[1]

Burada, o başlıklardan da yararlanılarak sarf ilmi hakkında genel bilgiler verilecektir:

A. Sarf ve Tasrif Kavramları

1. Sözlük Anlamları

"Sarf" (اَلصَّرْفُ) kelimesi de, "tasrîf" (اَلتَّصْرِيفُ) kelimesi de masdar-ı gayr-i mîmî kalıbıdır. Ancak sarf kelimesi, sülâsî mücerret ikinci babdan (صَرَفَ – يَصْرِفُ –صَرْفًا); tasrîf kelimesi ise sülâsî mezîd rubâîlerden olan "tef'îl" babındandır (صَرَّفَ – يُصَرِّفُ –تَصْرِيفًا). Her iki kelime de, isim ve fiil olarak Arap dilindeki kullanımları dikkate alındığında, başka birtakım mecazi mânaları da bulunmakla birlikte, temelde "çevirmek, döndürmek, dönüştürmek, değiştirmek" anlamlarına gelir. Ancak "tasrif" kelimesinde bu mânalar mübalağalı şekliyledir.[2]

1 İlimlere dair ansiklopedik eserlerde bu başlıkların sarf ilmine uygulanması için bk. Molla Lutfi, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması*, metin, s. 207-208 (ilmü's-sarf / tarif, mevzu, garaz, gaye, mebâdî); Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 127-137 (ilmü's-sarf / tarif, mevzu, garaz, gaye, mebâdî, vâzı'); Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 412-413 (ilmü't-tasrîf / tarif, mevzu, garaz, gaye, mebâdî, vâzı'), II, 1078 (ilmü's-sarf / tarif); Tehânevî, *Keşşâf*, I, 20-23 (ilmü's-sarf / tarif, mevzu, mebâdî, mesâil, gaye); Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, II, 151-152 (ilmü't-tasrîf), II, 345-348 (ilmü's-sarf); Huveyhî, *el-Mebâdiü'n-Nasriyye*, s. 28-29 (ilmü't-tasrîf / tarif, mevzu, fâide, gaye, nispet, vâzı', isim, istimdat, hüküm, mesâil); Zürkânî, *ed-Dürrü'l-manzûm*, vr. 14[b]-16[a] (ilmü't-tasrîf / tarif, mevzu, mesâil, fâide, istimdat, vâzı', isim, hüküm, fazilet, nispet); Âlü Şâvî, *el-Fevâidü'l-bedîa*, s. 46-47 (ilmü's-sarf / tarif, mevzu, mesâil, fazl, istimdat, nispet, hüküm, isim, vâzı', semere).

2 İbn Fâris, *Mu'cemü mekāyîsi'l-luga*, II, 37-38; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 482; Mütercim Âsım Efendi, *Kāmûs Tercümesi*, III, 640-641 (Ve "صَرْف":

2. Terim Anlamları

Klasik dil bilgisi kitaplarında bu terimler, özellikle de "tasrif", biri "amelî" yani uygulama ve faaliyet olarak, biri de "ilmî" yani bir ilim dalının adı olarak iki şekilde kullanılmaktadır.

a. Amelî Olarak

Amelî olarak "tasrif" kavramının çerçevesi, bu ilmin tarihî gelişimiyle de bağlantılı olarak iki farklı şekilde çizilmiştir:

1. Henüz bağımsızlığını kazanamadığı, konularının nahiv ilminin konuları arasında işlendiği dönemde tasrif; "bir kelimeden, özellikle de illetli kelimelerden, kendi kökünde bulunmayan, fakat başka köklerde bulunan kalıplarda, gerçekten dilde bulunup bulunmadığına ve bir mâna ifade edip etmediğine bakılmaksızın, sırf alıştırma amacıyla kelime türetilmesi" mânasında kullanılmıştır. Nitekim Sîbeveyhi (ö. 180/796), nahivcilerin bu faaliyete "tasrif" ve "fa'l" adını verdiklerini belirtir.[3]

Sîrâfî (ö. 368/979), *el-Kitâb*'ın bu ifadelerini şerhederken, bir kelimenin "ف-ع-ل" harfleriyle kalıbının çıkarılmasının "fa'l"; verilen kelimeden, o kalıba göre başka bir kelime türetilmesinin "tasrif" olduğunu söyler. Meselâ "Benim için 'ضَرَبَ'den 'جُلْجُل'ün benzerini bina et" dendiği zaman, "جُلْجُل" kelimesinin "فُعْلُل" kalıbında olduğunu tespit etmek "fa'l"dir; "ضَرَبَ"den "فُعْلُل" kalıbında "ضُرْبُب" kelimesini bina etmek "tasrif"tir.[4]

Sîbeveyhi, Arapça'daki isim, sıfat ve fiil kalıplarını, diğer bir ifadeyle daha sonra sarf ilminin çerçevesine girecek olan konuları anlattıktan sonra, tasrif alıştırmaları için de bir bab ayırır.[5]

Çevirmek ve döndürmek mânasınadır -ki asıl mânâ-yı mevzûudur-; bir nesneyi bir hâletten hâlet-i uhrâya döndürmek yahut bir gayra ibdâl eylemekten ibarettir.تَصْرِيف":) 643-644 ,III ,(يقال: «صَرَفَه صَرْفًا»، من الباب الثانى، إذا رَدَّه. vezninde. Bir nesneyi yan çevirip döndürmek mânasınadır.تَفْعِيل" يقال: «صَرَّفَه تَصْرِيفًا»، بمعنى: صَرَفَه مبالغةً).

3 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 364 (هذا بابُ أ- ما بَنَتِ العربُ من الأسماءِ والصفاتِ والأفعالِ غيرِ المعتلّة والمعتلّةِ، ب- وما قِيسَ من المعتلّ الذى لا يتكلّمون به ولم يَجِئْ فى كلامِهم إلا نظيرُه من غير بابه، وهو الذى يُسَمّيهِ النحويون: «التَّصْرِيفَ» و«الْفَعْلَ».).

4 Sîrâfî, *Şerh*, V, 134-135.

5 Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, IV, 549-555 (هذا بابُ ما قِيسَ من المعتلّ من بَنَاتِ الياءِ والواوِ ولم يَجِئْ فى الكلامِ إلا نظيرُه من غيرِ المعتلّ.).

Sarf ilmi daha sonra bağımsız hale gelince, bu mânadaki tasrif faaliyetleri/alıştırmaları, birçok sarf kitabının sonunda, "el-mesâilü'l-avîsa" ve "mesâilü't-temrîn" gibi başlıklar altında ele alınmıştır.[6]

2. Bağımsız bir ilim dalı haline geldikten sonra "tasrif", gerçekten dilde bulunup bulunmadığına ve bir mâna ifade edip etmediğine bakılmaksızın, sırf teorik kalıp bulma / kalıba uydurma alıştırmaları olmaktan çıkmış; artık "ifade edilmek istenen mânanın elde edilebilmesi için bir kelimenin farklı kalıplara dönüştürülmesi" mânasında kullanılarak, tam mânasıyla sarf ilminin kurallarının uygulama alanı haline gelmiştir.

Nitekim İbn Cinnî (ö. 392/1002), günümüze ulaşan en eski sarf kitaplarından biri olan *et-Tasrîfü'l-mülûkî* adlı eserinin girişinde tasrifi şöyle anlatır:

"Bizim 'tasrif' sözümüzün mânası, kök harflere gelerek –'kök' (الْأُصُولُ) sözümüzü yakında açıklayacağız-, onlarda harf eklemek veya değişiklik çeşitlerinden birini uygulamak suretiyle tasarrufta bulunmandır. İşte bu, o kelimede tasarrufta bulunmak ve o kelimeyi tasrif etmektir. Meselâ 'ضَرَبَ' sözün, geçmiş zamanda yapılan fiilin (fiil-i mâzî) örneğidir. Eğer şimdiki / gelecek zamanda yapılan fiili (fiil-i muzârî) kastedersen 'يَضْرِبُ' dersin veya o fiili yapanı (ism-i fâil) kastedersen 'ضَارِبٌ' dersin veya o fiilden etkileneni (ism-i mef'ûl) kastedersen 'مَضْرُوبٌ' dersin veya fiilin kökünü (mastar) kastedersen "ضَرْبًا" dersin veya fâili belirtilmeyen fiili (meçhul) kastedersen 'ضُرِبَ' dersin. Eğer fiilin birden fazla kişi tarafından karşılıklı yapıldığını kastedersen 'ضَارَبَ' dersin. Eğer kişinin darb fiilini talep ettiğini kastedersen 'اِسْتَضْرَبَ' dersin. Eğer kişinin darb fiilini çok yaptığını ve tekrarladığını kastedersen 'ضَرَّبَ' dersin; …"[7]

Daha teknik olarak, "bir kelimenin emsile-i muhtelife ve muttaride çekimlerinin yapılması ve bablara nakledilmesi" şeklinde de ifade edilebilecek olan bu yeni amelî mânayı Zencânî'nin (ö. 655/1257'den sonra) meşhur "tasrif" tarifi çok güzel özetlemektedir:

6 Meselâ bk. İbn Cinnî, *el-Münsıf*, III, 97-156 (mesâil fî avîsi't-tasrîf); İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, s. 133-137 (mesâilü't-temrîn). Mesâilü't-temrîn ve literatürü hakkında geniş bilgi için bk. Ca'ferî, *Muhammed b. Übb el-Müzzemmirî*, s. 167-217.

7 İbn Cinnî, *et-Tasrîfü'l-mülûkî*, s. 2-3.

(اَلتَّصْرِيفُ): تَحْوِيلُ الْأَصْلِ الْوَاحِدِ إِلَى أَمْثِلَةٍ مُخْتَلِفَةٍ لِمَعَانٍ مَقْصُودَةٍ لَا تَحْصُلُ إِلَّا بِهَا.

"Tasrif, bir kökün (Basralılar'a göre "mastar"; Kûfeliler'e göre "fiil-i mâzî"), kastedilen mânaların ancak kendileriyle meydana gelebileceği çeşitli misallere (kalıplar) dönüştürülmesidir."[8]

b. İlmî Olarak

Bir ilim dalı olarak "tasrif"in, en meşhur ve özlü tariflerinden biri, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) tarifidir:

اَلتَّصْرِيفُ: عِلْمٌ بِأُصُولٍ يُعْرَفُ بِهَا أَحْوَالُ أَبْنِيَةِ الْكَلِمِ الَّتِي لَيْسَتْ بِإِعْرَابٍ.

"Tasrif, kelime kalıplarının îrap olmayan hallerinin kendileriyle bilindiği kuralları bilmektir."[9]

3. Sarf ve Tasrif Kavramlarından Sadece Birini Kullananların Tercih Gerekçeleri

Bu ilme önceleri tasrif adı verilmiş; sonraları ise bunun yanı sıra "sarf" adı da yaygın olarak, hatta daha baskın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Her iki isimle de aynı ilim kastedilmekle birlikte, musannifler tarafından bunlardan biri tercih edildiğinde, şârihler tarafından tercih sebebi olarak birtakım gerekçeler ileri sürülmüştür.

"Tasrif" adını tercih edenler, "tef'îl" (تَفْعِيل) babının binasının teksîr ve mübalağa için olmasından yola çıkarak, bu ilimde isim ve fiillerle ilgili pek çok değişiklikten bahsedildiği için ona bu ismin verildiğini söylerler.[10]

"Sarf" adını tercih edenler ise, sarf kelimesinin tasrif kelimesinden daha hafif (ehaf) olmasına yani daha kolay telaffuz edilmesine, sarf kelimesinin tasrif kelimesinin mücerredi (kökü) olmasına ve "sarf" kelimesinin "nahv" kelimesiyle aynı vezinde bulunmasına dayanırlar.[11]

8 Zencânî, *Tasrîfü'l-İzzî*, s. 49. Tarifin tahlili için bk. Teftâzânî, *Sa'düddîn ale'l-İzzî*, s. 3-4; Cürcânî, *Seyyid ale'l-İzzî*, s. 3-8.

9 İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, s. 6. Tarifin tahlili için bk. Radî el-Esterâbâdî, *Şerh*, I, 1-5; Nukrekâr, *Şerhu'ş-Şâfiye*, s. 4-5.

10 Nukrekâr, *Şerhu'ş-Şâfiye*, s. 4.

11 Kemalpaşazâde, *el-Felâh*, s. 4-5.

B. Konusu

Sarf ilmi, Arapça mütemekkin isimler ile mutasarrıf fiillerde, farklı mânalar elde etmek veya telaffuzu kolaylaştırmak amacıyla yapılan değişiklikleri, bir başka ifadeyle o tür kelimelerin îrap dışındaki hallerini konu edinir. Sarf ilminin konusu, kelimenin türleri, kelimede yapılan değişiklikler ve kelimenin halleri olmak üzere üç açıdan ele alınabilir.

1. Kelimenin Türleri Bakımından Sarf İlminin Konusu

Bilindiği üzere, Arapça'da kelime "isim", "fiil" ve "harf" olmak üzere üçe ayrılır. Sarf ilmi bunlardan sadece değişmeye / dönüşmeye elverişli olan "mütemekkin isimler" ve "mutasarrıf fiiller" ile ilgilenir.

a. Mütemekkin İsim

Başına gelen âmillere yani cümle içindeki görevine göre sonu değişen, bir başka ifadeyle "mu'reb" olan isimlere "mütemekkin isim" (اَلْاِسْمُ الْمُتَمَكِّنُ) denir. Meselâ (جَاءَ رَجُلٌ) "Bir adam geldi", (رَأَيْتُ رَجُلًا) "Bir adam gördüm" ve (سَلَّمْتُ عَلَى رَجُلٍ) "Bir adama selâm verdim" cümlelerindeki "رَجُل" kelimesi birinci cümlede fâil olduğu için sonu zammeli, ikinci cümlede mef'ûlün bih olduğu için sonu fethalı, üçüncü cümlede de harf-i cerden sonra geldiği için sonu kesreli olmuştur.

Mütemekkin olmayan isimlere "gayri mütemekkin isim" (اَلْاِسْمُ غَيْرُ الْمُتَمَكِّنِ) veya "mebnî isim" (الْاِسْمُ الْمَبْنِيُّ) denir.

b. Mutasarrıf Fiil

Mâzi, muzâri ve emir sîgası bulunan fiillere "mutasarrıf fiil" (اَلْفِعْلُ الْمُتَصَرِّفُ) denir. (نَصَرَ – يَنْصُرُ –اُنْصُرْ) gibi.

Mutasarrıf olmayan fiillere ise, "câmid fiil" (اَلْفِعْلُ الْجَامِدُ) denir.

c. Sarf İlminin Alanına Girmeyen Kelime Türleri

Sarf ilmi, yukarıda sayılan gruplardan birine girmeyen kelimelerle ilgilenmez. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

(1) A'cemî İsimler

Arapça'ya yabancı dillerden geçen isimlere "A'cemî isimler" (اَلْأَسْمَاءُ الْأَعْجَمِيَّةُ) denir. İbrânîce'den Arapça'ya geçen "سُلَيْمَانُ ve إِسْمَاعِيلُ, إِبْرَاهِيمُ" isimleri gibi.

Bu tür isimler mütemekkin, yani mu'reb olsalar bile sarf ilminin alanına girmez. Çünkü sarf ilminin konusu "Arapça kelime"dir.

(2) Harfler

Sarf ilminde harflerden (edatlar) bahsedilmez. Çünkü onların bir kökü bilinmez, değişiklik kabul etmezler ve çekimleri yoktur. "مِنْ, إِنْ, هَلْ, لَنْ, لَا, لَيْتَ, إِنَّ, إِلَى ve قَدْ" harfleri gibi.

(3) Gayri Mütemekkin İsimler

Zamirler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, ism-i fiiller, ism-i savtlar, şart isimleri, istifham isimleri, terkîb-i mezcî ile mürekkep olan isimler, bazı zarflar gibi "gayri mütemekkin" yani "mebnî" olan isimler, harflere benzedikleri için sarf ilminde incelenmezler. "هُوَ, هٰذَا, اَلَّذِى, هَاتِ, أَحَدَ عَشَرَ, كَيْفَ, سِيبَوَيْهِ, إِذْ, الْآنَ ve أَمْسِ" isimleri gibi.

(4) Câmid Fiiller

Mutasarrıf olmayan yani mâzi, muzâri ve emirden sadece tek şekli olup çekimi bulunmayan "câmid fiiller" de, yine harflere benzedikleri için sarf ilminin konusuna girmezler. "لَيْسَ, عَسَى, بِئْسَ, نِعْمَ, غَاقْ, مَهْمَا" fiilleri gibi.[12]

2. Kelimede Yapılan Değişiklikler Bakımından Sarf İlminin Konusu

Sarf ilminde kelime kalıplarında yapılan değişiklikler, mâna ve lafızla ilgili olmak üzere iki türlüdür:

a. Mâna ile İlgili Değişiklikler

Sarf ilminde kelime kalıplarında yapılan değişikliklerden bazıları, farklı mânaları elde etmek için yapılır. Bu durumda kelimenin hem ilk halinin hem de yeni halinin ayrı ayrı mânası bulunur. Meselâ "نَصَرَ" kelimesi "yardım etti" mânasına gelirken "يَنْصُرُ" şekline dönüştürüldüğü zaman "yardım eder / ediyor / edecek", "اُنْصُرْ" şekline dönüştürüldüğünde ise "yardım et" mânasını ifade eder.

12 Kelimenin türleri bakımından sarf ilminin konusu hakkında daha geniş bilgi için bk. Hatîb, *el-Müstaksâ*, I, 40-46.

Bu amaçla yapılan değişiklik, isimlerde ve fiillerde farklı farklı olur: Fiiller mâzi, muzâri ve emir kalıplarına veya bunlardan her biri sayı (müfret, tesniye, cemi), cinsiyet (müzekker, müennes) ve şahıs (gaip, muhatap, mütekellim) yönünden farklı şekillere dönüştürülür. İsimler ise, sayı ve cinsiyet yönünden, bazan da sadece sayı yönünden farklı şekillere çevrilir.

Bu faaliyete, yukarıda da geçtiği gibi daha teknik ve ayrıntılı olarak bir kelimenin "emsile-i muhtelife" ve "emsile-i muttaride" çekimlerinin yapılması ve "bablara nakledilmesi" diyebiliriz.

(1) Emsile-i Muhtelife

Bir kökün fiil-i mâzi, fiil-i muzâri, mastar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl vb. farklı yirmi dört fiil ve isim kalıbına dönüştürülmesine "emsile-i muhtelife çekimi" (تَصْرِيفُ الْأَمْثِلَةِ الْمُخْتَلِفَةِ) denir. نَصَرَ – يَنْصُرُ – نَصْرًا – فَهُوَ نَاصِرٌ وذَاكَ مَنْصُورٌ ... – gibi.

(2) Emsile-i Muttaride

Belli bir fiil veya isim kalıbının kendi içinde çekimine "emsile-i muttaride çekimi" (تَصْرِيفُ الْأَمْثِلَةِ الْمُطَّرِدَةِ) denir.

Emsile-i muttaride çekimi:

a) Fiillerde, fiilin sayı (müfret, tesniye, cemi), cinsiyet (müzekker, müennes) ve şahıs (gaip, muhatap, mütekellim) yönünden farklı şekillere dönüştürülmesiyle olur: "يَنْصُرُ – يَنْصُرَانِ – يَنْصُرُونَ ,نَصَرَ – نَصَرَا – نَصَرُوا .. اُنْصُرْ – اُنْصُرَا – اُنْصُرُوا ve ..." gibi.

b) Müştak (türemiş) isimlerde, ismin sayı (müfret, tesniye, cemi) ve cinsiyet (müzekker, müennes) yönünden farklı şekillere dönüştürülmesiyle olur: "نَاصِرٌ – نَاصِرَانِ – نَاصِرُونَ / نَاصِرَةٌ – نَاصِرَتَانِ – نَاصِرَاتٌ" gibi.

c) Câmid isimlerde ise, ismin sadece sayı (müfret, tesniye, cemi) yönünden farklı şekillere dönüştürülmesiyle olur: رَجُلٌ – رَجُلَانِ – رِجَالٌ // كِتَابٌ – كِتَابَانِ – كُتُبٌ gibi.

(3) Bablara Nakil

Sülâsî mücerret fiillerin sülâsî mezid bablara, rubâî mücerret fiillerin rubâî mezid bablara uygulanıp o bablara göre emsile-i muhtelife ve

emsile-i muttaride çekimlerinin yapılmasına "bablara nakil" denir: "نَصَرَ: أَنْصَرَ – نَصَّرَ – نَاصَرَ / اِنْصَرَ – اِنْتَصَرَ – اِنْصَرَّ – تَنَصَّرَ – تَنَاصَرَ / اِسْتَنْصَرَ – اِنْصَوْصَرَ – اِنْصَوَّرَ" ve "دَحْرَجَ: تَدَحْرَجَ / اِدْحَنْرَجَ – اِدْحَرَجَّ – اِنْصَارَّ gibi.

b. Lafızla İlgili Değişiklikler

Sarf ilminde kelime kalıplarında yapılan değişikliklerden bazıları, farklı mânaları elde etmek için değil, sadece telaffuzda kolaylık sağlamak amacıyla yapılır. Bu durumda kelimenin aslı, yani ilk hali kullanılmaz ve herhangi bir mânası bulunmaz; sadece son hali kullanılır ve bir mâna ifade eder. Meselâ "dedi" mânasına gelen "قَالَ" fiilinin aslı "قَوَلَ"dir. İllet harfi olan vâv, kendisi harekeli, mâkabli (bir önceki harf) fethalı olduğu için elife dönüştürülmüştür. Bu fiilin aslı olan "قَوَلَ" şeklinin kullanılması ve bir mâna ifade etmesi mümkün değildir.

Kelimelerde, telaffuzu kolaylaştırmak amacıyla yapılan harf ve hareke değişiklikleri "ibdal" (sahih harflerdeki dönüşmeler), "idgam" (yan yana gelen aynı cinsten iki harfin şeddelenmesi), "i'lâl" (illet harflerindeki dönüşmeler), "kalb" (bir harfin bir başka harfe dönüştürülmesi), "hazif" (bir harfin veya harekenin düşürülmesi) gibi kavramlarla ifade edilir.

3. Kelimenin Halleri Bakımından Sarf İlminin Konusu

İbnü'l-Hâcib, yukarıda zikrettiğimiz tasrif tarifinde geçen ve sarf ilminin bütün temel konularını kapsayan "kelime kalıplarının halleri"ni (أَحْوَالُ أَبْنِيَةِ الْكَلِمِ), sebeplerine ve amaçlarına göre dört gruba ayırarak şu şekilde sıralar:

a) İhtiyaçtan (mâna veya lafız bakımından duyulan ihtiyaçtan) dolayı meydana gelen haller: 1. Mâzi, 2. Muzâri, 3. Emir, 4. İsm-i fâil, 5. İsm-i mef'ûl, 6. Sıfat-ı müşebbehe, 7. Ef'alü't-tafdîl (ism-i tafdîl), 8. Mastar, 9. İsm-i zaman ve (ism-i) mekân, 10. (İsm-i) âlet, 11. Musaggar (ism-i tasgīr), 12. (İsm-i) mensup, 13. Cemi, 14. İltikā-i sâkineyn, 15. İbtidâ, 16. Vakf.

b) Tevessü' (kelâmda genişlik ve çeşitlilik) için meydana gelen haller: 1. Maksur, 2. Memdûd, 3. Zü'z-ziyâde.

c) Mücâneset (uyum) için meydana gelen haller: İmâle.

d) İstiskalden (telaffuz zorluğu) dolayı meydana gelen haller: 1. Hemzenin tahfîfi, 2. İ'lâl, 3. İbdal, 4. İdgam, 5. Hazif.[13]

C. Amacı ve Faydası

Sarf ilminin amacı öğrenciye, "kelime kalıplarının halleri" konusunda meleke kazandırmaktır.[14] Bunun için öğrenciye bol bol fiil ve isim çekimleriyle alıştırmalar yaptırılır. Faydası ise, bu melekeyi kazanan öğrencinin, kelimelerin telaffuzunda ve yazımında hata yapmamasıdır.[15]

Ayrıca sarf ilmi, diğer dil ilimleri gibi, alet ilimlerinden (ulûm-i âliye / اَلْعُلُومُ الْآلِيَّةُ) olduğu için, esas maksat olan tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve tasavvuf gibi yüksek dinî ilimlerde (ulûm-i âliye / اَلْعُلُومُ الْعَالِيَةُ) kullanılan kelimeleri doğru okuyup anlamayı sağlar.[16]

D. Önemi ve Zorluğu

Sarf ilmi, dil ilimlerinin en önemlilerinden biridir. Çünkü o Arapça'nın ölçüsü olduğundan lugatçı olsun, iştikakçı olsun, nahivci olsun, Arap diliyle ilgilenen herkes ona ihtiyaç duyar.[17]

Lugat ilminin önemli bir bölümü kıyasla elde edilir. Kelimelerle ilgili kıyası bilmenin tek yolu ise sarftır. Sözlüklerde bir kökten gelen kelimelerin sadece semâî (ezbere dayalı, kuralsız) olanları verilir; o kelimenin diğer şekilleri veya o kökten gelen diğer kelimeler, ancak emsile-i muhtelife ve muttaride çekimini bilen okuyucu tarafından kıyas yoluyla bilinir. Dolayısıyla sarf ilmini bilmeyen kişi, ne kadar geniş bir sözlük kullanırsa kullansın, karşılaştığı her kelimenin mânasını bulamaz.

İştikak ilmiyle uğraşanlar da sarfa çok ihtiyaç duyarlar. Zira ancak sarf ilmini bilenler, aslî ve zâit harfleri tespit ederek kelimeler arasında iştikak ilişkisi kurabilirler.[18]

13 İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye*, s. 15-16; Radî el-Esterâbâdî, *Şerh*, I, 65-67; Nukrekâr, *Şerhu'ş-Şâfiye*, s. 16-17.

14 Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 127; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 412.

15 Hamlâvî, *Şeze'l-arf*, s. 20.

16 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 10.

17 İbn Cinnî, *el-Münsıf*, I, 4-5; İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Mümti'*, s. 31-32.

18 Sarf ve iştikak ilimleri arasındaki ilişki için bk. Gündüzöz, *Arapça'da Kelime Türetimi*, s. 17-20.

Nahiv ilminde de sarfa çok ihtiyaç duyulur. Meselâ cümlede başka kelimelerin sonlarına etki eden (âmil) fiil (mâzi, muzâri, emir; mâlûm, meçhul) ve isim (ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, mastar, ism-i mensup) kalıpları ancak sarf ilmi sayesinde bilinir.

Sarf ilmi, cümle içindeki görevine bakmadan, sadece kalıpları açısından; nahiv ilmi ise cümle içindeki görevine göre sonlarında meydana gelen değişiklikler bakımından kelimeleri incelediği için, basitten mürekkebe doğru, önce sarf ilmini, sonra nahiv ilmini öğrenmek daha mantıklı ve tabii tekâmüle daha uygundur. Ancak İbn Cinnî ve İbn Usfûr (ö. 669/1270) gibi bazı âlimler, mantıkî olan böyle olmakla birlikte, sarf ilminin, büyük dil âlimlerinin bile çokça hata yapacakları kadar zor ve çetrefilli olmasından dolayı, önce nahiv ilmiyle başlanarak öğrencinin zihni kıyasa alıştırıldıktan sonra sarf ilmine geçilmesi gerektiğini söylerler.[19]

Ancak kanaatimizce sarf ilminin zor olan kısmı, yukarıda konusunu anlatırken kısaca değindiğimiz üzere, kelimelerde meydana gelen lafzî değişikliklerdir (idgam, ibdâl, i'lâl). Yoksa basitten zora doğru verildiği takdirde mâna ile ilgili değişiklikleri yani temel fiil ve isim kalıplarını, bir başka ifadeyle emsile-i muhtelife ve muttaride çekimleriyle bablara nakli öğrenmek kolaydır, hatta elzemdir. Zira henüz temel fiil ve isim kalıplarını öğrenmeden nahiv ilmine başlayan özellikle yabancı öğrenciler büyük zorluk çekmekte, zihinleri kelimenin bünyesinin nasıl okunacağı ile meşgulken cümledeki görevine, sonunda yapılması gereken değişikliğe yeterince dikkatlerini verememektedirler. Dolayısıyla medreselerde yüzyıllarca denenerek olumlu neticeleri alınan *Emsile* ve *Binâ* kitaplarındakine benzer bir şekilde mânaya yönelik temel sarf konuları verildikten sonra *Avâmil* gibi özlü bir nahve giriş kitabı okunup *Maksûd* gibi sarfın daha ileri konularıyla devam edilmesi daha faydalı olabilir.[20]

19 İbn Cinnî, *el-Münsıf*, I, 4-5; İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Mümti'*, s. 33.

20 Nitekim Mehmed Zihni Efendi de Mâzinî ve İbn Cinnî'nin sarf çalışmalarından bahsettikten sonra sözlerini şöyle sürdürmektedir: "Daha sonra gelenlerde sarf ve nahvi birleştiren ve tertipçe sarfı nahivden sonraya bırakanlar dahi olmuşsa da, ebnâ-i Arab olmayıp da Arabî'yi öğrenmek isteyenler için zevât-ı müfredâttan bahis olan sarfın mürekkebâta hâdim demek olan nahve

E. Dinî Hükmü

Sarf ilmini öğrenmek farz-ı kifâye kabul edilmiştir. Çünkü toplumun ihtiyaç duyduğu şer'î hükümlerin kaynağı olan Kitap ve sünnet Arapça olduğundan, anlaşılmaları dil ilimlerine ve bu arada sarf ilmine bağlıdır.[21]

II. Sarf İlminin Temel Kavramları

Bu kısımda, sarf ilminin muhtevasının biraz daha yakından tanınması için, mîzân-ı sarfî ile isimlerle fiillerden her birine mahsus olan ve aralarında müşterek olan temel kavramlardan kısa kısa bahsedilecektir.[22]

A. Mîzân-ı Sarfî (Vezin-Mevzûn)

Sarf âlimleri, sarf ilminin konusunu teşkil eden "mutasarrıf fiiller" ile "mütemekkin isimler"in aslî (kök) ve zâit (ilâve) harfleriyle bunların hareke ve sükûnlarını göstermek için "ف-ع-ل" kökünü ölçü olarak kullanmışlardır. Bu ölçüye "mîzân-ı sarfî" (اَلْمِيزَانُ الصَّرْفِيُّ) veya "vezin" (اَلْوَزْنُ); bu ölçüye uygun örnek kelimeye de "mevzûn" (اَلْمَوْزُونُ) denir.

Eğer kelimenin kökü üç harfli ise, birinci kök harf "ف", ikinci kök harf "ع", üçüncü kök harf "ل" ile, dört harfli ise, dördüncü kök harf ikinci bir "ل" ile isimlere mahsus olmak üzere kelimenin kökü beş harfli ise, beşinci kök harf üçüncü bir "ل" ile gösterilir; hareke ve sükûnlar aynen mevzûndaki gibi yerleştirilir: "كَتَبَ – فَعَلَ", "قَلَمٌ – فَعَلٌ"; "بَعْثَرَ – فَعْلَلَ", "جَعْفَرٌ – فَعْلَلٌ"; "سَفَرْجَلٌ – فَعَلَّلٌ" gibi.

hakk-ı tekaddümünü ve lüzûm-ı takdîmini görerek sarfı ayrıca ve evvelce beyanda İmam Mâzinî'nin isâbet-i fikrine peyrev olanlar ağleb bulunmuştur" (Mehmed Zihni, *el-Müntehab*, s. 10).

21 Gazzâlî, *İhyâ'*, I, 26-27; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, I, 203; VI, 24; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 297-300 (19. nevi: Ma'rifetü't-tasrîf); Süyûtî, *el-İktirâh*, s. 163; Saçaklızâde, *Tertîbü'l-ulûm*, s. 103; Orpilyan – Seyyid Abdülzâde, *Mahzenü'l-ulûm*, s. 54; Hamlâvî, *Şeze'l-arf*, s. 20.

22 Sarf ilminin kavramları için bütün sarf kitaplarının yanı sıra genel olarak dil bilgisi, özel olarak da sarf kavramlarını inceleyen kitaplara bakılabilir (meselâ bk. Dakr, *Mu'cemü'l-kavâidi'l-Arabiyye*; Lebdî, *Mu'cemü'l-mustalahâti'n-nahviyye*; İsbir – Cüneydî, *Mu'cemü'ş-şâmil*; Esmer, *el-Mu'cemü'l-mufassal*; Bolelli, *Arapça Dilbilgisi*).

Eğer kelimede zâit olarak bulunan harf bir kök harfin tekrarından (şeddelenmesi veya ayrı olarak eklenmesinden) ibaretse, vezinde de o kök harfin mukabili olan harf tekrarlanır. "عَلَّمَ – فَعَّلَ", "جَلْبَبَ – فَعْلَلَ" gibi.

Eğer kelimede zâit olarak bulunan harf veya harfler, on ziyâde harfinden "أ، ت، س، ل، م، ن، هـ، و، ى، ا" biri ise vezinde aynen korunur. "اِحْرَنْجَمَ – اِفْعَنْلَلَ", "تَزَلْزَلَ – تَفَعْلَلَ", "اِسْتَغْفَرَ – اِسْتَفْعَلَ", "تَبَاعَدَ – تَفَاعَلَ", "أَكْرَمَ – أَفْعَلَ" gibi.

B. Fiillerle İlgili Kavramlar

Arapça'da fiiller; sîgaları, fâil veya nâib-i fâillerinin sayı, cinsiyet ve şahısları, kök harflerinin sayısı, fâillerinin zikredilip zikredilmemesi, mef'ûlün bih alıp almamaları, kök harfleri arasında illet harflerinin bulunup bulunmaması, çekimli olup olmamaları ve tekitli olup olmamaları gibi açılardan çeşitli kısımlara ayrılır.

1. Sîga (Zaman) Bakımından Fiiller

Arapça'da "sîga" (kip / kalıp) veya çok dikkatli bir ifade olmamakla birlikte "zaman" bakımından fiiller, "mâzi, muzâri" ve "emir" olmak üzere üçe ayrılır:

a. Fiil-i Mâzi

Bir şeyin (iş / oluş) konuşma ânından önce (geçmiş zamanda) meydana geldiğini ifade eden fiile "fiil-i mâzi" (اَلْفِعْلُ الْمَاضِى) denir. نَصَرَ "yardım etti" gibi.

Fiil-i mâzi kalıbında aslolan geçmiş zaman olmakla beraber, çeşitli durumlarda şimdiki zaman veya gelecek zaman ifade eder veya geçmişe de geleceğe de ihtimali olur.[23]

Aşağıda anlatılacağı üzere, temel mücerret ve mezid bablara göre fiil-i mâzinin yirmi iki kalıbı vardır.

b. Fiil-i Muzâri

Fiil-i mâzinin başına muzâraât harfleri denilen (ى، ن، ت، أ) harflerinden biri eklenerek yapılan fiile "fiil-i muzâri" (اَلْفِعْلُ الْمُضَارِعُ) denir: نَصَرَ – يَنْصُرُ,

23 Özbalıkçı, *Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller*, s. 64-71 (şimdiki zaman), s. 71-99 (gelecek zaman), s. 99-112 (geçmişe de geleceğe de muhtemel).

اِحْرَنْجَمَ ve عَلَّمَ – يُعَلِّمُ, اِجْتَمَعَ – يَجْتَمِعُ, اِسْتَخْرَجَ – يَسْتَخْرِجُ; دَحْرَجَ – يُدَحْرِجُ, تَدَحْرَجَ – يَتَدَحْرَجُ – يَحْرَنْجِمُ – gibi.

Fiil-i muzâri kalıbı, fiilin konuşma anında (şimdiki zamanda) meydana geliyor olduğunu veya daha sonra (gelecek zaman) meydana geleceğini ifade eder. Bir karine bulunmadığı zaman fiil-i muzâri kalıbının her iki zamana da ihtimali olur. Karine bulunduğunda ise, bu zamanlardan biri kesinleşir: "يَنْصُرُ زَيْدٌ عَمْرًا الْآنَ" (Zeyd şu anda Amr'a yardım ediyor) ve "يَنْصُرُ زَيْدٌ عَمْرًا غَدًا" "Zeyd yarın Amr'a yardım edecek" gibi. Fiil-i muzâri, bazan da yine karineye bağlı olarak istimrâr yani fiilin sürekli yapılmasını (geniş zaman) ifade eder. "يُصَلِّي الْمُسْلِمُ الصَّلَوَاتِ فِي أَوْقَاتِهَا" (Müslüman namazları vakitlerinde kılar) gibi. Bazı durumlarda geçmiş zaman mânası ifade ettiği de olur.[24]

c. Emir Fiili

Fiil-i muzârinin muhatap sîgasından, muzâraât harfinin atılıp (eğer bir sonraki harf sâkin ise başına bir hemze-i vasıl getirildikten sonra) sonunun cezim haline dönüştürülmesi suretiyle elde edilen fiile "emir fiili" (فِعْلُ الْأَمْرِ / اَلْأَمْرُ بِغَيْرِ اللَّامِ / اَلْأَمْرُ بِالصِّيغَةِ) denir: تَنْصُرُ – اُنْصُرْ, تَضْرِبُ – اِضْرِبْ, تُجَاهِدُ-جَاهِدْ ve تَفْتَحُ – اِفْتَحْ gibi.

Emir fiili, muhataptan (ikinci şahıs) konuşma ânından sonra (gelecek zaman) bir şey yapmasını istemeyi ifade eder. "اِجْتَهِدْ فِي دُرُوسِكَ" (Derslerine çalış) gibi. Ancak bazı durumlarda emir kalıbının geniş zaman veya geçmiş zaman ifade ettiği de olur.[25]

"Emir fiili" dendiği zaman, emsile-i muhtelifedeki emr-i hâzırın mâlûmu anlaşılır. Emr-i gaip ile emr-i hâzırın meçhulü ise, emir mânası ifade etmekle birlikte, hakikatte başında emir "lâm"ı bulunan fiil-i muzâridir.

2. Fiillerde Sayı, Cinsiyet ve Şahıs (Emsile-i Muttaride)

Fiiller, kök mânalarıyla zamanlarının yanı sıra, fâil (özne) veya nâib-i fâillerinin (sözde özne) sayı, cinsiyet ve şahsını da ifade ederler.

24 Özbalıkçı, *Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller*, s. 116-121 (geniş zaman), s. 121-134 (şimdiki zaman), s. 135-182 (gelecek zaman), s. 182-192 (geçmiş zaman).

25 Özbalıkçı, *Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller*, s. 197-199 (gelecek zaman), s. 199 (geniş zaman), s. 199-200 (geçmiş zaman).

a. Sayı

Fâil veya nâib-i fâillerinin sayısı bakımından fiiller üçe ayrılır:

(1) Müfret

Fâil veya nâib-i fâili bir varlık olan fiile "müfret" (اَلْمُفْرَدُ) denir. "نَصَرَ" (O [bir erkek] yardım etti) gibi.

(2) Tesniye / Müsennâ

Fâil veya nâib-i fâili iki varlık olan fiile "tesniye" (اَلتَّثْنِيَةُ) veya "müsennâ" (اَلْمُثَنَّى) denir. "نَصَرَا" (Onlar [iki erkek] yardım ettiler) gibi.

(3) Cemi

Fâil veya nâib-i fâili ikiden fazla varlık olan fiile "cemi" (اَلْجَمْعُ) denir. "نَصَرُوا" (Onlar [erkekler] yardım ettiler) gibi.

b. Cinsiyet

Fâil veya nâib-i fâillerinin cinsiyeti bakımından fiiller ikiye ayrılır:

(1) Müzekker

Fâil veya nâib-i fâili erkek olan fiile "müzekker" (اَلْمُذَكَّرُ) denir. "نَصَرَ" (O [bir erkek] yardım etti) gibi.

(2) Müennes

Fâil veya nâib-i fâili dişi olan fiile "müennes" (اَلْمُؤَنَّثُ) denir. "نَصَرَتْ" (O [bir kadın] yardım etti) gibi.

c. Şahıs

Fâil veya nâib-i fâillerinin şahsı bakımından fiiller üçe ayrılır:

(1) Gaip / Gaibe

Fâil veya nâib-i fâili üçüncü şahıs olan fiile "gaip / gaibe" (اَلْغَائِبُ / اَلْغَائِبَةُ) denir. "نَصَرَ" (O [bir erkek] yardım etti) gibi.

(2) Muhatap / Muhataba

Fâil veya nâib-i fâili ikinci şahıs olan fiile "muhatap / muhataba" (اَلْمُخَاطَبُ / اَلْمُخَاطَبَةُ) denir. "نَصَرْتَ" (Sen [bir erkek] yardım ettin) gibi.

(3) Mütekellim

Fâil veya nâib-i fâili birinci şahıs olan fiile "mütekellim" (نَفْسُ الْمُتَكَلِّمِ) denir. "نَصَرْتُ" (Ben yardım ettim) gibi.

Mütekellimde cinsiyet ve tesniye bulunmadığından bu üç grup kavram birleştirildiğinde toplam on dört şekil ortaya çıkar ki bunları zamirlere göre şu şekilde tablolaştırmak mümkündür:

هُمْ Cemi / müzekker / gaip **Onlar** (ikiden fazla erkek)	هُمَا Tesniye / müzekker / gaip **Onlar** (iki erkek)	هُوَ Müfret / müzekker / gaip **O** (bir erkek)
هُنَّ Cemi / müennes / gaibe **Onlar** (ikiden fazla kadın)	هُمَا Tesniye / müennes / gaibe **Onlar** (iki kadın)	هِيَ Müfret / müennes / gaibe **O** (bir kadın)
أَنْتُمْ Cemi / müzekker / muhatap **Siz** (ikiden fazla erkek)	أَنْتُمَا Tesniye / müzekker / muhatap **Siz** (iki erkek)	أَنْتَ Müfret / müzekker / muhatap **Sen** (bir erkek)
أَنْتُنَّ Cemi / müennes / muhataba **Siz** (ikiden fazla kadın)	أَنْتُمَا Tesniye / müennes / muhataba **Siz** (iki kadın)	أَنْتِ Müfret / müennes / muhataba **Sen** (bir kadın)
نَحْنُ Nefs-i mütekellim / maa'l-gayr **Biz**		أَنَا Nefs-i mütekellim / vahdeh **Ben**

d. Emsile-i Muttaride

Fiillerin yukarıdaki tabloya göre, sayı, cinsiyet ve şahıs bakımından çekilmesine "emsile-i muttaride çekimi" (تَصْرِيفُ الْأَمْثِلَةِ الْمُطَّرِدَةِ) denir.

Mâzi, muzâri ve emrin mâlûm (etken) ve meçhullerinin (edilgen) emsile-i muttaride çekimlerinde meydana gelen değişiklikler aşağıdaki gibidir:

(1) Fiil-i mâzi

Mâlûm		
نَصَرَ	نَصَرَا	نَصَرُوا
نَصَرَتْ	نَصَرَتَا	نَصَرْنَ
نَصَرْتَ	نَصَرْتُمَا	نَصَرْتُمْ
نَصَرْتِ	نَصَرْتُمَا	نَصَرْتُنَّ
نَصَرْتُ	نَصَرْنَا	

Meçhul		
نُصِرَ	نُصِرَا	نُصِرُوا
نُصِرَتْ	نُصِرَتَا	نُصِرْنَ
نُصِرْتَ	نُصِرْتُمَا	نُصِرْتُمْ
نُصِرْتِ	نُصِرْتُمَا	نُصِرْتُنَّ
نُصِرْتُ	نُصِرْنَا	

(2) Fiil-i muzâri

Mâlûm		
يَنْصُرُ	يَنْصُرَانِ	يَنْصُرُونَ
تَنْصُرُ	تَنْصُرَانِ	يَنْصُرْنَ
تَنْصُرُ	تَنْصُرَانِ	تَنْصُرُونَ
تَنْصُرِينَ	تَنْصُرَانِ	تَنْصُرْنَ
أَنْصُرُ	نَنْصُرُ	

Meçhul		
يُنْصَرُ	يُنْصَرَانِ	يُنْصَرُونَ
تُنْصَرُ	تُنْصَرَانِ	يُنْصَرْنَ
تُنْصَرُ	تُنْصَرَانِ	تُنْصَرُونَ
تُنْصَرِينَ	تُنْصَرَانِ	تُنْصَرْنَ
أُنْصَرُ	نُنْصَرُ	

(3) Emr-i hâzır

Mâlûm		
أنتَ: اُنْصُرْ	أنتما: اُنْصُرَا	أنتم: اُنْصُرُوا
أنتِ: اُنْصُرِى	أنتما: اُنْصُرَا	أنتنّ: اُنْصُرْنَ

Meçhul		
أنتَ: لِتُنْصَرْ	أنتما: لِتُنْصَرَا	أنتم: لِتُنْصَرُوا
أنتِ: لِتُنْصَرِى	أنتما: لِتُنْصَرَا	أنتنّ: لِتُنْصَرْنَ

3. Aslî (Kök) Harflerinin Sayısı Bakımından Fiiller (Bablar)

Kök harflerinin sayısı bakımından fiiller, "sülâsî" ve "rubâî" olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Sülâsî

Kök harfleri üç tane olan fiile "sülâsî" (اَلْفِعْلُ الثُّلَاثِيُّ) denir. Sülâsî fiiller, fiil-i mâzilerinin müfret müzekker gaibinde zâit harf bulunup bulunmamasına göre, "sülâsî mücerret" ve "sülâsî mezid" olmak üzere iki gruba ayrılır:

(1) Sülâsî Mücerret

Fiil-i mâzisinin müfret müzekker gaibinde sadece üç kök harf bulunan, hiç zâit harf bulunmayan fiile "sülâsî mücerret" (اَلْفِعْلُ الثُّلَاثِيُّ الْمُجَرَّدُ) denir.

Sülâsî mücerret fiiller, altı babdır. Bu bablar, fiillerin mâzi ve muzârilerinin ayne'l-fiillerinin (ikinci kök harf) harekelerine göre belirlenir ve sıra numaralarıyla isimlendirilir. Bunların vezinleri ve mevzunları şöyledir:

1. Birinci Bab	فَتْحٌ – ضَمٌّ	فَعَلَ – يَفْعُلُ نَصَرَ – يَنْصُرُ	اَلْوَزْنُ: اَلْمَوْزُونُ:	١
2. İkinci Bab	فَتْحٌ – كَسْرٌ	فَعَلَ – يَفْعِلُ ضَرَبَ – يَضْرِبُ	الوزن: الموزون:	٢
3. Üçüncü Bab	فَتْحَتَانْ	فَعَلَ – يَفْعَلُ فَتَحَ – يَفْتَحُ	الوزن: الموزون:	٣
4. Dördüncü Bab	كَسْرٌ – فَتْحٌ	فَعِلَ – يَفْعَلُ عَلِمَ – يَعْلَمُ	الوزن: الموزون:	٤
5. Beşinci Bab	ضَمٌّ – ضَمٌّ	فَعُلَ – يَفْعُلُ حَسُنَ – يَحْسُنُ	الوزن: الموزون:	٥
6. Altıncı Bab	كَسْرَتَانْ	فَعِلَ – يَفْعِلُ حَسِبَ – يَحْسِبُ	الوزن: الموزون:	٦

(2) Sülâsî Mezid

Fiil-i mâzisinin müfret müzekker gaibinde, üç kök harfe ilâve olarak bir, iki veya üç tane zâit harf bulunan fiile "sülâsî mezid" (اَلْفِعْلُ الثُّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ فِيهِ) denir.

Sülâsî mezid fiiller, kök ve zâit harflerinin toplam sayısına göre "rubâî, humâsî" ve "südâsî" olmak üzere üç gruba ayrılır:

(a) Rubâî

Fiil-i mâzisinin müfret müzekker gaibinde, üç kök harfe ilâve olarak bir tane zâit harf bulunan fiile "rubâî" (اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِيُّ) denir. (3+1=4)

Sülâsî mezid rubâî bablar üç tane olup vezinlerinin mastarlarıyla isimlendirilirler:

1. İf'âl Babı	الوزن: أَفْعَلَ – يُفْعِلُ – إِفْعَالاً الموزون: أَكْرَمَ – يُكْرِمُ – إِكْرَامًا (ك ر م)	
2. Tef'îl Babı	الوزن: فَعَّلَ – يُفَعِّلُ – تَفْعِيلاً الموزون: فَرَّحَ – يُفَرِّحُ – تَفْرِيحًا (ف ر ح)	
3. Mufâale Babı	الوزن: فَاعَلَ – يُفَاعِلُ – مُفَاعَلَةً / و فِعَالاً / و فِيعَالاً الموزون: قَاتَلَ – يُقَاتِلُ – مُقَاتَلَةً / و قِتَالاً / و قِيتَالاً (ق ت ل)	

(b) Humâsî

Fiil-i mâzisinin müfret müzekker gaibinde, üç kök harfe ilâve olarak iki tane zâit harf bulunan fiile "humâsî" (اَلْفِعْلُ الْخُمَاسِيُّ) denir. (3+2=5)

Sülâsî mezid humâsî bablar beş tane olup vezinlerinin mastarlarıyla isimlendirilirler:

1. İnfi'âl Babı	الوزن: اِنْفَعَلَ – يَنْفَعِلُ – اِنْفِعَالاً الموزون: اِنْكَسَرَ – يَنْكَسِرُ – اِنْكِسَارًا (ك س ر)	
2. İfti'âl Babı	الوزن: اِفْتَعَلَ – يَفْتَعِلُ – اِفْتِعَالاً الموزون: اِجْتَمَعَ – يَجْتَمِعُ – اِجْتِمَاعًا (ج م ع)	
3. İf'ılâl Babı	الوزن: اِفْعَلَّ – يَفْعَلُّ – اِفْعِلَالاً الموزون: اِحْمَرَّ – يَحْمَرُّ – اِحْمِرَارًا (ح م ر)	

4. Tefa“ul Babı	تَفَعَّلَ – يَتَفَعَّلُ – تَفَعُّلًا تَكَلَّمَ – يَتَكَلَّمُ – تَكَلُّمًا (ك ل م)	الوزن: الموزون:
5. Tefâ‘ul Babı	تَفَاعَلَ – يَتَفَاعَلُ – تَفَاعُلًا تَبَاعَدَ – يَتَبَاعَدُ – تَبَاعُدًا (ب ع د)	الوزن: الموزون:

(c) Südâsî

Fiil-i mâzisinin müfret müzekker gaibinde, üç kök harfe ilâve olarak üç tane zâit harf bulunan fiile “südâsî” (اَلْفِعْلُ السُّدَاسِيُّ) denir. (3+3=6)

Sülâsî mezid südâsî bablar dört tane olup onlar da vezinlerinin mastarlarıyla isimlendirilirler:

1. İstif‘âl Babı	اِسْتَفْعَلَ – يَسْتَفْعِلُ – اِسْتِفْعَالًا اِسْتَخْرَجَ – يَسْتَخْرِجُ – اِسْتِخْرَاجًا (خ ر ج)	الوزن: الموزون:
2. İf‘îâl Babı	اِفْعَوْعَلَ – يَفْعَوْعِلُ – اِفْعِيعَالًا اِعْشَوْشَبَ – يَعْشَوْشِبُ – اِعْشِيشَابًا (ع ش ب)	الوزن: الموزون:
3. İf‘ıvvâl Babı	اِفْعَوَّلَ – يَفْعَوِّلُ – اِفْعِوَّالًا اِجْلَوَّذَ – يَجْلَوِّذُ – اِجْلِوَّاذًا (ج ل ذ)	الوزن: الموزون:
4. İf‘îlâl Babı	اِفْعَالَّ – يَفْعَالُّ – اِفْعِيلَالًّا اِحْمَارَّ – يَحْمَارُّ – اِحْمِيرَارًا (ح م ر)	الوزن: الموزون:

b. Rubâî

Kök harfleri dört tane olan fiile “rubâî”(اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِيُّ) denir.

Rubâî fiiller, fiil-i mâzilerinin müfret müzekker gaibinde zâit harf bulunup bulunmamasına göre, “rubâî mücerret” ve “rubâî mezid” olmak üzere iki gruba ayrılır:

(1) Rubâî Mücerret

Fiil-i mâzisinin müfret müzekker gaibinde sadece dört kök harf bulunan, hiç zâit harf bulunmayan fiile "rubâî mücerret" (اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِيُّ الْمُجَرَّدُ) denir.

Rubâî mücerret fiiller, tek bab olup genellikle mevzûnunun mâzisiyle isimlendirilir:

الوزن:	فَعْلَلَ – يُفَعْلِلُ – فَعْلَلَةً / و فِعْلَالاً	**Dahrace Babı:**
الموزون:	دَحْرَجَ – يُدَحْرِجُ – دَحْرَجَةً / و دِحْرَاجًا	

Geniş sarf kitaplarında "rubâî mücerrede mülhak olan bablar" başlığı ile üç kök, bir zâit harften oluşan (3+1=4) altı bab daha sayılır.

(2) Rubâî Mezid

Fiil-i mâzisinin müfret müzekker gaibinde, dört kök harfe ilâve olarak bir veya iki tane zâit harf bulunan fiile "rubâî mezid" (اَلْفِعْلُ الرُّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ فِيهِ) denir.

Rubâî mezid fiiller, kök ve zâit harflerinin toplam sayısına göre, "humâsî" ve "südâsî" olmak üzere iki gruba ayrılır:

(a) Humâsî

Fiil-i mâzisinin müfret müzekker gaibinde, dört kök harfe ilâve olarak bir tane zâit harf bulunan fiile "humâsî" (اَلْفِعْلُ الْخُمَاسِيُّ) denir. (4+1=5)

Rubâî mezid humâsî fiiller tek bab olup mevzununun mâzisiyle isimlendirilir:

الوزن:	تَفَعْلَلَ – يَتَفَعْلَلُ – تَفَعْلُلاً	**Tedahrace Babı**
الموزون:	تَدَحْرَجَ – يَتَدَحْرَجُ – تَدَحْرُجًا (د ح ر ج)	

Geniş sarf kitaplarında "tedahreceye mülhak olan bablar" başlığı ile üç kök ve iki zâit harften oluşan (3+2=5) beş bab daha sayılır.

(b) Südâsî

Fiil-i mâzisinin müfret müzekker gaibinde, dört kök harfe ilâve olarak iki tane zâit harf bulunan fiillere "südâsî" (اَلْفِعْلُ السُّدَاسِيُّ) denir. (4+2=6)

Rubâî mezid südâsî fiiller iki bab olup mevzunlarının mâzileriyle isimlendirilir:

1. İhranceme Babı	الوزن: اِفْعَنْلَلَ – يَفْعَنْلِلُ – اِفْعِنْلَالاً الموزون: اِحْرَنْجَمَ – يَحْرَنْجِمُ – اِحْرِنْجَامًا (ح ر ج م)	
2. İkşaarra Babı	الوزن: اِفْعَلَلَّ – يَفْعَلِلُّ – اِفْعِلَّالاً الموزون: اِقْشَعَرَّ – يَقْشَعِرُّ – اِقْشِعْرَارًا (ق ش ع ر)	

Geniş sarf kitaplarında "ihrancemeye mülhak olan bablar" başlığı ile üç kök, üç zâit harften oluşan (3+3=6) iki bab daha sayılır.

4. Fâillerinin Zikredilip Zikredilmemesi Bakımından Fiiller

Fâillerinin zikredilip zikredilmemesi bakımından fiiller "mâlûm" ve "meçhul" olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Mâlûm

Fâili (özne) zikredilen fiile "mâlûm" (etken) (اَلْفِعْلُ الْمَعْلُومُ / اَلْفِعْلُ الْمَبْنِيُّ لِلْفَاعِلِ) denir. "نَصَرَ زَيْدٌ عَمْرًا" (Zeyd Amr'a yardım etti) gibi.

Mâlûm mâzi ve muzâriler her babın veznine göre ezberlenir. Emr-i hâzırın mâlûmu ise yukarıda da geçtiği gibi mâlûm fiil-i muzârinin muhatabından yapılır.

b. Meçhul

Fâili (özne) zikredilmeyip onun yerine mef'ûlü (nesne) nâib-i fâil (sözde özne) olarak zikredilen fiile "meçhul" (edilgen) (اَلْفِعْلُ الْمَجْهُولُ / اَلْفِعْلُ الْمَبْنِيُّ لِلْمَفْعُولِ) denir. "نُصِرَ عَمْرٌ" (Amr'a yardım edildi) gibi.

(1) Fiil-i Mâzinin Meçhulü

Fiil-i mâziyi meçhule çevirmek için sırasıyla dört işlem yapılır: 1. Son harf olduğu gibi bırakılır. 2. Sondan bir önceki harf kesrelenir. 3. Sâkin harfler olduğu gibi bırakılır. 4. Geri kalan harfler zammelenir. نَصَرَ – نُصِرَ, أَكْرَمَ – أُكْرِمَ, تَكَلَّمَ – تُكُلِّمَ, اِسْتَخْرَجَ – اُسْتُخْرِجَ, دَحْرَجَ – دُحْرِجَ, تَدَحْرَجَ – تُدُحْرِجَ ve اِحْرَنْجَمَ – اُحْرُنْجِمَ gibi.

(2) Fiil-i Muzârinin Meçhulü

Fiil-i muzâriyi meçhule çevirmek için iki işlem yapılır: 1. Muzâraat harfi zammelenir. 2. Sondan bir önceki harf fethalanır. يَنْصُرُ – يُنْصَرُ, يُفَرِّحُ – يُفَرَّحُ, يَتَبَاعَدُ – يُتَبَاعَدُ, يَسْتَخْرِجُ – يُسْتَخْرَجُ, يُدَحْرِجُ – يُدَحْرَجُ, يَتَدَحْرَجُ – يُتَدَحْرَجُ ve يَقْشَعِرُّ – يُقْشَعَرُّ gibi.

(3) Emr-i Hâzırın Meçhulü

Emr-i hâzırın meçhulü fiil-i muzârinin meçhulünün muhatabından yapılır: 1. Başına emir lâmı getirilir. 2. Sonu cezim durumuna getirilir. تُنْصَرُ – لِتُنْصَرْ, تُعَلَّمُ – لِتُعَلَّمْ, تُجْتَمَعُ – لِتُجْتَمَعْ, تُسْتَخْرَجُ – لِتُسْتَخْرَجْ, تُدَحْرَجُ – لِتُدَحْرَجْ, تُقَالُ – لِتُقَلْ تُقَالَانِ – لِتُقَالَا ve تُغْزَى – لِتُغْزَ gibi.

5. Mef'ûlün bih Alıp Almama Bakımından Fiiller

Mef'ûlün bih alıp almama bakımından fiiller, "müteaddî" ve "lâzım" olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Müteaddî

Türüne göre, bir, iki veya üç mef'ûlün bih alıp alan fiile, "müteaddî" (اَلْفِعْلُ الْمُتَعَدِّى) denir. "نَصَرَ زَيْدٌ عَمْرًا" (Zeyd Amr'a yardım etti) gibi.

b. Lâzım

Mef'ûlün bih almayan fiile, "lâzım" (اَلْفِعْلُ اللَّازِمُ) denir. "خَرَجَ زَيْدٌ" (Zeyd çıktı) gibi.

Lâzım fiillerden meçhul ve ism-i mef'ûl gelmez. Eğer fiil harf-i cer vasıtasıyla müteaddîye dönüşmüşse, meçhul ve ism-i mef'ûlünün sadece müfret müzekker gaibi gelir. خُرِجَ به، خُرِجَ بهما، خُرِجَ بهم، خُرِجَ بها، خُرِجَ بهما، مَخْرُوجٌ به، مَخْرُوجٌ بهما، مَخْرُوجٌ بهم، مَخْرُوجٌ بها، مَخْرُوجٌ بهما، مَخْرُوجٌ بهن،ve خُرِجَ بهن، ... ... gibi.

6. Kök Harfleri Arasında İllet Harfi Bulunup Bulunmaması Bakımından Fiiller (Aksâm-ı Seb'a)

Arapça'da fiiller, kök harfleri arasında illet harflerinden (ا، و، ى) birinin bulunup bulunmaması bakımından "sahih" ve "mu'tel" olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Sahih

Kök harfleri arasında illet harfi bulunmayan fiile "sahih" (اَلْفِعْلُ الصَّحِيحُ) denir.

Sahih fiiller, kök harfleri arasında hemze ve şedde bulunup bulunmaması bakımından "sâlim, mehmûz" ve "muzaf" olmak üzere üçe ayrılır:

(1) Sâlim

Kök harfleri arasında illet harfi, hemze ve şeddeli harf bulunmayan fiile "sâlim" (اَلْفِعْلُ السَّالِمُ) denir. (١) نَصَرَ، (٢) ضَرَبَ ، (٣) فَتَحَ، (٤) عَلِمَ، (٥) حَسُنَ، (٦) حَسِبَ؛ ... gibi.

(2) Mehmuz

Kök harflerinden biri hemze olan fiile "mehmuz" (اَلْفِعْلُ الْمَهْمُوزُ) denir.

Mehmuz fiiller hemzenin bulunduğu yere göre üçe ayrılır:

(a) Mehmûzü'l-fâ'

Fâe'l-fiili hemze olan fiile "mehmûzü'l-fâ'"(مَهْمُوزُ الْفَاءِ) denir. (١) أَكَلَ – يَأْكُلُ، (٢) أَسَرَ – يَأْسِرُ، (٣) أَلَهَ – يَأْلَهُ، (٤) أَمِنَ – يَأْمَنُ، (٥) أَدُبَ – يَأْدُبُ؛ ... gibi.

(b) Mehmûzü'l-ayn

Ayne'l-fiili hemze olan fiile "mehmûzü'l-ayn" (مَهْمُوزُ الْعَيْنِ) denir. (١) بَرَأَ – يَبْرُؤُ، (٢) هَنَأَ – يَهْنِئُ، (٣) قَرَأَ – يَقْرَأُ، (٤) خَطِئَ – يَخْطَأُ، (٥) جَرُؤَ – يَجْرُؤُ؛ ... gibi.

(c) Mehmûzü'l-lâm

Lâme'l-fiili hemze olan fiile "mehmûzü'l-lâm" (مَهْمُوزُ اللَّامِ) denir. (١) مَدَّ – يَمُدُّ، (٢) فَرَّ – يَفِرُّ، (٣) مَسَّ – يَمَسُّ؛ ... gibi ki bunların asılları (١) مَدَدَ – يَمْدُدُ، (٢) فَرَرَ – يَفْرِرُ، (٣) مَسِسَ – يَمْسَسُ؛ ... idi.

(3) Muzâaf

Ayne'l-fiili ile lâme'l-fiili aynı cinsten (şeddeli) olan fiile "muzâaf" (اَلْفِعْلُ الْمُضَاعَفُ / اَلْفِعْلُ الْمُضَعَّفُ) denir. ...

b. Mu'tell

Kök harfleri arasında bir veya iki tane illet harfi bulunan fiile "mu'tell" (اَلْفِعْلُ الْمُعْتَلُّ) denir.

Mu'tell fiiller, kök harfleri arasında bulunan illet harfinin yeri ve sayısı bakımından "misâl", "ecvef", "nâkıs" ve "lefîf" olmak üzere dörde ayrılır:

(1) Misal

Sadece fâe'l-fiili illet harfi olan fiile "misal" (اَلْفِعْلُ الْمِثَالُ) denir. İki kısımdır:

(a) Misâl-i vâvî

Fâe'l-fiili (و) olan fiile "misâl-i vâvî"(اَلْفِعْلُ الْمِثَالُ الْوَاوِيُّ) denir. (٢) وَعَدَ – يَعِدُ، (٣) وَهَبَ – يَهَبُ، (٤) وَجِلَ – يَوْجَلُ، (٥) وَقُرَ – يَوْقُرُ، (٦) وَرِثَ – يَرِثُ؛ ... gibi.

(b) Misâl-i yâî

Fâe'l-fiili (ى) olan fiile "misâl-i yâî" (اَلْفِعْلُ الْمِثَالُ الْيَائِيُّ) denir. (١) يَمَنَ – يَيْمُنُ، (٢) يَسَرَ – يَيْسِرُ، (٣) يَفَعَ – يَيْفَعُ، (٤) يَقِنَ – يَيْقَنُ، (٥) يَقُظَ – يَيْقُظُ، (٦) يَبِسَ – يَيْبِسُ؛ ... gibi.

(2) Ecvef

Sadece ayne'l-fiili illet harfi olan fiile "ecvef" (اَلْفِعْلُ الْأَجْوَفُ) denir. İki kısımdır:

(a) Ecvef-i vâvî

Ayne'l-fiili (و) olan fiile "ecvef-i vâvî" (اَلْفِعْلُ الْأَجْوَفُ الْوَاوِيُّ) denir. – (١) قَالَ (١) قَوَلَ – يَقُوْلُ، (٤) خَوِفَ – يَخْوَفُ؛) يَقُوْلُ، (٤) خَافَ – يَخَافُ؛ ... ... idi.

(b) Ecvef-i yâî

Ayne'l-fiili (ى) olan fiillere "ecvef-i yâî" (اَلْفِعْلُ الْأَجْوَفُ الْيَائِيُّ) denir. (٢) بَاعَ (٢) بَيَعَ – يَبْيِعُ، (٤) نَيِلَ – يَنْيَلُ؛ ... gibi ki bunların asılları يَبِيعُ، (٤) نَالَ – يَنَالُ؛ ... idi.

(3) Nâkıs

Sadece lâme'l-fiili illet harfi olan fiile "nâkıs" (اَلْفِعْلُ النَّاقِصُ) denir. İki kısımdır:

(a) Nâkıs-ı vâvî

Lâme'l-fiili (و) olan fiile "nâkıs-ı vâvî" (اَلْفِعْلُ النَّاقِصُ الْوَاوِيُّ) denir. (١) غَزَا – يَغْزُو، (٥) ذَكُوَ – يَذْكُوُ؛ ... gibi ki bunların asılları (١) غَزَوَ – يَغْزُوُ، (٥) ذَكُوَ – يَذْكُوُ؛ ... idi.

(b) Nâkıs-ı yâî

Lâme'l-fiili (ى) olan fiile "nâkıs-ı yâî" (اَلْفِعْلُ النَّاقِصُ الْيَائِيُّ) denir. (٢) رَمَى – يَرْمِى، (٢) رَمَيَ – يَرْمِيُ، (٣) سَعَى – يَسْعَى، (٤) رَضِيَ – يَرْضَى؛ ... gibi ki bunların asılları (٣) سَعَيَ – يَسْعَيُ، (٤) رَضِيَ – يَرْضَيُ؛ ... idi.

(4) Lefîf

Kök harfleri arasında iki tane illet harfi bulunan fiile "lefîf" (اَلْفِعْلُ اللَّفِيفُ) denir. İki kısımdır:

(a) Lefîf-i Makrûn

Ayne'l-fiili ile lâme'l-fiili illet harfi olan fiile "lefîf-i makrûn" (اَللَّفِيفُ الْمَقْرُونُ) denir. (٢) طَوَى – يَطْوِى، (٤) قَوِيَ – يَقْوَى، حَيِيَ – يَحْيَا؛ ... gibi.

(b) Lefîf-i Mefrûk

Fâe'l-fiili ile lâme'l-fiili illet harfi olan fiile "lefîf-i mefrûk" (اَللَّفِيفُ الْمَفْرُوقُ) denir. (٢) وَقَ – يَقِى، (٤) وَجِيَ – يَوْجَى، (٦) وَلِيَ – يَلِى؛ ... gibi.

7. Çekimli Olup Olmama Bakımından Fiiller

Çekimli olup olmama bakımından fiiller, "mutasarrıf" ve "câmid" olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Mutasarrıf

Birden fazla şekli bulunan fiile "mutasarrıf" (اَلْفِعْلُ الْمُتَصَرِّفُ) denir. İkiye ayrılır:

(1) Tam Mutasarrıf

Mâzi, muzâri ve emri bulunan fiile "tam mutasarrıf" (اَلْفِعْلُ الْمُتَصَرِّفُ تَصَرُّفًا تَامًّا) denir. نَصَرَ – يَنْصُرُ – اُنْصُرْ ve دَخَرَجَ – يُدَخْرِجُ – دَخْرِجْ gibi.

(2) Nâkıs Mutasarrıf

Mâzi ve muzârisi bulunup emri bulunmayan fiillere "nâkıs mutasarrıf" (اَلْفِعْلُ الْمُتَصَرِّفُ تَصَرُّفًا نَاقِصًا) denir. مَا زَالَ – لا يَزَالُ, مَا بَرِحَ – لا يَبْرَحُ, مَا فَتِئَ – لا يَفْتَأُ, مَاانْفَكَّ – لا يَنْفَكُّ, كَادَ – يَكَادُ, أَوْشَكَ – يُوشِكُ gibi.

b. Câmid

Tek şekli bulunan fiile "câmid" (اَلْفِعْلُ الْجَامِدُ) veya "gayr-i mutasarrıf" (اَلْفِعْلُ غَيْرُ الْمُتَصَرِّفِ) denir. Üçe ayrılır:

(1) Sadece Mâzisi Bulunanlar

أَخَذَ, (عَدَا), خَلَا, لا حَبَّذَا, حَبَّذَا, بِئْسَ, نِعْمَ, اِخْلَوْلَقَ, حَرَى, عَسَى, كَرَبَ, مَا دَامَ, لَيْسَ ve أَنْشَأَ شَرَعَ gibi.

(2) Sadece Emri Bulunanlar

تَعَلَّمْ ve هَبْ gibi.

8. Tekit Bakımından Fiiller

Fiiller tekit bakımından "müekked" ve "gayr-i müekked" olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Müekked

Sonuna pekiştirme mânası ifade eden şeddeli (nûn-i müşeddede) veya şeddesiz (nûn-ı muhaffefe) tekit nûnu bitişen fiillere "müekked" (اَلْفِعْلُ الْمُؤَكَّدُ) denir.

Tekit nûnları gelecek zaman mânası ifade eden fiil-i muzâri ile emir fiilinin sonuna bitişir; fiil-i mâzinin sonuna gelmez.

Nûn-ı müşeddededeki tekit, muhaffefedekine göre daha fazladır. Ayrıca nûn-ı müşeddede çekimdeki bütün yerlere gelebilirken nûn-ı muhaffefe tesniyeler ile cemi müenneslere gelmez.

Çekim örnekleri aşağıdaki gibidir:

(1) Nûn-ı Müşeddede

FİİL-i MUZÂRİ

Meçhul			Mâlûm		
يُنْصَرَنَّ	يُنْصَرَانِّ	يُنْصَرَنَّ	يَنْصُرُنَّ	يَنْصُرَانِّ	يَنْصُرَنَّ
يُنْصَرْنَانِّ	تُنْصَرَانِّ	تُنْصَرَنَّ	يَنْصُرْنَانِّ	تَنْصُرَانِّ	تَنْصُرَنَّ
تُنْصَرْنَّ	تُنْصَرَانِّ	تُنْصَرَنَّ	تَنْصُرْنَّ	تَنْصُرَانِّ	تَنْصُرَنَّ
تُنْصَرْنَانِّ	تُنْصَرَانِّ	تُنْصَرِنَّ	تَنْصُرْنَانِّ	تَنْصُرَانِّ	تَنْصُرِنَّ
نُنْصَرَنَّ		أُنْصَرَنَّ	نَنْصُرَنَّ		أَنْصُرَنَّ

EMR-i HÂZIR

Meçhul			Mâlûm		
لِتُنْصَرُنَّ	لِتُنْصَرَانِّ	لِتُنْصَرَنَّ	اُنْصُرُنَّ	اُنْصُرَانِّ	اُنْصُرَنَّ
لِتُنْصَرْنَانِّ	لِتُنْصَرَانِّ	لِتُنْصَرِنَّ	اُنْصُرْنَانِّ	اُنْصُرَانِّ	اُنْصُرِنَّ

(2) Nûn-ı Muhaffefe

FİİL-i MUZÂRİ

Meçhul			Mâlûm		
يُنْصَرُنْ	---	يُنْصَرَنْ	يَنْصُرُنْ	---	يَنْصُرَنْ
---	---	تُنْصَرَنْ	---	---	تَنْصُرَنْ
تُنْصَرُنْ	---	تُنْصَرَنْ	تَنْصُرُنْ	---	تَنْصُرَنْ
---	---	تُنْصَرِنْ	---	---	تَنْصُرِنْ
نُنْصَرَنْ		أُنْصَرَنْ	نَنْصُرَنْ		أَنْصُرَنْ

EMR-i HÂZIR

Meçhul			Mâlûm		
لِتُنْصَرْنْ	---	لِتُنْصَرَنْ	اُنْصُرْنْ	---	اُنْصُرَنْ
---	---	لِتُنْصَرِنْ	---	---	اُنْصُرِنْ

b. Gayr-i Müekked

Sonuna tekit nûnları bitişmeyen fiile "gayr-i müekked" (اَلْفِعْلُ غَيْرُ الْمُؤَكَّدِ) denir.

C. İsimlerle İlgili Kavramlar

İsimler de kök veya ziyâdeli olma, cinsiyet, sayı, türemiş olup olmama, sonunun illet harfi olup olmaması, tasgīr ve nesep gibi açılardan çeşitli kısımlara ayrılır:

1. Kök veya Ziyâdeli Olma Bakımından İsimler

Kök veya ziyâdeli olma bakımından isimler "mücerret" ve "mezid" olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Mücerret

Sadece kök harflerinden oluşan, kendisinde hiç ziyâde harf bulunmayan isme "mücerred" (اَلْاِسْمُ الْمُجَرَّدُ) denir.

Mücerret isimler, harflerinin sayısına göre "sülâsî, rubâî" ve "humâsî" olmak üzere üçe ayrılır:

(1) Sülâsî Mücerret

Üç kök harften oluşan isme "sülâsî mücerret" (اَلْاِسْمُ الثُّلَاثِيُّ الْمُجَرَّدُ) denir.

Sülâsî mücerret isimlerin mantıkî olarak on iki kalıbının olması gerekir. Zira ilk harf fethalı, zammeli veya kesreli; ikinci harf ise fethalı, zammeli, kesreli veya sâkin olabilir. Son harf ise îrap harfidir. Bu kalıplardan kullanılanlar ise on tanedir:

فَعَلٌ:	فَرَسٌ، قَمَرٌ، بَطَلٌ، ...	فُعَلٌ:	صُرَدٌ، نُغَرٌ، لُبَدٌ، ...	فِعَلٌ:	عِنَبٌ، عِوَضٌ، زِيَمٌ، ...
فَعُلٌ:	رَجُلٌ، عَضُدٌ، يَقُظٌ، ...	فُعُلٌ:	عُنُقٌ، جُنُبٌ، سُرُحٌ، ...	فِعُلٌ:	..... (مهمل)
فَعِلٌ:	كَبِدٌ، كَتِفٌ، حَذِرٌ، ...	فُعِلٌ:	دُئِلٌ، ... (قليل)	فِعِلٌ:	إِبِلٌ، بِلِصٌ، إِبِدٌ،...
فَعْلٌ:	صَخْرٌ، سَهْمٌ، سَهْلٌ، ...	فُعْلٌ:	قُفْلٌ، قُرْطٌ، حُلْوٌ، ...	فِعْلٌ:	عِلْمٌ، جِذْعٌ، نِكْسٌ، ...

(2) Rubâî Mücerret

Dört kök harften oluşan isme "rubâî mücerret" (اَلْاِسْمُ الرُّبَاعِيُّ الْمُجَرَّدُ) denir.

Rubâî mücerret isimlerin altı kalıbı vardır:

فَعْلَلٌ:	جَعْفَرٌ، عَنْبَرٌ، شَجْعَمٌ، ...	فِعْلِلٌ:	زِبْرِجٌ، زِئْبِرٌ، عِنْفِصٌ، ...	فُعْلُلٌ:	بُرْثُنٌ، فُلْفُلٌ، كُنْدُرٌ، ...
فِعْلَلٌ:	دِرْهَمٌ، قِلْعَمٌ، هِجْرَعٌ، ...	فِعَلٌّ:	فِطَحْلٌ، قِمَطْرٌ، هِزَبْرٌ، ...	فُعْلَلٌ:	جُخْدَبٌ، طُحْرَبَةٌ، ...

(3) Humâsî Mücerret

Beş kök harften oluşan isme "humâsî mücerret" (اَلْاِسْمُ الْخُمَاسِيُّ الْمُجَرَّدُ) denir.

Humâsî mücerret isimlerin dört kalıbı vardır:

فَعَلَّلٌ:	سَفَرْجَلٌ، فَرَزْدَقٌ، شَمَرْدَلٌ، هَمَرْجَلٌ، ...	فُعَلِّلٌ:	خُزَعْبِلَةٌ، قُذَعْمِلَةٌ، ...
فَعْلَلِلٌ:	جَحْمَرِشٌ، قَهْبَلِسٌ، ...	فِعْلَلٌّ:	قِرْطَعْبٌ، جِرْدَحْلٌ، ...

b. Mezid

Aslî ve zâit harflerden oluşan isme "mezid" (اَلْاِسْمُ الْمَزِيدُ فِيهِ) denir.

Mezid isimler en fazla yedi harfli olur ve mücerredine göre üçe ayrılır:

(1) Sülâsî Mezid

Sülâsî mücerret üzerine bir, iki, üç veya dört harf eklenen isme "sülâsî mezid" (اَلْاِسْمُ الثُّلَاثِيُّ الْمَزِيدُ فِيهِ) denir. "غفر" kökünden gelen غَافِرٌ, مَغْفُورٌ, مَسْتَغْفِرٌ ve اِسْتِغْفَارٌ" isimleri gibi.

(2) Rubâî Mezid

Rubâî mücerret üzerine bir, iki veya üç harf eklenen isme "rubâî mezid" (اَلْاِسْمُ الرُّبَاعِيُّ الْمَزِيدُ فِيهِ) denir. "حرجم" kökünden gelen "مُحَرْجِمٌ, مُحْرَنْجِمٌ ve اِحْرِنْجَامٌ" isimleri gibi.

(3) Humâsî Mezid

Humâsî mücerret ismin sonuna veya sondan bir öncesine bir harf-i med eklenen isimlere "humâsî mezid" (اَلْاِسْمُ الْخُمَاسِيُّ الْمَزِيدُ فِيهِ) denir. "قَبَعْثَرَى ve عَضْرَفُوطٌ" gibi.

Mezid isimlerin kalıpları çok fazla olup Sîbeveyhi bunlardan 308 tanesini nakletmiş; daha sonraki âlimler tarafından da, bazıları zayıf olmakla birlikte, bunlara 80 kadar kalıp daha eklenmiştir.

2. Cinsiyet Bakımından İsimler

İsimler, cinsiyet bakımından "müzekker" ve "müennes" olmak üzere ikiye ayrılır.

a. Müzekker

Erkek bir varlığı gösteren veya kendisinde müenneslik alâmeti bulunmayan isme "müzekker" (اَلْاِسْمُ الْمُذَكَّرُ) denir. "مُحَمَّدٌ, حَمْزَةُ ve كِتَابٌ" gibi.

b. Müennes

Dişi bir varlığı gösteren veya kendisinde müenneslik alâmeti bulunan isme "müennes" (اَلْاِسْمُ الْمُؤَنَّثُ) denir. "فَاطِمَةُ, زَيْنَبُ ve شَجَرَةٌ" gibi.

Müenneslik alâmetleri (عَلَامَاتُ التَّأْنِيثِ) üç tanedir:

1. Yuvarlak / kapalı tâ (اَلتَّاءُ الْمَرْبُوطَةُ: ـة، ة): "اِمْرَأَةٌ ve شَجَرَةٌ" gibi.

2. Elif-i maksûre (اَلْأَلِفُ الْمَقْصُورَةُ: ـى): "أَكْبَرُ – كُبْرَى ve عَطْشَانُ – عَطْشَى" gibi.

3. Elif-i memdûde (اَلْأَلِفُ الْمَمْدُودَةُ: ـَـى): "أَحْمَرُ – حَمْرَاءُ" gibi.

Müennes isimler, gösterdikleri varlığın gerçekten dişi olup olmaması bakımından ikiye ayrılır:

1. Hakiki Müennes

Gerçekten dişi olan, mukabilinde erkeği bulunan canlı varlığı gösteren isme "hakiki müennes" (اَلْمُؤَنَّثُ الْحَقِيقِيُّ) denir. "زَيْنَبُ ve فَاطِمَةُ" gibi.

2. Semâî (Mecazi) Müennes

Gerçekte erkekliği dişiliği bulunmayan varlığı gösterdiği ve kendisinde müenneslik alâmeti bulunmadığı halde Arap dilinde müennes muamelesi gören isme "semâî / mecazi müennes" (اَلْمُؤَنَّثُ الْمَجَازِيُّ / اَلْمُؤَنَّثُ السَّمَاعِيُّ) denir. "شَمْسٌ, عَيْنٌ ve دَارٌ" gibi.

Semâî müennes isimlerin bir kuralı yoktur; hangi isimlerin semâî müennes olduğu sözlüklerden veya ilgili kitaplardan öğrenilir.

c. Hem Müzekker Hem de Müennes Sayılabilen İsimler

Bazı isimler vardır ki Arap dilinde onlara bazan müzekker bazan da müennes muamelesi yapıldığı görülür. Bunlar da yine kuralsızdır. "لِسَانٌ, ضِرْسٌ, عُنُقٌ, ذِرَاعٌ, خَمْرٌ, سِلاحٌ, سُوقٌ, قِدْرٌ ve سِكِّينٌ" gibi.

3. Sayı Bakımından İsimler

İsimler gösterdikleri varlıkların sayıları bakımından "müfret", "tesniye / müsennâ" ve "cemi" olmak üzere üçe ayrılır:

a. Müfret

Bir erkek veya dişi varlığı gösteren isme "müfret" (اَلْاِسْمُ الْمُفْرَدُ) denir. "كِتَابٌ مُعَلِّمٌ, مُعَلِّمَةٌ," ve "سَيَّارَةٌ" gibi.

b. Tesniye / Müsennâ

İki erkek veya dişi varlığı gösteren ve müfret ismin sonuna "ـَانِ / ـَيْنِ" eklenerek yapılan isme "tesniye" (اَلتَّثْنِيَةُ) veya "müsennâ" (اَلْاِسْمُ الْمُثَنَّى) denir. "مُعَلِّمٌ: مُعَلِّمَانِ / مُعَلِّمَيْنِ, مُعَلِّمَةٌ: مُعَلِّمَتَانِ / مُعَلِّمَتَيْنِ, كِتَابٌ: كِتَابَانِ / كِتَابَيْنِ, سَيَّارَةٌ: سَيَّارَتَانِ ve سَيَّارَتَيْنِ /" gibi.

c. Cemi

İkiden fazla erkek veya dişi varlığı gösteren isme "cemi" (اَلْاِسْمُ الْجَمْعُ) denir.

Cemi isimler yapılışları bakımından üçe ayrılır:

(1) Cemi Müzekker Sâlim

Müfret müzekker ismin sonuna "ـونَ / ـينَ" eklenerek yapılan cemilere "cemi müzekker sâlim" (جَمْعُ الْمُذَكَّرِ السَّالِمُ) denir. "مُعَلِّمٌ: مُعَلِّمُونَ / مُعَلِّمِينَ" gibi.

(2) Cemi Müennes Sâlim

Müfret müennes ismin sonuna "ـَات" eklenerek yapılan cemilere "cemi müennes sâlim" (جَمْعُ الْمُؤَنَّثِ السَّالِمُ) denir. "مُعَلِّمَةٌ: مُعَلِّمَاتٌ" gibi.

(3) Cemi Mükesser / Cemi Teksir

Müfret müzekker veya müennes ismin kalıbı bozularak yapılan cemilere "cemi mükesser" (الْجَمْعُ الْمُكَسَّرُ) veya "cemi teksir" (جَمْعُ التَّكْسِيرِ) denir. "كِتَابٌ – كُتُبٌ ve شَجَرَةٌ – أَشْجَارٌ" gibi.

Cemi mükesserin çok sayıda kalıbı olup bir kuralı yoktur. Dolayısıyla hangi ismin hangi kalıpta cemisinin geldiğini bilmek için ya önceden ezberlemiş olmak veya sözlüğe bakmak gerekir.

4. Çekimli Olup Olmama Bakımından İsimler

İsimler çekimli olup olmama bakımından "mutasarrıf" ve "gayr-i mutasarrıf" olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Mutasarrıf

Tesniyesi, cemisi, ism-i tasgīri ve ism-i mensubu yapılabilen isme "mutasarrıf" (اَلْاِسْمُ الْمُتَصَرِّفُ) denir. "كِتَابٌ، كِتَابَانِ، كُتُبٌ؛ كُتَيِّبٌ؛ كِتَابِيٌّ" gibi.

b. Gayr-i Mutasarrıf

Hep aynı şekilde kalan; tesniyesi, cemisi, ism-i tasgīri ve ism-i mensubu yapılamayan isme "gayr-i mutasarrıf" (اَلْاِسْمُ غَيْرُ الْمُتَصَرِّفِ) denir. "كَيْفَ, مَنْ, هذَا, الَّذِي ve عِنْدَ" gibi.

Gayr-i mutasarrıf isimler mebnî olup hiç değişmedikleri için sarf ilminin alanına girmezler.

5. Türemiş Olup Olmama Bakımından Mutasarrıf İsimler

Mutasarrıf isimler, türemiş olup olmama bakımından "câmid" ve "müştak" olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Câmid

Bir varlığa isim olarak verilen, başka bir isim veya fiilden türetilmeyen isme "câmid" (اَلْاِسْمُ الْجَامِدُ) denir.

Câmid isimler, gösterdikleri varlık bakımından ikiye ayrılır:

(1) İsm-i zat

Kendi kendine ayakta durabilen somut varlıkların isimlerine "ism-i zat" (اِسْمُ الذَّاتِ) denir. "رَجُلٌ, جَمَلٌ, شَجَرٌ ve حَجَرٌ" gibi.

(2) İsm-i Mâna / Mastar

Ancak başkasıyla birlikte var olabilen soyut varlıklara "ism-i mâna" (اِسْمُ الْمَعْنَى) denir. "رُوحٌ, عَقْلٌ, شَجَاعَةٌ ve قِرَاءَةٌ" gibi.

İsm-i mânalar içinde sarf ilmini en çok ilgilendiren mastardır.

Mastar (اَلْمَصْدَرُ), zaman ve şahıstan bağımsız olarak iş veya oluş bildirir. Basralılar'a göre, bütün türemiş kelimelerin kökü mastardır. Arapça'da beş türlü mastar vardır:

(a) Mastar-ı Gayr-i Mîmî

Başında zâit mîm bulunmayan mastara "mastar-ı gayr-i mîmî" (اَلْمَصْدَرُ غَيْرُ الْمِيمِيِّ) denir.

Sülâsî mücerret bablarının mastar-ı gayr-i mîmîleri semâi yani kuralsız olup otuzdan fazla kalıp tespit edilmiştir.

Sülâsî mücerret dışındaki babların mastar-ı gayr-i mîmîleri kurallı olup her baba göre kalıpları yukarıda babların vezinleri verilirken geçti.

(b) Mastar-ı Mîmî

Başına mîm eklenerek yapılan mastara "mastar-ı mîmî" (اَلْمَصْدَرُ الْمِيمِيُّ) denir.

Sülâsî mücerret bablarında mastar-ı mîmînin dört kalıbı vardır:

١. مَفْعَلٌ:	مَنْصَرٌ، مَضْرَبٌ، مَلْبَسٌ، ...	٢. مَفْعِلٌ:	مَوْلِدٌ، مَوْقِعٌ، مَغِيبٌ، ...
٣. مَفْعَلَةٌ:	مَرْحَمَةٌ، مَسْأَلَةٌ، مَوَدَّةٌ، ...	٤. مَفْعِلَةٌ:	مَغْفِرَةٌ، مَوْعِظَةٌ، مَعِيشَةٌ، ...

Bu vezinlerden ilk ikisi kıyâsî, son ikisi ise semâîdir.

Sülâsî mücerret dışındaki bablarda masdar-ı mîmî, o babın fiil-i muzârisinden yapılır; muzâraât harfi hazfedilip yerine zammeli bir mîm getirilir, sondan bir önceki harf fethalanır. "يَجْتَمِعُ – يُكْرِمُ – مُكْرَمٌ, يَحْرَنْجِمُ – مُحْرَنْجَمٌ ve يَتَدَحْرَجُ – مُتَدَحْرَجٌ, يُدَحْرِجُ – مُدَحْرَجٌ, يَسْتَخْرِجُ – مُسْتَخْرَجٌ, مُجْتَمَعٌ" gibi.

(c) Mastar Binâ-i Merre / İsmü'l-Merre

Fiilin sayısını bildiren mastara "mastar binâ-i merre" (بِنَاءُ الْمَرَّةِ / مَصْدَرُ الْمَرَّةِ / اِسْمُ الْمَرَّةِ / اَلْمَصْدَرُ الْعَدَدِيُّ) denir.

Sülâsî mücerret bablarında mastar binâ-i merrenin kalıbı (فَعْلَةً)'dir. "نَصْرَةً, جَلْسَةً ve فَتْحَةً" gibi.

Sülâsî mücerret dışındaki bablarda mastar binâ-i merre, masdar-ı gayr-i mîmîden yapılır; önce masdarın sonuna (eğer yoksa) bir yuvarlak tâ eklenir, sonra da bir sayı sıfatı getirilir. "إِكْرَامًا – إِكْرَامَةً وَاحِدَةً ve إِجَابَةً – إِجَابَةً وَاحِدَةً" gibi.

(d) Mastar Binâ-i Nevi / İsmü'l-hey'e

Fiilin türünü bildiren mastara "mastar binâ-i nevi" (بِنَاءُ النَّوْعِ / مَصْدَرُ النَّوْعِ / اِسْمُ الْهَيْئَةِ) denir.

Sülâsî mücerret bablarında mastar binâ-i nevinin kalıbı (فِعْلَةً)'dir. نِصْرَةً, جِلْسَةً ve فِتْحَةً gibi.

Sülâsî mücerret dışındaki bablarda mastar binâ-i merre, masdar-ı gayr-i mîmîden yapılır; önce masdarın sonuna (eğer yoksa) bir yuvarlak tâ eklenir, sonra da bir sayı dışında sıfat getirilir. "إِكْرَامًا – إِكْرَامَةً كَثِيرَةً" ve "إِجَابَةً – إِجَابَةً صَحِيحَةً" gibi.

(e) Masdar-ı Sınâî / Masdar-ı Ca'lî

İsmin sonuna kendisinden mâkabli kesreli olan şeddeli yâ ve yuvarlak tâ getirilerek yapılan mastara "masdar-ı sınâî" (اَلْمَصْدَرُ الصِّنَاعِيُّ) veya "masdar-ı ca'lî" (اَلْمَصْدَرُ الْجَعْلِيُّ) denir. "إِنْسَانٌ – إِنْسَانِيَّةٌ" gibi.

b. Müştak

Bir fiil veya isimden türemiş olan isme "müştak" (اَلْاِسْمُ الْمُشْتَقُّ) denir.

(1) Fiilden Türeyen İsimler

Fiilden türeyen isimler "ism-i fâil", "ism-i mef'ûl", "sıfat-ı müşebbehe", "mübâlağa-i ism-i fâil", "ism-i tafdîl", "ism-i zaman", "ism-i mekân" ve "ism-i âlet"tir.

(a) İsm-i Fâil

Fiili (iş) yapanı veya fiil (oluş) kendisiyle meydana geleni gösteren isme "ism-i fâil" (اِسْمُ الْفَاعِلِ) denir.

Sülâsî mücerret bablarında ism-i fâil, fiil (فَاعِلٌ) kalıbına sokularak yapılır. "نَصَرَ – نَاصِرٌ," "ضَرَبَ – ضَارِبٌ , فَتَحَ – فَاتِحٌ, عَلِمَ – عَالِمٌ ve حَسِبَ – حَاسِبٌ gibi.

Sülâsî mücerret dışındaki bablarda ism-i fâil, o babın fiil-i muzârisinden yapılır; muzâraât harfi hazfedilip yerine zammeli bir mîm getirilir, sondan bir önceki harf kesrelenir. "يُجْتَمِعُ – مُجْتَمِعٌ, يُكْرِمُ – مُكْرِمٌ يَتَدَحْرَجُ – مُتَدَحْرِجٌ, يُدَحْرِجُ – مُدَحْرِجٌ, يَسْتَخْرِجُ – مُسْتَخْرِجٌ ve يَحْرَنْجِمُ – مُحْرَنْجِمٌ" gibi.

(b) İsm-i Mef'ûl

Müteaddî fiilden etkileneni (mef'ûlün bih) gösteren isme "ism-i mef'ûl" (اِسْمُ الْمَفْعُولِ) denir.

Sülâsî mücerret bablarında ism-i mef'ûl, fiil (مَفْعُولٌ) kalıbına sokularak yapılır. "نَصَرَ – مَنْصُورٌ, ضَرَبَ – مَضْرُوبٌ, فَتَحَ – مَفْتُوحٌ, عَلِمَ – مَعْلُومٌ ve حَسِبَ – مَحْسُوبٌ – gibi.

Sülâsî mücerret dışındaki bablarda ism-i mef'ûl, o babın fiil-i muzârisinden yapılır; muzâraât harfi hazfedilip yerine zammeli bir

mîm getirilir, sondan bir önceki harf fethalanır. "يَجْتَمِعُ – يُكْرِمُ – مُكْرَمٌ, مُجْتَمَعٌ ,يَسْتَخْرِجُ – مُسْتَخْرَجٌ ,يُدَحْرِجُ – مُدَحْرَجٌ ,يَتَدَحْرَجُ – مُتَدَحْرَجٌ ve يَحْرَنْجِمُ – مُحْرَنْجَمٌ" gibi.

İsm-i fâil ve ism-i mef'ûllerin bu kıyasî kalıplarının dışında birtakım semâî kalıpları da vardır. Eğer bir fiilin semâî ism-i fâil ve/veya ism-i mef'ûlü kullanılıyorsa, Arapça'dan Arapça'ya sözlüklerde o fiilin mâzi, muzâri ve mastarı verildikten sonra ism-i fâili (فَهُوَ ...), ism-i mef'ûlü de (وَذَاكَ ...) denilerek gösterilir.

(c) Sıfat-ı Müşebbehe

Sülâsî lâzım fiilin ifade ettiği oluşun kalıcı olarak kendisiyle meydana gelen şeyi / kişiyi gösteren isme "sıfat-ı müşebbehe" (اَلصِّفَةُ الْمُشَبَّهَةُ [بِاسْمِ الْفَاعِلِ]) denir. Sıfat-ı müşebbehe kalıpları semâî olup fiil-i mâzilerine göre çok kullanılanları şunlardır:

Misal	Vezin	Mâzi	Misal	Vezin	Mâzi
سَبْطٌ، ضَخْمٌ، بَرٌّ،	١. فَعْلٌ	فَعِلَ و فَعُلَ	أَحْمَرُ-حَمْرَاءُ،	١. أَفْعَلُ-فَعْلَاءُ	فَعِلَ
صِفْرٌ، مِلْحٌ، غِرٌّ،	٢. فِعْلٌ		عَطْشَانُ-عَطْشَى،	٢. فَعْلَانُ-فَعْلَى	
حُلْوٌ، حُرٌّ؛ صُلْبٌ، مُرٌّ،	٣. فُعْلٌ		حَسَنٌ، بَطَلٌ،	١. فَعَلٌ	فَعُلَ
فَرِحٌ، بَخِسٌ،	٤. فَعِلٌ		جُنُبٌ، شُرُفٌ،	٢. فُعُلٌ	
بَاسِلٌ، طَاهِرٌ،	٥. فَاعِلٌ		جَبَانٌ، حَصَانٌ،	٣. فَعَالٌ	
بَخِيلٌ، كَرِيمٌ،	٦. فَعِيلٌ		شُجَاعٌ، طُوَالٌ،	٤. فُعَالٌ	
حَرِيصٌ، عَفِيفٌ، طَيِّبٌ،	١-فَعِيلٌ	فَعَلَ	وَقُورٌ، طَهُورٌ،	٥. فَعُولٌ	

(d) Mübâlağa-i İsm-i Fâil

Sülâsî fiilin ifade ettiği iş veya oluşu mübalağalı bir şekilde yapanı gösteren, bir başka ifadeyle ism-i fâilin mânasını mübalağalı olarak ifade eden isme "mübâlağa-i ism-i fâil" (مُبَالَغَةُ اسْمِ الْفَاعِلِ / صِيَغُ الْمُبَالَغَةِ / أَوْزَانُ الْمُبَالَغَةِ) denir.

Mübâlağa-i ism-i fâil sîgaları da semâî olup bazıları şunlardır:

فَعَّالٌ:	نَصَّارٌ، ضَحَّاكٌ، ...	فَعُولٌ:	صَبُورٌ، جَسُورٌ، ...	مِفْعَالٌ:	مِقْدَامٌ، مِدْرَارٌ، ...
فَعِيلٌ:	رَحِيمٌ، عَلِيمٌ، ...	فَعِلٌ:	حَذِرٌ، قَلِقٌ، ...	فَعَّالَةٌ:	عَلَّامَةٌ، فَهَّامَةٌ، ...
فِعِّيلٌ:	صِدِّيقٌ، شِرِّيرٌ، ...	مِفْعِيلٌ:	مِسْكِينٌ، مِكْثِيرٌ، ...	فُعَلَةٌ:	ضُحَكَةٌ، هُمَزَةٌ، ...
فَاعِلَةٌ:	رَاوِيَةٌ، دَاعِيَةٌ، ...	فُعَالٌ:	شُجَاعٌ، فُرَاتٌ، ...	فَاعُولٌ:	فَارُوقٌ، سَاكُوتٌ، ...
فُعْلٌ:	غُفْلٌ، ضُحْكٌ، ...	فَعُولَةٌ:	فَرُوقَةٌ، ...	فُعَّالٌ:	كُبَّارٌ، ...

(e) İsm-i Tafdîl

Bir niteliğin, o niteliğe sahip olan iki şeyden birinde daha fazla bulunduğunu (üstünlük) veya bir niteliğin bir şeyde o niteliğe sahip olan her şeyden daha fazla bulunduğunu (en üstünlük) gösteren (أَفْعَلُ) kalıbındaki isme "ism-i tafdîl"(اِسْمُ التَّفْضِيلِ / أَفْعَلُ التَّفْضِيلِ) denir. (أَنْتَ أَعْلَمُ مِنْ أَخِيكَ) "Sen kardeşinden daha bilgilisin" ve (اَللّٰهُ أَكْبَرُ) "Allah en büyüktür" gibi.

Bir fiilden doğrudan ism-i tafdîl yapılabilmesi için, o fiilin sülâsî mücerret, tam, mutasarrıf, müspet ve mâlûm olması, "أَفْعَلُ-فَعْلَاءُ" kalıbında sıfat-ı müşebbehesinin bulunmaması (yani renk, şekil ve kusur ifade etmemesi) ve mânasının mukayeseye elverişli olması gerekir. Bu şartlardan biri bile bulunmadığı zaman ism-i tafdîl, o fiilin kalıbından yapılamaz; önce şartları tutan uygun bir fiilden ism-i tafdîl yapılır, sonra esas ism-i tafdîl yapılmak istenen fiilin masdarı temyiz olarak getirilir. "اَلْمُدُنُ أَكْثَرُ ازْدِحَامًا مِنَ الْقُرَى" (Şehirler, köylerden daha kalabalıktır) gibi.

(f) İsm-i Zaman, İsm-i Mekân

Fiilin meydana geldiği zamanı gösteren isme "ism-i zaman" (اِسْمُ الزَّمَانِ); yeri gösteren isme ise "ism-i mekân" (اِسْمُ الْمَكَانِ) denir.

İsm-i zaman ile ism-i mekânın kalıpları aynıdır.

Sülâsî mücerret bablarından gelen sâlim, ecvef, muzaf ve mehmuz fiillerden fiil-i muzârisinin ayne'l-fiili zammeli ve fethalı olanlar ile nâkıs ve lefîflerden (مَفْعَلٌ) vezninde gelir. "مَأْتَمٌ, مَمَرٌّ, مَقَامٌ, مَلْعَبٌ, مَرْعًى ve مَوْقِفٌ" gibi. Sayılan fiillerden fiil-i muzârisinin ayne'l-fiili kesreli

olanlarıyla misallerden (مَفْعِلٌ) vezninde gelir. "مَأْزِمٌ ,مَفِرٌّ ,مَسِيرٌ ,مَجْلِسٌ ve مَوْقِفٌ" gibi.

Sülâsî mücerret dışındaki bablarda, o babın fiil-i muzârisinden yapılır; muzâraat harfi hazfedilip yerine zammeli bir mîm getirilir, sondan bir önceki harf fethalanır.

" يُكْرِمُ – مُكْرَمٌ, يَجْتَمِعُ – مُجْتَمَعٌ, يَسْتَخْرِجُ – مُسْتَخْرَجٌ, يُدَحْرِجُ – مُدَحْرَجٌ يَتَدَحْرَجُ – مُتَدَحْرَجٌ ve يَحْرَنْجِمُ – مُحْرَنْجَمٌ" gibi.

(g) İsm-i Âlet

Sülâsî müteaddî fiilin yapıldığı aracı gösteren isme "ism-i âlet" (اِسْمُ الْآلَةِ) denir.

İsm-i âletin üç tane müştak vezni vardır:

مِفْعَلٌ:	مِبْرَدٌ، مِشْرَطٌ، مِغْزَلٌ، ...	مِفْعَالٌ:	مِفْتَاحٌ، مِنْشَارٌ، مِسْمَارٌ، ...	مِفْعَلَةٌ:	مِكْنَسَةٌ، مِطْرَقَةٌ، مِلْعَقَةٌ، ...

Bunların dışında câmid ism-i âletler de vardır: "فَأْسٌ ,سِكِّينٌ ve قَدُّومٌ" gibi.

(2) İsimden Türeyen İsimler

İsimden türeyen isimler "ism-i tasgīr" ile "ism-i mensup"tur.

(a) İsm-i Tasgīr

Bir şeyin küçüklüğünü, zaman veya mekân bakımından yakınlığını ifade etmek, onu hor görmek veya sevimli göstermek için ikinci harfinden sonra sâkin bir yâ eklenen isme "ism-i tasgīr" (اِسْمُ التَّصْغِيرِ / اَلْمُصَغَّرُ) denir.

İsm-i tasgīrin, tasgīr edilmek istenen ismin harf sayısına göre üç vezni vardır:

1. "فُعَيْلٌ": Üç harfli isimler içindir. "رَجُلٌ – رُجَيْلٌ ,كَلْبٌ – كُلَيْبٌ ve جَبَلٌ – جُبَيْلٌ" gibi.

2. "فُعَيْعِلٌ)": Dört harfli isimler içindir. "جَعْفَرٌ – جُعَيْفِرٌ ,دِرْهَمٌ – دُرَيْهِمٌ ve مَنْزِلٌ – مُنَيْزِلٌ" gibi.

3. "فُعَيْعِيلٌ": Beş harfli isimler içindir. "عُصْفُورٌ – عُصَيْفِيرٌ ,مِفْتَاحٌ – مُفَيْتِيحٌ ve قِنْدِيلٌ-قُنَيْدِيلٌ" gibi.

İsm-i tasgīrin temel vezinleri bunlar olmakla birlikte çeşitli isimlere uygulanmasıyla ilgili pek çok ayrıntı vardır.

(b) İsm-i Mensup

Aile, kabile, yer, meslek, din, mezhep, tarikat vb. bir şeye aidiyeti ifade eden isme "ism-i mensup" (اَلْاِسْمُ الْمَنْسُوبُ); o ismin ism-i mensup yapılmamış haline ise "mensûbün ileyh" (اَلْاِسْمُ الْمَنْسُوبُ إِلَيْهِ) denir.

İsm-i mensup, mensûbün ileyh olan ismin sonuna mâkabli kesreli olan şeddeli bir yâ eklenerek yapılır. Ancak mensûbün ileyhin sonunda yuvarlak tâ veya elif varsa önce onlar atılır. "إِسْتَانْبُول – إِسْتَانْبُولِيٌّ, كَنَدَا – كَنَدِيٌّ ve مَكَّةُ – مَكِّيٌّ" gibi.

İsm-i mensubun temel kuralı bu olmakla beraber, onun da çeşitli isimlere uygulanmasında pek çok ayrıntıyla karşılaşılmaktadır.

6. Son Harfleri Bakımından İsimler

Son harfleri bakımından isimler, "sahih" ve "mu'tel" olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Sahih

Sonunda elif-i maksûre, elif-i memdûde ve mâkabli maksûr yâ bulunmayan isme "sahih" (اَلْاِسْمُ الصَّحِيحُ / اَلْاِسْمُ الصَّحِيحُ الْآخِرِ) denir. "رَجُلٌ, كِتَابٌ, حُجْرَةٌ, دَلْوٌ ve ظَبْيٌ" gibi.

b. Mu'tell

Sonunda elif-i maksûre, elif-i memdûde veya mâkabli meksûr yâ bulunan mu'reb isme "mu'tell" (اَلْاِسْمُ الْمُعْتَلُّ) denir.

Mu'tell isimler, sonlarında bulunan harfe göre üçe ayrılır:

(1) Maksûr

Sonunda elif-i lâzıme (ـَى / ـَا) bulunan mu'reb isme "maksûr" (اَلْاِسْمُ الْمَقْصُورُ) denir. عَطْشَى, اَلْعَصَا, اَلدُّنْيَا, اَلْمُصْطَفَى, اَلْهُدَى, اَلْفَتَى" ve فُضْلَى" gibi.

(2) Memdûd

Sonunda mâkabli zâit elif olan hemze (ـَاء) bulunan mu'reb isme "memdûd" (اَلْاِسْمُ الْمَمْدُودُ) denir. "عُلَمَاءُ ve إِنْشَاءٌ, سَمَاءٌ, حَمْرَاءُ" gibi.

(3) Mankūs

Sonunda mâkabli meksûr yâ-i lâzıme (ـِي) bulunan mu'reb isme "mankūs" (اَلْاِسْمُ الْمَنْقُوصُ) denir. "اَلْقَاضِى, اَلْمُفْتِى, اَلْعِى, اَلتَّعَدِّى ve اَلتَّوَاصِى" gibi.

D. Müşterek Kavramlar

İsim ve fiillerde müşterek olan kavramlar, sarf ilminin kelimelerdeki lafızla ilgili değişiklikleri ele alan konularında kullanılan kavramlardır. Bunlardan belli başlıları şunlardır:

1. İbdal

Mutlak olarak (illet harfi olsun veya olmasın) bir harfi başka bir harfin yerine koymaya yani ona dönüştürmeye "ibdal" (اَلْاِبْدَالُ) denir.

Meselâ iftiâl babının fâe'l-fiilinde "د، ذ، ز" harflerinden biri bulunursa, "اِفْتَعَلَ"nin "ت"si "د"a dönüşür. "دَخَلَ – اِدْتَخَلَ – اِدْدَخَلَ – اِدَّخَلَ – يَدَّخِلُ –" "زَحَمَ – اِزْتَحَمَ – اِزْدَحَمَ – يَزْدَحِمُ – اِزْدِحَامًا" ve "ذَهَبَ – اِذْتَهَبَ – اِذْدَهَبَ – يَذْدَهِبُ – اِذْدِهَابًا", "اِدِّخَالاً" gibi.

2. İ'lâl

Telaffuzu kolaylaştırmak için bir kelimede bulunan illet harfinde; kalb (اَلْقَلْبُ) yani başka bir harfe dönüştürme, iskân / teskîn (اَلْاِسْكَانُ / اَلتَّسْكِينُ) yani sâkin kılma ve hazif (اَلْحَذْفُ) yani harfi düşürme yollarıyla değişiklik yapmaya "i'lâl"(اَلْاِعْلَالُ) denir.

İ'lâl yaparken önce sahih kelimelere kıyas edilerek illetli kelimenin aslı bulunur. Sonra da i'lâl kuralları uygulanarak kelimenin geldiği son şekle ulaşılır.

a) Kalb ile i'lâle misal: "قَالَ" kelimesi aslında "قَوَلَ" idi. Vav harekeli, mâkabli meftuh olduğu için elife kalbedildi; "قَالَ" oldu.

b) İskân ile i'lâle misal: "يَقُولُ" kelimesi aslında "يَقْوُلُ" idi. Vav illetli harf harekeli, mâkabli sahih sâkin harf olduğu için, vâv harekesi "kāf"a nakledilerek sâkin kılındı; "يَقُوْلُ" oldu. Vav sâkin mâkabli mazmum olduğu için meddedildi; "يَقُولُ" oldu.

c) Hazif ile i'lâle misal: "لَمْ يَدْعُ" kelimesi aslında "يَدْعُوُ" idi. Başına "لَمْ" getirilince cezim alâmeti olarak sondaki vav hazfedildi; "لَمْ يَدْعُ" oldu.

3. İdgam

Aynı cinsten olan iki harften birini diğerinin içine sokup şeddelemeye "idgam" (اَلْإِدْغَامُ); önceki harfe "müdgam" (اَلْمُدْغَمُ), sonraki harfe "müdgamun fîh" (اَلْمُدْغَمُ فِيهِ) denir.

İdgam,"vâcip" (zorunlu), "câiz" (olsa da olur, olmasa da olur) ve "mümteni'" (imkânsız) olmak üzere üç kısma ayrılır:

a. Vâcip İdgam

Bir kelimede aynı cinsten iki harf peş peşe gelir; ikisi de harekeli olursa veya birincisi sâkin, ikincisi harekeli olursa, idgam vâcip olur. "يَمْدُدُ – يَمْدُدْ – يَمُدُّ ve مَدَدَ – مَدْدَ – مَدَّ" gibi.

b. Câiz İdgam

Bir kelimede aynı cinsten iki harf peş peşe gelir; birincisi harekeli, ikincisi sükûn-i ârız ile sâkin olursa, idgam câiz olur. "يَمْدُدُ – لَمْ يَمْدُدْ؛ لَمْ يَمْدُدْ – لَمْ يَمْدُدْ – لَمْ يَمُدَّ؛ – لَمْ يَمْدُدَ - لَمْ يَمُدَّ؛ – لَمْ يَمْدُدْ – لَمْ يَمُدُّ؛ – لَمْ يَمْدُدِ – لَمْ يَمُدِّ" gibi.

c. Mümteni' İdgam

Bir kelimede aynı cinsten iki harf peş peşe gelir; birincisi harekeli, ikincisi sükûn-i aslî ile (sükûn-i lâzım) sâkin olursa, idgam mümteni' olur; yapılmaz. " ... مَدَدْنَ (هن): يَمْدُدْنَ؛ (أنتن): تَمْدُدْنَ ve مَدَّ – (هن): يَمُدُّ" gibi

4. Hemze

Harekeli olan elife "hemze" (اَلْهَمْزَةُ) denir. Elif (ا) dediğimiz harf ise daima sâkindir.

a. Türleri

İki türlü hemze vardır: 1. Hemze-i vasıl, 2. Hemze-i katı'.

(1) Hemze-i Vasıl

Başlangıçta okunan, önceki kelimeden geçildiğinde okunmayan hemzeye "hemze-i vasıl" (هَمْزَةُ الْوَصْلِ) denir.

Hemze-i vasıl kelimenin sadece başında bulunur; ortasında veya sonunda bulunmaz.

Hemze-i vasıllar şunlardır:

a) Eliflâmın (harf-i ta'rîf) başındaki hemze (meftuh). "اَلْأَذَانُ، اَلْبَيْتُ، اَلْجَمَلُ، اَلْحَجُّ، اَلْخَرِيطَةُ، اَلْعَيْنُ، اَلْغَنِيُّ، اَلْفَقِيرُ، اَلْقَنَاعَةُ، اَلْكِتَابُ، اَلْمَلِكُ، اَلْوَطَنُ، اَلْهِدَايَةُ، اَلْيَوْمُ؛ اَلتَّائِبُ، اَلثَّعْلَبُ، اَلدَّفْتَرُ، اَلذِّكْرُ، اَلرَّسُولُ، اَلزَّكَاةُ، اَلسَّلَامُ، اَلشُّكْرُ، اَلصَّلَاةُ، اَلضَّلَالَةُ، اَلطَّالِبُ، اَلظُّهْرُ، اَلْبَاسُ، اَلنُّورُ." gibi.

b) Hâs ism-i mevsullerin başındaki hemzeler (meftuh): "اَلَّذِي، اَللَّذَانِ/ اَللَّذَيْنِ، اَلَّذِينَ؛ اَلَّتِي، اَللَّتَانِ / اَللَّتَيْنِ، اَللَّاتِي، اَللَّوَاتِي، اَللَّائِي، اَللَّوَائِي."

c) Sülâsî mücerret fiillerin emr-i hâzırlarının başındaki hemzeler (ayne'l-fiili zammeli ise mazmum; fethalı veya kesreli ise maksur). "اُنْصُرْ، اُخْرُجْ؛ اِضْرِبْ، اِجْلِسْ؛ اِفْتَحْ، اِذْهَبْ؛ اِعْلَمْ، اِفْرَحْ؛ اُحْسُنْ؛ اِحْسِبْ." gibi.

d) Hemze ile başlayan humâsî ve südâsî fiillerin mâzi, mastar ve emr-i hâzırlarının başındaki hemzeler (maksur; mâzi meçhulde mazmum). "اِنْكَسَرَ (اُنْكُسِرَ)، اِنْكِسَارًا، اِنْكَسِرْ؛ اِجْتَمَعَ (اُجْتُمِعَ)، اِجْتِمَاعًا، اِجْتَمِعْ؛ اِحْمَرَّ (اُحْمُرَّ)، اِحْمِرَارًا، اِحْمَرَّ اِحْمَرِّ اِحْمَرِرْ؛ اِسْتَخْرَجَ (اُسْتُخْرِجَ)، اِسْتِخْرَاجًا، اِسْتَخْرِجْ؛ اِعْشَوْشَبَ (اُعْشُوشِبَ)، اِعْشِيشَابًا، اِعْشَوْشِبْ؛ اِجْلَوَّذَ (اُجْلُوِّذَ)، اِجْلِوَّاذًا، اِجْلَوِّذْ؛ اِحْمَارَّ (اُحْمُورَّ)، اِحْمِيرَارًا، اِحْمَارَّ اِحْمَارِّ اِحْمَارِرْ؛ اِحْرَنْجَمَ (اُحْرُنْجِمَ)، اِحْرِنْجَامًا، اِحْرَنْجِمْ؛ اِقْشَعَرَّ (اُقْشُعِرَّ)، اِقْشِعْرَارًا، اِقْشَعِرَّ اِقْشَعِرِّ اِقْشَعْرِرْ." gibi.

e) Şu isimlerin başındaki hemzeler: "١. اَللّٰهُ، ٢. اِبْنٌ، ٣. اِبْنُمٌ، ٤. اِبْنَةٌ، اِثْنَانِ (اِثْنَيْنِ)، ٦. اِثْنَتَانِ (اِثْنَتَيْنِ)، ٧. اِسْتٌ، ٨. اِسْمٌ، ٩. اِمْرُؤٌ، ١٠. اِمْرَأَةٌ، ١١. اَيْمُنٌ، ١٢. اَيْمٌ."٥.

(2) Hemze-i Katı'

Hem başlangıçta hem de önceki kelimeden geçildiğinde okunan hemzeye "hemze-i katı'" (هَمْزَةُ الْقَطْعِ) denir.

Kelimenin başında bulunan hemzelerden hemze-i vasıl olmayanlar hemze-i katı'dır.

Kelimenin ortasında ve sonunda bulunan bütün hemzeler hemze-i katıdır.

b. Hemzeye İllet Harfi Muamelesinin Yapılması

Bazı durumlarda vâcip veya câiz olarak hemzeye illet harfi muamelesi yapılarak i'lâl kuralları uygulanır.

Meselâ bir kelimede iki hemze peş peşe gelir, birincisi harekeli, ikincisi sâkin olursa; ikinci hemzeyi, birinci hemzenin harekesi cinsinden illet harfine dönüştürmek vâcip olur. "آمَنَ –أَأْمَنَ, أُومِنَ –أُؤْمِنَ ve إِيمَانًا –إِئْمَانًا" gibi.

5. İltikā-i Sâkineyn

Bir kelimede iki sâkin harfin yan yana gelmesine "iltikā-i sâkineyn" (اِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ) veya "ictimâ'-i sâkineyn" (اِجْتِمَاعُ السَّاكِنَيْنِ) denir.

İltikā-i sâkineyn "alâ haddihî" ve "alâ gayri haddihî" olmak üzere ikiye ayrılır:

a. İltikā-i Sâkineyn alâ haddihî

"İltikā-i sâkineyn alâ haddihî" (اِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ عَلَى حَدِّهِ), iki durumda meydana gelir:

1. Vakıf hâlinde kelimenin sonunda, harf-i med ile üzerinde durulan sâkin harfin yan yana bulunması. (اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينْ) gibi.

2. İdgamlı kelimelerde müdgamın harf-i medden sonra gelmesi. "وَلَا الضَّالِّينَ" gibi.

İltikā-i sâkineyn alâ haddihî dile uygun olup câizdir; herhangi bir mahzuru yoktur.

b. İltikā-i Sâkineyn alâ gayri haddihî

Yukarıdaki iki durumun dışında iki sâkinin yan yana gelmesi, "iltikā-i sâkineyn alâ gayri haddihî" (اِلْتِقَاءُ السَّاكِنَيْنِ عَلَى غَيْرِ حَدِّهِ) olup câiz değildir.

Bu durumdan kurtulmak için iki yol vardır:

1. Sâkinlerden biri illet harfi ise hazfedilir. "يَقُولُ – لَمْ يَقُولْ –لَمْ يَقُلْ" gibi.

2. Sâkinlerin ikisi de sahih harf ise ikincisine hareke verilir. "يَمْدُدُ – لَمْ يَمْدُدْ؛ لَمْ يَمْدُدْ – لَمْ يَمْدُدْ – لَمْ يَمْدُدْ -لَمْ يَمُدَّ؛ – لَمْ يَمُدْدُ – لَمْ يَمُدُّ؛ – لَمْ يَمْدُدِ – لَمْ يَمْدُدِّ" gibi.

III. Sarf İlminin Tarihçesi

Sarf ilmi, aynı dinî ve içtimaî sebep ve ihtiyaçların[26] sevkiyle nahiv ilmiyle birlikte kurulmuş, birlikte gelişmiş,[27] aynı malzemeyi ve usulü kullanmış ve aynı mekteplere sahip olmuştur. Dolayısıyla nahiv ilminin kurucularından ayrı olarak sarf ilminin kurucularından söz etmenin imkânı yoktur. Bazı kişilerin sarf ilminin kurucusu olduğuna dair iddialar, hem çok geç dönemlerde ileri sürülmüş hem de araştırmacılar nezdinde pek kabul görmemiştir. Nitekim bağımsız bir ilim dalı haline geldikten sonra bile, onun bağımsızlığını tanımayıp yazdıkları nahiv kitaplarında nahiv ve sarf konularını birlikte işleyenler günümüze kadar devam etmiştir. Sonuç itibariyle nahiv ilminin tarihi aynı zamanda sarf ilminin de tarihidir.

Muhammed et-Tantâvî, nahiv ilminin ve dolayısıyla da sarf ilminin tarihini, "kuruluş" (vaz' ve tekvin), "gelişme" (nüşû ve nümüvv), "olgunluk" (nudc ve kemal) ve "tercih" olmak üzere dört döneme ayırır:[28]

A. Kuruluş Dönemi (40-154/660-771)

Nahiv ilminin temelleri, genellikle kabul edilen görüşe göre, Hz. Ali'nin yol göstermesiyle Ebü'l-Esved ed-Düelî ile (ö. 69/688)[29] onun öğrencileri ve öğrencilerinin öğrencileri tarafından Basra'da atılmıştır.

26 Bunlar, Kur'ân-ı Kerim'in okunuşunda ve genel olarak dilde yapılan hataların (lahn) çoğalması ve yeni müslüman olan diğer kavimlerin mensuplarına İslâm'ın öğretilmesi şeklinde iki maddede özetlenebilir (bk. Gündüzöz, "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", s. 283-300; Karadavut, "Arap Dilinde Lahnin Doğuşu", s. 325-350; Durmuş, "Nahiv", s. 301; Demirayak – Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 17-27; Ergüven, "Arap Dilinde Lahnin Ortaya Çıkışı", s. 155-183.

27 İbn Cinnî, *el-Münsıf*, I, 4-5: كما أنَّ التصريفَ أقربُ إلى النحو من الاشتقاقِ، يَدُلُّك على ذلك أنَّك لا تكادُ تَجِدُ كتابًا فى النحو إلا والتصريفُ فى آخرِه، والاشتقاقُ إنَّما يَمُرُّ بك فى كتب النحو منه ألفاظٌ مُشَرَّدَةٌ لا يَكادُ يُعْقَدُ لها بابٌ.

28 Burada zikredilen nahiv ilminin dönemleri ve nahiv âlimlerinin tabakaları için bk. Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*; Durmuş, "Nahiv", s. 302-304; Guneymân, *el-Vâzıh*, s. 6-8. Farklı nahiv tarihi kitaplarında farklı tasnifler bulmak da mümkündür. Meselâ Vüld Ebbâh, *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî*.

29 Ebü'l-Esved Zâlim b. Amr b. Süfyân b. Cendel ed-Düelî (ö. 69/688; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 236-237; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 20; ➥

Nahiv ilmi, Mekke, Medine, Şam gibi diğer büyük İslâm şehirlerinde değil de, Basra'da doğmuştur. Çünkü Basra bir yandan Araplar'la Arap olmayanların sınırında bulunduğu için nahiv çalışmalarına çok fazla ihtiyaç duyulan bir yerdi, öte yandan bu tür çalışmaların yapılabilmesi için gerekli olan alt yapıya sahipti; halkı Kays ve Temîm gibi fasih Arap kabilelerinden oluşuyordu, çöle yakın olması hasebiyle bedevîlerden sağlıklı dil malzemesi toplamaya elverişliydi ve çeşitli şiir ve hitabet yarışmalarının yapıldığı Mirbed panayırına ev sahipliği yapıyordu.

Nahiv ilminin doğuş dönemi, Basralı nahivcilerin Ebü'l-Esved'den sonraki birinci ve ikinci tabakasına tekabül eder.

Birinci tabaka:1. Ebü'l-Esved'in oğlu Atâ, 2. Nasr b. Âsım (ö. 89/708?),[30] 3. Anbese b. Ma'dân el-Fîl (ö. 100/718 civarı),[31] 4. Abdurrahman b. Hürmüz (ö. 117/735),[32] 5. Meymûn el-Akran (ö. 125/743),[33] 6. Yahyâ b. Ya'mer el-Advânî (ö. 129/746).[34]

Bu tabakada kıraat, nahiv ve sarf ilimleri henüz iç içedir. Bazı sayfa ve cüzlerden söz edilirse de tam bir telif faaliyeti görülmez; daha çok şifahî aktarım ve öğretim söz konusudur.

Topuzoğlu, "Ebü'l-Esved ed-Düelî", s. 311-313; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 11-51.

30 Nasr b. Âsım el-Leysî el-Basrî (ö. 89/708?; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 24; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 22-23; Altıkulaç, "Nasr b. Âsım", s. 413-414; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 74-81).

31 Anbese b. Ma'dân el-Fîl el-Mehrî (ö. 100/718 civarı; bk. Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 97-99).

32 Ebû Dâvûd Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec el-Medenî (ö. 117/735; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 340; Aydınlı, "A'rec, Abdurrahman b. Hürmüz", s. 350-351; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 54-73).

33 Ebû Abdullah Meymûn el-Akran (ö. 125/743; bk. Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 100-101).

34 Ebû Süleyman Yahyâ b. Ya'mer el-Veşkî el-Advânî (ö. 129/746; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 177; Kırca, "İbn Ya'mer", s. 447-448 [vefat tarihini 89/708? şeklinde gösteriyor]; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 82-96).

İkinci tabaka: 1. İbn Ebû İshak el-Hadramî (ö. 117/735),[35] 2. Îsâ b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766),[36] 3. Ebû Amr b. Alâ (ö. 154/771).[37]

Bu tabakada kıraat ilmi nahivden ayrılmıştır. Nahiv ilminin konuları ve kuralları çoğalmış, tartışmalar başlamış ve izahlarda ta'lîl ve kıyas yöntemi kullanılmıştır. Nahvin kendi konularının yanı sıra sarf, lugat, edebiyat, ahbâr vb. alanlara ait meseleler de nahiv kapsamında işlenmiştir. Ayrıca günümüze ulaşamasalar da bazı telif çalışmaları yapılmıştır: İbn Ebû İshak'ın daha sonra sarf ilminin konuları arasında yer alacak olan hemzeli kelimelere dair *Kitâbü'l-Hemz*; Îsâ b. Ömer'in nahve dair *el-Câmi'* ve *el-İkmâl* adlı eserleri gibi. Ebû Amr'ın da pek çok kitap yazdığı, ancak zühdünden dolayı onları yaktığı rivayet edilir.

B. Gelişme Dönemi (155-220/772-835)

Nahiv ilminin gelişme dönemi, Basralılar'ın üçüncü, dördüncü ve beşinci tabakaları ile önceleri onlardan istifade ederek yetişen Kûfeliler'in birinci, ikinci ve üçüncü tabakalarına tekabül eder.

Basralılar

Üçüncü tabaka: 1. Halîl b. Ahmed (ö. 175/791),[38] 2. Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793),[39] 3. Yûnus b. Habîb (ö. 182/798).[40]

35 Abdullah b. Ebû İshak Zeyd b. Hâris ez-Ziyâdî el-Hadramî (ö. 117/735; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 71; Kılıç, "İbn Ebû İshak", s. 435; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 102-129).

36 Ebû Ömer Îsâ b. Ömer b. Abdullah es-Sekafî el-Basrî en-Nahvî (ö. 149/766; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 106; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 596-597; Tural, "Îsâ b. Ömer es-Sekafî", s. 485; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 131-179).

37 Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 41; Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ", s. 94-96; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 180-269).

38 Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhüdî) (ö. 175/791; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 314; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 678-679; Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", s. 309-312).

39 Ebü'l-Hattâb Abdülhamîd b. Abdülmecîd el-Ahfeş el-Ekber (ö. 177/793; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 288; Koçak, "Ahfeş el-Ekber", s. 525).

40 Ebû Abdurrahman Yûnus b. Habîb ed-Dabbî en-Nahvî (ö. 182/798; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 261; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 191; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 270-389).

Dördüncü tabaka: 1. Sîbeveyhi (ö. 180/796),[41] 2. Ebû Muhammed el-Yezîdî (ö. 202/817),[42] 3. Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830).[43]

Beşinci tabaka: 1. Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830?),[44] 2. Kutrub (ö. 210/825 civarı).[45]

Kûfeliler

Birinci tabaka: 1. Muâz el-Herrâ (ö. 187/803),[46] 2. Ebû Ca'fer er-Ruâsî (ö. 187/803?).[47]

İkinci tabaka: Kisâî (ö. 189/805).[48]

41 Ebû Bişr (Ebû Osman / Ebü'l-Hasan / Ebü'l-Hüseyin) Sîbeveyhi Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 81; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 584-585; Özbalıkçı, "Sîbeveyhi", s. 130-134).

42 Ebû Muhammed Yahyâ b. Mübârek b. Mugīre el-Adevî el-Yezîdî (ö. 202/817; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 163; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 110-111).

43 Ebû Zeyd Saîd b. Evs b. Sâbit el-Ensârî (ö. 215/830; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 92; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 761-762; Elmalı, "Ebû Zeyd el-Ensârî", s. 270-271).

44 Ebü'l-Hasan Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830?; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 101-102; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 769-770; Koçak, "Ahfeş el-Evsat", s. 526).

45 Ebû Ali Kutrub Muhammed b. Müstenîr b. Ahmed (ö. 210/825 civarı; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 95; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 712-713; Çelebi, "Kutrub", s. 494-495).

46 Ebû Müslim (Ebû Ali) Muâz b. Müslim el-Herrâ el-Kûfî (ö. 187/803; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 258; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 895; Yavuz, "Muâz b. Müslim el-Herrâ", s. 340).

47 Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebû Sâre Ali (el-Hasan) el-Kûfî er-Ruâsî (ö. 187/803?; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 271; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 512; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 407-438).

48 Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 283; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 436-437; Altıkulaç, "Kisâî, Ali b. Hamza", s. 69-70).

Üçüncü tabaka: 1. Ahmer (ö. 194/810),[49] 2. Ferrâ' (ö. 207/822).[50]

Bu dönemde nahiv çalışmalarına Basralılar'ın yanı sıra Kûfeliler de katılmış, dolayısıyla bir yandan rekabet duygusuyla nahiv çalışmalarının sayısı artarken öte yandan mektepler arasında ihtilâflar çıkmış; iki şehrin önde gelen nahiv imamları arasında pek çok münazara yapılmıştır. Nahiv ilminin sınırları daha da daraltılmış ve doğrudan nahivle ilişkili olmayan lugat, edebiyat, nevâdir, ahbâr gibi konular dışarıda bırakılarak sadece nahiv ve sarf konularından ibaret hale getirilmiştir.

Bu dönemin imamlarına nispet edilen birçok nahiv kitabı bulunmakla beraber, günümüze sadece Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ı ulaşmıştır. Sîbeveyhi, eserinde başta hocası Halîl b. Ahmed olmak üzere önceki imamlardan intikal eden nahiv mirasını kendi dil yeteneğiyle yoğurup mükemmel bir şekilde ortaya koyarak nahiv tarihine damgasını vurmuştur.

Bu dönemde Kûfeliler'den Muâz el-Herrâ, sarfla ilgili konulara özel bir ilgi göstermiş; hatta bazılarınca bu rivayetlere dayanılarak sarf ilminin kurucusu kabul edilmiştir. Yine Kûfeliler'den Ebû Ca'fer er-Ruâsî'nin *Kitâbü't-Tasgīr*'i, Kisâî'nin *Kitâbü'l-Mesâdir*'i, Ahmer'in *Kitâbü't-Tasrîf*'i, Ferrâ'nın *Kitâbü't-Tasrîf*, *Kitâbü Feale ve ef'ale*'si gibi sarf konularına tahsis edilmiş bazı eserler de yazılmışsa da günümüze ulaşamamıştır.

C. Olgunluk Dönemi (221-292/836-905)

Nahiv ilminin olgunluk dönemi, Basralılar'ın altıncı ve yedinci tabakalarıyla Kûfeliler'in dördüncü ve beşinci tabakalarına tekabül eder.

49 Ebü'l-Hasan Ali b. Mübârek (el-Hasan) el-Ahmer (ö. 194/810; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 271; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 420-421).

50 Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah el-Absî el-Ferrâ (ö. 207/822; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 145-146; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 95-96; Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", s. 406-408).

Basralılar

Altıncı tabaka: 1. Cermî (ö. 225/840),[51] 2. Tevvezî (ö. 238/852),[52] 3. Mâzinî (ö. 249/863),[53] 4. Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/869),[54] 5. Riyâşî (ö. 257/871).[55]

Yedinci tabaka: Müberred (ö. 286/900).[56]

Kûfeliler

Dördüncü tabaka: 1. İbn Sa'dân (ö. 231/846),[57] 2. Tuvâl (ö. 243/857), 3. İbnü's-Sikkît (ö. 244/858),[58] 4. İbn Kādim (ö. 251/865).[59]

Beşinci tabaka: Sa'leb (ö. 291/904).[60]

51 Ebû Ömer Sâlih b. İshak el-Cermî (ö. 225/840; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 189; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 828; Arslan, "Cermî", s. 413-414).

52 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Hârûn et-Tevvezî (ö. 238/852; bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 293).

53 Ebû Osman Bekir b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (ö. 249/863; bk. Ziriklî, *A'lâm*, II, 69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 443-444; Elmalı, "Ebû Osman el-Mâzinî", s. 209-210).

54 Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed b. Osman b. Kāsım (Yezîd) el-Cüşemî es-Sicistânî (ö. 255/869; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 143; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 803; Tüccar, "Sicistânî, Ebû Hâtim", s. 139-141).

55 Ebü'l-Fazl el-Abbas b. el-Ferec b. Ali b. Abdillâh er-Riyâşî el-Lugavî (ö. 257/871; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 264; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 33; Yavuz, "Riyâşî", s. 142-143).

56 Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 144; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 773-774; Durmuş, "Müberred", s. 432-434).

57 Ebû Ca'fer Muhammed b. Sa'dân b. Mübârek ed-Darîr (ö. 231/846; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 137; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 314; Tural, "İbn Sa'dân, Muhammed", s. 298-299).

58 Ebû Yûsuf Ya'kūb b. İshak es-Sikkît (ö. 244/858; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 195; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 124-125; Karaaslan, "İbnü's-Sikkît", s. 210-211).

59 Ebû Ca'fer Muhammed (Ahmed) b. Abdullah b. Kādim el-Kûfî el-Bağdâdî (ö. 251/865; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 222; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 449).

60 Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî (ö. 291/904; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 267; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 323-324; Durmuş, "Sa'leb", s. 25-27).

Bu dönemde önceki eserler üzerinde şerh, ihtisar, ikmal vb. çeşitli çalışmalar yapılarak nahiv kavramları ve konuları iyice olgunlaştırılmıştır. Mâzinî tarafından Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'ındaki sarfla ilgili konular bir araya getirilerek Basra mektebinin ilk müstakil sarf kitabı yazılmıştır. Mektepler arasındaki ihtilâflar iyice kızışarak özellikle Müberred ile Sa'leb arasında pek çok tartışma yaşanmıştır. Müberred, *Tabakātü'n-nahviyyîne'l-Basriyyîn* adıyla nahivcilere dair ilk biyografi kitabını yazmıştır. Sa'leb de *Kitâbü İhtilâfi'n-nahviyyîn* adlı eserini yazarak nahiv hilâfiyatı ilminin öncülerinden olmuştur. III. (IX.) asrın sonlarına doğru çeşitli saldırılar sonucunda Basra ve Kûfe şehirlerinde meydana gelen karışıklıklar üzerine iki mektebin temsilcilerinin Bağdat'a yerleşmeleriyle tartışmalar bir süre orada da devam etmiş ancak çok geçmeden taassup ve tartışmalar hararetini kaybetmiştir.

D. Tercih Dönemi (293/906-Günümüz)

Nahiv ilminin tercih dönemi, önceki nahivcilerin (mütekaddimîn) sonuyla sonraki nahivciler (müteahhirîn) olmak üzere ikiye ayrılır:

Mütekaddimînin son temsilcileri: 1. Zeccâc (ö. 311/923),[61] 2. İbnü's-Serrâc (ö. 316/929),[62] 3. Niftâveyh (ö. 323/935),[63] 4. Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940),[64] 5. Zeccâcî (ö. 337/949),[65] 6. İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958)[66].

61 Ebû İshak İbrâhim b. Serî b. Sehl ez-Zeccâc (ö. 311/923; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 40; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 27-28).

62 Ebû Bekir Muhammed b. Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316/929; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 136; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 312; Yazıcı, "İbnü's-Serrâc", s. 205-206).

63 Ebû Abdullah İbrâhim b. Muhammed b. Arafe b. Süleyman el-Atekî el-Ezdî el-Vâsıtî (ö. 323/935; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 61; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 67; Tüccar, "Niftaveyh", s. 82-83).

64 Ebû Bekir Muhammed b. Kāsım b. Muhammed el-Enbârî (ö. 328/940; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 334; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 597; Işık, "İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir", s. 24-26).

65 Ebü'l-Kāsım Abdurrahman b. İshak en-Nihâvendî el-Bağdâdî ez-Zeccâcî (ö. 337/949; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 299; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 78-79).

66 Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Dürüsteveyh b. Merzübân el-Fârisî el-Fesevî (ö. 347/958; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 76; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 233-234; Özbalıkçı, "İbn Dürüsteveyh", s. 420).

Müteahhirînin ilkleri: 1. Sîrâfî (ö. 368/979),[67] 2. İbn Hâleveyh (ö. 370/980),[68] 3. Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987),[69] 4. İbn Cinnî (ö. 392/1002).[70]

III. (IX.) asrın sonlarında Basra ve Kûfe'den Bağdat'a gelen imamların öğrencileriyle başlayan bu dönemde, iki mektebin mukayese edilmesi ve aralarında birtakım tercihler yapılmasıyla Bağdat mektebi ortaya çıkmış, İbn Cinnî'nin eserleriyle hem usul hem fürû açısından gramer konuları tamamlanmış, IV. (X.) asrın ortalarında Büveyhîler'in eliyle Abbâsî Devleti'nin çözülmesinden sonra Bağdat'ta zayıflayan nahiv çalışmaları Şam, Mısır, Endülüs gibi başka merkezlere taşınmıştır. V. (XI.) asırda medrese eğitiminin başlamasıyla kemale ermiş olan nahiv mirası metin, şerh, hâşiye, nazım vb. telif türleriyle günümüze kadar gelmiştir.

Bu dönemde de sarf konuları bazı yazarlar tarafından nahiv ilminin bir parçası kabul edilerek nahiv kitaplarında işlenmiş; ancak pek çok yazar tarafından müstakil bir ilim kabul edilerek aşağıda literatür kısmında isimlerini zikredeceğimiz müstakil sarf çalışmaları kaleme alınmıştır.

IV. Nahiv Mekteplerinin Usulleri ve Hilâfiyat

Yukarıda da ifade edildiği gibi nahiv tarihinde kendilerine mahsus bakış açıları ve metotları olan üç temel mektep ortaya çıkmıştır: Basra, Kûfe ve Bağdat mektepleri.[71]

67 Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah b. Merzûbân es-Sîrâfî (ö. 368/979; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 195-196; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 561-562; Tüccar, "Sîrâfî, Ebû Saîd", s. 264-265).

68 Ebû Abdullah el-Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî (ö. 370/980; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 231; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 602; Tural, "İbn Hâleveyh", s. 14-16).

69 Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 179-180; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 535; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", s. 88-90).

70 Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392/1002; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 204; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 358; Yavuz, "İbn Cinnî", s. 397-400).

71 Nahiv mektepleri ve usulleri hakkında geniş bilgi için bk. Dayf, *el-Medârisü'n-nahviyye*; Hadîsî, *el-Medârisü'n-nahviyye*; Sâmerrâî, *el-Medârisü'n-nahviyye*;

Aşağıda önce bu mekteplerin usulleri ana hatlarıyla özetlenecek, ardından bu usullerin sonucunda meydana gelen görüş farklılıklarına (hilâfiyat) kısaca değinildikten sonra sarf ilmiyle ilgili bazı ihtilâflı meseleler zikredilecektir.

A. Mekteplerin Usulleri

Nahiv mekteplerinin temel usulleri "semâ'", "kıyas", "şâz kıraatler", "hadisle istişhat" ve "müvelledlerin şiirleriyle istişhat" başlıkları altında toplanabilir:[72]

1. Semâ'

Basralılar, konuşmaları ve kullanımları şahit olarak kabul edilecek kabileler konusunda çok titiz davranır, fesahatlerine en ufak bir medeniyet şaibesi bulaşanların sözlerini delil saymazlar. Sözlerini delil kabul ettikleri kabileler Necid, Hicaz ve Tihâme bölgelerinin sakinleri olan Kays, Temîm, Esed kabileleri ile Hüzeyl ve bir kısım Tay kabilesi mensuplarından ibarettir. Basralılar, titizlikle seçtikleri bu bedevî Araplar'ın fasih lehçelerini esas alıp dile ait genel kurallar koyarlar, bu kurallara uymayan nâdir şekilleri şâz kabul ederek onlar için ayrıca kaide koymaya gerek görmezler.

Buna karşılık Kûfe'nin dil bakımından karışık unsurlarla dolu olması sebebiyle Kûfeliler, semâın kaynağını seçmede aynı titizliği göstermeyerek Araplar'dan rivayet edilen her kullanıma itibar ederler, nâdir ve şâz olsa bile duydukları her şekli kaideye esas alırlar.

Bağdatlılar ise, semâ' konusunda Kûfe mektebine daha yakın dururlar. Onlar, bir kısmı diğerlerinden üstün olsa bile hiçbir lehçeye karşı ayırımcılık yapmazlar. Sadece çölde yaşayan bedevîlerin değil, şehirlerin çevresine ve hatta Benî Akîl gibi şehirlere yerleşen

Verd, *el-Medârisü'n-nahviyye*; Mahzûmî, *Medresetü'l-Kûfe*; a.mlf., *ed-Dersü'n-nahvî fî Bağdâd*; Deyre, *Dirâse fi'n-nahvi'l-Kûfî*; Hammûz, *el-Kûfiyyûn fi'n-nahv* (uygulamada Enbârî'nin *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf*'ını esas alır); Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*; Demirayak, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, s. 185-223; Kılıç, "Basriyyûn", s. 117-118; a.mlf., "Kûfiyyûn", s. 345-346.

72 Buradaki nahiv mekteplerinin usullerine dair bilgiler Mahmûd Hüsnî Mahmûd'un *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târîhi'n-nahvi'l-Arabî* (s. 128-146) adlı eserinden özetlenmiştir. Daha geniş bilgi için nahiv usulü, nahiv tarihi ve nahiv mektepleriyle ilgili kitaplara bakılabilir.

bedevîlerin sözlerini de delil sayarlar. Zemahşerî (ö. 538/1144),[73] daha da ileri giderek lugat imamlarının sözleriyle bile istişhat eder. Bağdatlılar'ın Arap lehçeleri konusunda da derin bir bilgiye sahip oldukları görülür.[74]

2. Kıyas

Basralılar, çok sınırlı olarak kabul ettikleri şahitlerin hepsini kıyasa esas almazlar; nâdir ve şâz örneklere dayanarak kural koymazlar.

Kûfeliler, hem sözlerini şahit kabul ettikleri kabilelerin sınırını geniş tutarlar hem de nâdir ve şâz bile olsa her örneği kıyasa esas alırlar.

Bağdatlılar bu konuda da orta yolu takip ederek tek örnekler konusunda bazı kriterler getirirler: **a)** Eğer tek örnek öncekilerden duyulmamış ama halen Araplar tarafından kullanılıyorsa delil olarak kabul edilir ve kıyasa esas alınır. **b)** Eğer cumhura muhalif olarak tek kişinin kullanımı genel kurallara uygunsa kabul edilir; değilse edilmez. **c)** Eğer cumhura muhalif olarak tek kişinin kullanımının lehinde veya aleyhinde herhangi bir şey duyulmamışsa bakılır; eğer o kişi fasih ise kabul edilir, değilse reddedilir. Bunun yanında Bağdatlılar'ın şâz ve nâdir örnekleri de kıyasa esas aldıkları, hatta semâa dayanmaksızın da birtakım kıyaslar yaptıkları görülür.[75]

3. Şâz Kıraatler

Basralılar, şâz kıraatleri incelemeye bile lüzum görmeden reddedip tevil ederler.

Kûfeliler, hiç araştırmaya lüzum görmeksizin bütün illetlerine rağmen şâz kıraatleri kabul ederler.

Bağdatlılar ise, başka rivayet ve delillerle desteklenen şâz kıraatleri delil olarak kullanırlar, desteklenmeyenleri ise reddederler.

73 Cârullah Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 178; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 822-823).

74 Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 128-131.

75 Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 131-136.

Ancak Bağdatlılar'dan Zemahşerî'nin şâz kıraatlere karşı çok müteşeddit davrandığı görülür.[76]

4. Hadisle İstişhat

Basralılar ve Kûfeliler çeşitli sebeplerden dolayı hadislerle çok az ve hatta gönülsüz olarak istişhat ederler. Bağdatlılar buna karşı çıkarak hadisleri de diğer semâ' kaynakları gibi bolca kullanırlar.[77]

5. Müvelledlerin Şiirleriyle İstişhat

Nahivciler, şairleri dört tabakaya ayırırlar:

a) Câhiliyyûn (الشعراء الجاهليون): Câhiliye döneminde yaşayan şairler. İmruülkays (ö. 80/545 civarı)[78] gibi.

b) Muhadramûn (الشعراء المخضرمون): Hem Câhiliye hem de İslâm döneminde yaşayan şairler. Lebîd (ö. 41/661)[79] gibi.

c) İslâmiyyûn (الشعراء الإسلاميون): İslâm'ın ilk asrında yaşayan şairler. Ferezdak (ö. 114/732)[80] gibi.

d) Müvelledûn (الشعراء المولدون): Sonraki İslâm döneminde yaşayan şairler. Ebû Temmâm (ö. 231/846)[81] gibi.

İlk iki tabakanın şiirleriyle istişhat edileceği konusunda icmâ vardır. Basralılar, İslâmiyyûn şairlerin şiirlerini ihtiyatla karşılarlar, müvelledûnun şiirleriyle hiç istişhat etmezler. Kûfeliler'den sadece Ferrâ, müvelledûn şairlerinin şiirleriyle istişhat eder. Bağdatlılar'ın

76 Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 137-140.

77 Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 140-143.

78 Ebû Vehb (Ebü'l-Hâris / Ebû Zeyd) İmruülkays Hunduc b. Hucr b. Hâris el-Kindî (ö. 80/545 civarı; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 11-12; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 297; Savran, "İmruülkays b. Hucr", s. 237-238).

79 Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî (ö. 41/661; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 240; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 674; Tülücü, "Lebîd b. Rebîa", s. 121-122).

80 Ebû Firâs Hemmâm b. Gālib b. Sa'saa et-Temîmî (ö. 114/732; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 93; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 65-66; Ergin, "Ferezdak", s. 373-374).

81 Ebû Temmâm Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî (ö. 231/846; bk. Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 165; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 524-525; Elmalı, "Ebû Temmâm", s. 241-243).

pek çoğu, özellikle de Ebû Ali el-Fârisî ile Zemahşerî, Ferrâ'nın yolunu takip ederek müvelledûnun şiirleriyle de istişhat ederler.[82]

B. Hilâfiyat

Basra ve Kûfe mekteplerinin usulleri birbirinden farklı olduğu için zamanla bu iki mektep mensupları arasındaki görüş ayrılıkları müstakil kitaplara konu teşkil edecek kadar çoğalmıştır.[83]

İlk olarak Kûfe'nin temsilcisi olan Ebû Ca'fer er-Ruâsî ile Basra'nın temsilcisi İmam Halîl arasında Basra'da başlayan iki mektep arasındaki ihtilâf, daha sonra Bağdat'a taşınarak Kûfeli Kisâî ile Basralı Sîbeveyhi arasında devam etmiştir. Bu münakaşa ve münazaraların çoğu halifelerin ve ileri gelen devlet adamlarının saraylarında cereyan etmiştir. Kûfe'nin Bağdat'a yakın olması ve Kûfeliler'in Hâşimîler'e olan sempatileri sebebiyle Abbâsî hânedanı ve vezirleri daha çok Kûfeliler'in tarafını tutmuştur. Basra ve Kûfe siyasî ve ilmî birer merkez olmaktan çıkıp her iki şehrin önde gelen âlimleri Bağdat'a göç edinceye ve münakaşayı devam ettiren üstatların ölümleri sebebiyle iş ehemmiyetini kaybedinceye kadar (III./IX. yüzyılın sonları) bu ihtilâf sürüp gitmiştir. İki taraf arasındaki son münazaralar Kûfeli Sa'leb ile Basralı Müberred arasında geçmiştir. Bunlardan sonra Zeccâcî, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi âlimler tarafından temsil edilen Bağdat mektebi, Abbâsîler'in Kûfeliler'i desteklemelerine rağmen bu çalışmalara uzlaştırıcı bir yön vermiştir.[84]

Basra ve Kûfe mektepleri birbirlerine karşı mutaassıp davranırlar, karşı tarafın görüşünü dikkate almazlardı. Bağdatlılar ise her iki mektebe de eşit davranmışlar, hatta pek çok mesele önceden enine boyuna işlendiği için sadece görüşleri değerlendirerek seçim yapma konumunda kalmışlardır. Bunun yanında yeni görüşler ileri sürdükleri meseleler de vardır. Ancak genel olarak bakıldığında

82 Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 143-146.

83 Nahiv hilâfiyatına dair bazı çalışmalar: Enbârî, *el-İnsâf* (121 mesele); Ukberî, *et-Tebyîn* (85 mesele); Zebîdî, *İ'tilâfü'n-nusra* (56 mesele); Hammûde, *Mâ Fâte'l-İnsâf* (238 mesele); Bâbilî, *Mâ Fâte kütübe'l-hilâf* (önceki kitaplarda bulunmayan 182 mesele).

84 Kılıç, "Basriyyûn", s. 117-118; a.mlf., "Kûfiyyûn", s. 345-346.

Bağdatlılar'ca Basralılar'ın görüşlerinin daha çok tercih edildiğini söyleyebiliriz.[85]

Enbârî (ö. 577/1181) geniş mânasıyla (sarfı da kapsayan) nahiv hilâfiyatına dair olan *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf* adlı eserinde Basralılar'la Kûfeliler arasında ihtilâflı olan 121 meseleyi ele alarak tartışmıştır. Bunlardan sarfla ilgili olanlar, mesele sırasına göre şunlardır:

1. Basralılar'a göre, "اسم" kelimesi "سمو" kökünden; Kûfeliler'e göre "وسم" kökündendir (1. mesele).[86]

2. Basralılar'a göre, "طَلْحَةُ" gibi sonunda yuvarlak tâ bulunan erkek özel isimleri "طَلْحُونَ" şeklinde cemi müzekker sâlim yapılamaz; Kûfeliler'e göre yapılabilir (4. mesele).[87]

3. Basralılar'a göre, fiil-i taaccüb-i evvel kalıbındaki "أَفْعَلَ" fiil-i mâzidir; Kûfeliler'e göre isimdir (15. mesele).[88]

4. Basralılar'a göre, diğer renklerden yapılamadığı gibi, siyah ve beyaz renklerinden de "هٰذَا الثَّوْبُ مَا أَبْيَضَهُ" ve "هٰذَا الشَّعْرُ مَا أَسْوَدَهُ" şeklinde fiil-i taaccüp yapılamaz; Kûfeliler'e göre yapılabilir (16. mesele).[89]

5. Basralılar'a göre, iştikākın kaynağı mastardır; Kûfeliler'e göre fiil-i mâzidir (28. mesele).[90]

6. Basralılar'a göre "اَيْمُنُ اللهِ" şeklinde yemin ederken kullanılan "اَيْمُن" kelimesi "يُمْن" kökünden türemiş müfret bir isimdir; Kûfeliler'e göre, "يَمِينٌ" kelimesinin cemisidir (59. mesele).[91]

7. Basralılar'a göre, tâ ile başlayan babların (tefa"ul, tefâ'ul ve tedahrace babları) fiil-i muzârisinde iki tâ yan yana geldiğinde hazfedilmesi câiz olan "تَتَنَزَّلُ / تَنَزَّلُ – يَتَنَزَّلُ – تَنَزَّلَ" tâ mâzinin başındaki "tâ"dır; Kûfeliler'e göre muzâraat harfi olan "tâ"dır (93. mesele).[92]

85 Mahmûd, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye*, s. 146-149; Kılıç, "el-İnsâf", s. 320.
86 Enbârî, *el-İnsâf*, I, 6-16.
87 Enbârî, *el-İnsâf*, I, 40-44.
88 Enbârî, *el-İnsâf*, I, 126-148.
89 Enbârî, *el-İnsâf*, I, 148-155.
90 Enbârî, *el-İnsâf*, I, 235-245.
91 Enbârî, *el-İnsâf*, I, 404-409.
92 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 648-650.

8. Basralılar'a göre, fiil-i muzâri ve emrin tesniye ve cemi müenneslerinin sonuna şeddesiz tekit nûnu (nûn-ı muhaffefe) bitişmez; Kûfeliler'e göre bitişir (94. mesele).[93]

9. Basralılar'a göre, beyne beyne hemzesi harekelidir; Kûfeliler'e göre sâkindir (105. mesele).[94]

10. Basralılar'a göre, sondan bir önceki harfi sâkin olan elif-lâmlı mensup ismin üzerinde, harekenin nakli ile "رَأَيْتُ الْبَكَرْ" şeklinde vakfetmek câiz değildir; Kûfeliler'e göre câizdir (106. mesele).[95]

11. Basralılar'a göre, hemze-i vaslın harekesinde aslolan kesreli olmasıdır; Kûfeliler'e göre, ayne'l-fiilin harekesine tâbi olmasıdır (107. mesele).[96]

12. Basralılar'a göre, hemze-i vaslın harekesini mâkablindeki sâkin harfe nakletmek câiz değildir; Kûfeliler'e göre câizdir (108. mesele).[97]

13. Basralılar'a göre, şiir zarureti bulunduğunda bile maksûr ismi memdûd hale getirmek câiz değildir; Kûfeliler'e göre, şiir zarureti varsa câizdir (109. mesele).[98]

14. Basralılar'a göre, harfleri çok olsa bile maksûr ve memdûd isimlerin tesniyelerinde sonlarındaki elif-i maksûre ve elif-i memdûdelerin düşürülmesi câiz değildir; Kûfeliler'e göre, harfleri çok ise câizdir (110. mesele).[99]

15. Basralılar'a göre, "حَائِضٌ، حَامِلٌ، طَالِقٌ" gibi ism-i fâil kalıbındaki kelimelerin sonlarındaki müenneslik "tâ"larının düşürülmesinin sebebi, Araplar'ın bunlarla ism-i mansup mânalarını (ذَاتُ حَيْضٍ، ذَاتُ حَمْلٍ، ذَاتُ طَلَاقٍ) kastetmeleridir; Kûfeliler'e göre, bu kelimelerin mâna bakımından kadınlara mahsus olmasıdır (111. mesele).[100]

93 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 650-669.
94 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 726-731.
95 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 731-736.
96 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 737-741.
97 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 741-745.
98 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 745-754.
99 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 754-758.
100 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 758-782.

16. Basralılar'a göre, "صَمَحْمَحٌ، دَمَكْمَكٌ" gibi ikinci ve üçüncü harfi tekrarlanan humâsî isimler "فَعْلَعِلٌ" veznindedir; Kûfeliler'e göre, "فَعَلَّلٌ" veznindedir (113. mesele).[101]

17. Basralılar'a göre, rubâî ve humâsî isimlerde zâit harf yoktur; Kûfeliler'e göre vardır (114. mesele).[102]

18. Basralılar'a göre, "سَيِّدٌ، مَيِّتٌ" gibi kelimeler "فَيْعِلٌ" veznindedir; Kûfeliler'e göre, "فَعِيلٌ" veznindedir (115. mesele).[103]

19. Basralılar'a göre, "خَطَايَا" gibi kelimeler "فَعَائِلُ" veznindedir; Kûfeliler'e göre, "فَعَالَى" veznindedir (116. mesele).[104]

20. Basralılar'a göre, "إِنْسَانٌ" kelimesi "إِفْعَانٌ" veznindedir; Kûfeliler'e göre, "إِفْعَانٌ" veznindedir (117. mesele).[105]

21. Basralılar'a göre, "أَشْيَاءُ" kelimesi "لَفْعَاءُ" vezninde olup aslı "فَعْلَاءُ"dür; Kûfeliler'e göre, "أَفْعَاءُ" vezninde olup aslı "أَفْعِلَاءُ"dür (118. mesele).[106]

V. Sarf Literatürü

Sarf literatürü kabaca "genel çalışmalar", "nahiv ilminin bir parçası olarak sarf konularını işleyen çalışmalar" ve "müstakil bir ilim olarak sarf konularını işleyen çalışmalar" olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.

A. Genel Çalışmalar

Doğrudan sarf veya nahiv kitabı olmayıp da münasebet düştükçe sarf bilgileri veren veya sarf tahlilleri yapan çalışmalardan ilk anda akla gelenler arasında şu tür kitaplar sayılabilir:

1. Özellikle dilciler tarafından yazılan dirayet tefsirleriyle "garîbü'l-Kur'ân" kitapları.

101 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 788-793.
102 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 793-795.
103 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 795-804.
104 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 805-809.
105 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 809-812.
106 Enbârî, *el-İnsâf*, II, 812-820.

2. Çeşitli kıraatleri dil açısından temellendiren "hüccetü'l-kırâât", "tevcîhü'l-kırâât" vb. başlıklar taşıyan kitaplar.

3. Özellikle dilciler tarafından yazılan hadis şerhleri ve "garîbü'l-hadîs" kitapları.

4. Çeşitli şairlere ait divanların ve şiirlerin şerhleri.

5. Edeb(iyat) kitapları, özellikle de "edebü'l-kâtib", "edebü'l-küttâb" vb. başlıklar taşıyan kitaplar.

6. Lugat kitapları ve özellikle de "fıkhu'l-luga" kitapları.

7. Genel olarak şerh, hâşiye ve ta'lîkat türü çalışmalar.

B. Nahiv İlminin Bir Parçası Olarak Sarf Konularını İşleyen Çalışmalar

Yukarıda da belirtildiği gibi nahiv ilmi başlangıçta sarf konularını da kapsayacak bir şekilde kurulmuş, ilimlerin tabii gelişmesinin bir sonucu olarak zamanla sarf konuları müstakil kitaplarda işlenmeye başlanmıştır. Ancak buna rağmen onun bağımsızlığını tanımayıp yazdıkları nahiv kitaplarında sarf konularını da işlemeye devam edenler olmuştur.

Bu tür nahiv kitapları, sarf konularına yer vermekte farklı metotlar izlemişlerdir. Onlardan bazıları sarf konularını nahiv konuları arasında dağınık bir şekilde işlerken bazıları da toplu halde işlemiştir. Sarf konularını toplu halde işleyenlerin büyük çoğunluğu önce nahiv sonra sarf konularını işlerken az da olsa önce sarf sonra nahiv konularını işleyenler de vardır.[107]

Aşağıda bu tür eserlerden bazı örnekler kronolojik olarak zikredilecektir:

Sîbeveyhi: Ebû Bişr (Ebû Osman / Ebü'l-Hasan / Ebü'l-Hüseyin) Sîbeveyhi Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796).[108]

107 Bu tür eserlerin sarf konularını işleyiş metotları hakkında bk. Karenî, "et-Tertîbü's-sarfî", s. 8-18.

108 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 81; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 584-585; Özbalıkçı, "Sîbeveyhi", s. 130-134.

-Kitâbü Sîbeveyhi / el-Kitâb

Eser, ilk önce Fransız müsteşrik Hartwig Derenbourg tarafından neşredilmiş (I-II, Paris 1881-1882), ondan sonra pek çok baskısı yapılmıştır. İlmî neşirlerinden ikisi: 1. *el-Kitâb*, *Kitâbü Sîbeveyh*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1408/1988, I-V; 2. *el-Kitâb*, nşr. Emîl Bedî' Ya'kūb, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1420/1999, I-V (her iki baskıda 5. ciltler fihristtir).

Müberred: Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900).[109]

-el-Muktedab

nşr. Muhammed Abdülhâlik Uzayme, Kahire: Vizâretü'l-evkāf, 1415/1994, I-IV+fihrist cildi.

İbnü's-Serrâc: Ebû Bekir Muhammed b. Serî b. Sehl el-Bağdâdî (ö. 316/929).[110]

-el-Usûl fi'n-nahv

nşr. Abdülhüseyin el-Fetlî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1417/1996, I-III.

Saymerî: Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. İshak es-Saymerî (ö. IV./X. yüzyıl).[111]

-et-Tebsıra ve't-tezkira

nşr. Fethî Ahmed Mustafa Aliyyüddin, Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1402/1982, I-II.

Zemahşerî: Cârullah Ebü'l-Kāsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144).[112]

109 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 144; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 773-774; Durmuş, "Müberred", s. 432-434.

110 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 136; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 312; Yazıcı, "İbnü's-Serrâc", s. 205-206.

111 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 260 (vefat tarihini 541/1146 olarak veriyor).

112 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 178; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 822-823.

-el-Mufassal fî sınati'l-i'râb[113]

nşr. Muhammed İzzeddin es-Seîdî, Beyrut: Dâru ihyâi'l-ulûm, 1410/1990, 492 s.

Cezûlî: Ebû Mûsâ Îsâ b. Abdülazîz b. Yelelbaht el-Cezûlî (ö. 607/1210).[114]

-el-Mukaddime (el-Mukaddimetü'l-Cezûliyye / el-Kānûn / el-İ'timâd)

el-Mukaddimetü'l-Cezûliyye fi'n-nahv, nşr. Şa'bân Abdülvehhâb Muhammed, Kahire: Matbaatü Ümmi'l-kurâ, 1408/1988, 367 s.

Ukberî: Ebü'l-Bekā Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî (ö. 616/1219).[115]

-el-Lübâb fî ileli'l-binâ' ve'l-i'râb

nşr. Gāzî Muhtâr Tuleymât, Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1416/1995, I-II.

İbn Mu'tî: Ebü'l-Hüseyin (Ebû Zekeriyyâ) Zeynüddin Yahyâ b. Abdülmu'tî b. Abdünnûr ez-Zevâvî el-Mağribî (ö. 628/1231).[116]

-Elfiyyetü İbn Mu'tî (ed-Dürretü'l-elfiyye)

ed-Dürretü'l-elfiyye fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-hatt ve'l-kitâbe, nşr. Süleyman İbrâhim el-Belkîmî, Kahire: Dârü'l-fazîle, 2010, 79 s. (1021 beyit).

Şelevbîn: Ebû Ali Ömer b. Muhammed b. Ömer b. Abdullah el-Ezdî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 645/1247).[117]

-et-Tevtıe

nşr. Yûsuf Ahmed el-Mutavvi', Kahire: Metâbiu sicilli'l-Arab, 1401/1981, 413 s.

113 Benli, "el-Mufassal", s. 368-369.

114 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 104; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 595; Günel, "Cezûlî, Îsâ b. Abdülazîz", s. 514-515.

115 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 80; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 237; Bakırcı, "Ukberî", s. 66-67.

116 Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 155; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 103-104; Yanık, "İbn Mu'tî", s. 213-214.

117 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 62; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 577; Özbalıkçı, "Şelevbîn", s. 493-494.

İbn Mâlik: Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274).[118]

-Teshîlü'l-Fevâid ve tekmîlü'l-Makāsıd[119]

Müellifin şerhi: *Şerhu't-Teshîl*, nşr. Muhammed Abdülkādir Atâ – Târık Fethî es-Seyyid, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1422/2001, I-III.

-el-Kâfiyetü'ş-Şâfiye[120]

Müellifin şerhi: *Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye*, nşr. Abdülmün'im Ahmed Herîdî, Mekke: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1402/1982, I-IV+fihrist cildi.

-el-Elfiyye (el-Hulâsatü'l-elfiyye / el-Hulâsa)[121]

Metnü Elfiyyeti İbn Mâlik, nşr. Abdüllatîf b. Muhammed el-Hatîb, Küveyt: Mektebetü dâri'l-urûbe, 1427/2006, 70 s. (1002 beyit).

İbn Usfûr: Ebü'l-Hasan Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270).[122]

-el-Mukarrib

nşr. Ahmed Abdüssettâr el-Civârî – Abdullah el-Cebûrî, baskı yeri yok,1392/1972, I-II (2. cilt sarf konuları).

Ebû Hayyân el-Endelüsî: Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344).[123]

118 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 233; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 450-451; Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", s. 169-171.

119 Müellifin *el-Fevâid* ve *el-Makāsıd* adlı eserlerinin genişletilmiş şeklidir. Eser üzerine bizzat müellifi ve başkaları tarafından çok sayıda çalışma yapılmıştır (bk. Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", s. 169-171).

120 İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserlerinden etkilenerek kaleme alınmış 2757 veya 2790 beyitlik bir urcûzedir. Bizzat müellifi tarafından şerhedilmiştir (bk. Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", s. 169-171).

121 Müellifin *el-Kâfiyetü'ş-Şâfiye* adlı eserinin özetidir. Eser üzerine müellifin oğlu (İbnü'n-Nâzım) ve başkaları tarafından çok sayıda çalışma yapılmıştır (bk. Turan, "el-Elfiyye", s. 28-29).

122 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 27; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 537; Kabâve, "İbn Usfûr el-İşbîlî", s. 431-432.

123 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 152; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 784-785; Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", s. 152-153.

-İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-Arab

nşr. Receb Osman Muhammed, Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1418/1998, I-V.

Süyûtî: Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505).[124]

-Hem'u'l-hevâmi' fî şerhi Cem'i'l-cevâmi'

nşr. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418/1998, I-III+fihrist cildi.

-Elfiyyetü's-Süyûtî en-nahviyye

Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, ts., 80 s.

-el-Metâliu's-saîde fî şerhi'l-Ferîde (Süyûtî'nin kendi *Elfiyye*'sinin şerhi)

nşr. Nebhân Yâsîn Hüseyin, Bağdat: Dârü'r-risâle, 1977, I-II.

Mustafa el-Galâyînî: Mustafa b. Muhammed Selîm el-Galâyînî (ö. 1364/1944).[125]

-Câmiu'd-dürûsi'l-Arabiyye

Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1385/1966, I-III.

Muhammed Es'ad en-Nâdirî:

-Nahvü'l-lugati'l-Arabiyye

Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1415/1995, 1070 s.

C. Müstakil Bir İlim Olarak Sarf Konularını İşleyen Çalışmalar

Nahvin gelişme döneminde yavaş yavaş müstakil hale gelmeye başlayan sarf ilmine dair ilk müstakil çalışmalar maalesef günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşan en eski müstakil sarf kitabı Ebû Osman el-Mâzinî'nin (ö. 249/863) *Kitâbü't-Tasrîf*'i olup o da ayrı

124 Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 301-302; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 82-85; Özkan v.dğr., "Süyûtî", s. 188-204.

125 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 244-245; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 881 (ölüm tarihini 1945 gösteriyor); Kılıç, "Mustafa el-Galâyînî", s. 301-302.

metin olarak değil, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Münsıf* adlı şerhiyle birlikte gelebilmiştir.

Müstakil sarf kitaplarında da konular farklı metotlarla işlenmiştir. Bazıları sadece lafza yönelik değişikliklerle ilgili sarf konularını işlerken bazıları hem lafza hem de mânaya yönelik değişikliklerle ilgili sarf konularını işler. Özellikle öğretim kitaplarında hedef alınan öğrenci seviyesine göre, konuların kapsamının ve işlenişinin farklılaştığı görülmektedir ki bunun en güzel örneği, "sarf mecmuası" veya "sarf cümlesi" başlığı altında bir araya getirilip Osmanlı medreselerindeki sarf eğitimin vazgeçilmez kitaplarını oluşturan *Emsile*, *Binâ*, *Maksûd*, *İzzî* ve *Merâh* kitaplarıdır.

Genel sarf kitaplarının yanı sıra "tasgīr", "feale ve ef'ale", "mesâdir", "maksûr ve memdûd", "müzekker ve müennes", "hemz", "ebniye" gibi başlıklarla sarfın alt konularıyla ilgili müstakil kitaplar da yazılmıştır.[126]

Aşağıda müstakil bir ilim olarak sarf konularını işleyen çalışmalardan bir bölümü yüzyıllara göre kronolojik olarak zikredilecektir:[127]

II. (VIII.) YÜZYIL

İbn Ebû İshak el-Hadramî: Abdullah b. Ebû İshak Zeyd b. Hâris ez-Ziyâdî el-Hadramî (ö. 117/735).[128]

-el-Hemz

Ebû Ca'fer er-Ruâsî: Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebû Sâre Ali (el-Hasan) el-Kûfî er-Ruâsî (ö. 187/803?).[129]

126 Örnekler için bk. Uzayme, *el-Mugnî*, s. 31-32.

127 Sarf ilmine dair çalışmalarla ilgili çeşitli listeler için bk. Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 127-137; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 412-413; Uzayme, *el-Mugnî*, s. 13-32; Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, s. 30-32, 562-563; Yavuz, *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf-Nahiv)'e Dâir Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri*; Demirayak – Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s. 196-204; Demirayak – Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s. 173-189 (sarf-nahiv karışık); Kılıç, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, s. 335-339; Tural, *Mebâdiü ilmi's-sarf*, s. 12-14;

128 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 71; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 102-129; Kılıç, "İbn Ebû İshak", s. 435.

129 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 271; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 512; Mekrem, *el-Halekatü'l-mefkūde*, s. 407-438.

-et-Tasgīr

-el-Vakf ve'l-ibtidâ el-kebîr

-el-Vakf ve'l-ibtidâ es-sagīr

Ahmer: Ebü'l-Hasan Ali b. el-Mübârek (el-Hasan) el-Ahmer (ö. 194/810).[130]

-et-Tasrîf

III. (IX.) YÜZYIL

Ferrâ: Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah el-Absî el-Ferrâ (ö. 207/822).[131]

-et-Tasrîf

-el-Müzekker ve'l-müennes

-el-Maksûr ve'l-memdûd

-el-Cem' ve't-tesniye fi'l-Kur'ân

-el-Ebniye

-Feale ve ef'ale

-el-Mesâdir fi'l-Kur'ân

-el-Vakf ve'l-ibtidâ

Ebû Osman el-Mâzinî: Ebû Osman Bekir b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (ö. 249/863).[132]

-et-Tasrîf[133]

Eser müstakil olarak değil, İbn Cinnî'nin *el-Münsıf* adlı şerhiyle birlikte günümüze ulaşmıştır.

130 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 271; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 420-421.

131 Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 145-146; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 95-96; Tüccar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", s. 406-408.

132 Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 69; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 443-444; Elmalı, "Ebû Osman el-Mâzinî", s. 209-210.

133 Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 128-129; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 412; Uzayme, *el-Mugnî*, s. 13-17; Durmuş, "et-Tasrîf", s. 131-132.

Müberred: Ebü'l-Abbas Muhammed b. Yezîd b. Abdülekber b. Umeyr el-Müberred el-Ezdî es-Sümâlî (ö. 286/900).[134]

-et-Tasrîf

-el-Müzekker ve'l-müennes

nşr. Ramazan Abdüttevvâb – Selâhaddin el-Hâdî, Kahire 1970.

IV. (X.) YÜZYIL

Ahmed et-Taberî: Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Yezdâd b. Rustüm et-Taberî (ö. 304/916'dan sonra).[135]

-et-Tasrîf

İbn Keysân: Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim (Muhammed) b. Keysân en-Nahvî el-Bağdâdî (ö. 320/932?).[136]

-et-Tasrîf

-el-Müzekker ve'l-müennes

-el-Maksûr ve'l-memdûd

Ebü'l-Kāsım el-Müeddib: Ebü'l-Kāsım b. Muhammed b. Saîd el-Müeddib (ö. 338/949'dan sonra).

-Dekāiku't-tasrîf

nşr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Dımaşk: Dârü'l-beşâir, 1425/2004, 743 s.

İbnü'l-Kūtıyye: Ebû Bekir Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz b. İbrâhim el-Endelüsî el-İşbîlî el-Kurtubî (ö. 367/977).[137]

-Kitâbü'l-Ef'âl

nşr. Ali Fûde, Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1993, 354 s.

134 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 144; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 773-774; Durmuş, "Müberred", s. 432-434.

135 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 303.

136 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 308; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 37; Durmuş, "İbn Keysân", s. 134-136.

137 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 311-312; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 562; Günel, "İbnü'l-Kūtıyye", s. 117-118.

Sîrâfî: Ebû Saîd el-Hasan b. Abdullah b. Merzübân es-Sîrâfî (ö. 368/979).[138]

-Mâ zekerahü'l-Kûfiyyûn mine'l-idgām

nşr. Sabîh et-Temîmî, Cidde: Dârü'l-beyâni'l-Arabî, 1405/1985, 103 s.

-Fevâitü Kitâbi Sîbeveyhi min ebniyeti kelâmi'l-Arab

nşr. Muhammed el-Bekkâ, *Mevrid*, XXVIII/3, Bağdat 1421/2000, s. 119-120.

-Elifâtü'l-kat' ve'l-vasl

-el-Vakf ve'l-ibtidâ'

Ebû Ali el-Fârisî: Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987).[139]

-et-Tekmile

Kitâbü't-Tekmile, nşr. Kâzım Bahr el-Mürcân, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1419/1999, 695 s.

Rummânî: Ebü'l-Hasan Ali b. Îsâ b. Ali er-Rummânî el-Bağdâdî (ö. 384/994).[140]

-et-Tasrîf

İbn Cinnî: Ebü'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392/1002).[141]

-el-Münsıf

nşr. İbrâhim Mustafa – Abdullah Emîn, Kahire: Vizâretü'l-maârifi'l-umûmiyye, 1373-79/1954-60, I-III.

138 Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 195-196; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 561-562; Tüccar, "Sîrâfî, Ebû Saîd", s. 264-265.

139 Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 179-180; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 535; Özbalıkçı, "Ebû Ali el-Fârisî", *s.* 88-90.

140 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 317; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 483-484; Şensoy, "Rummânî", s. 242-244.

141 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 204; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 358; Yavuz, "İbn Cinnî", s. 397-400.

-et-Tasrîfü'l-mülûkî[142]

nşr. Muhammed Saîd b. Mustafa en-Na'sân el-Hamevî, Kahire: Matbaatü şeriketi't-temeddüni's-sınâiyye, 1332/1913, 96 s.

-Sırru sınâati'l-i'râb

nşr. Hasan Hindâvî, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1413/1993, I-II.

-el-Muktedab min kelâmi'l-Arab

nşr. Mâzin Mübârek, Dımaşk 1408/1988 (ecvef fiillerin ism-i mef'ûllerine dairdir).

V. (XI.) YÜZYIL

Herrâsî: Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. İbrâhim el-Herrâsî el-Kâsî el-Hârizmî (ö. 425/1034).[143]

-Kitâb fi't-Tasrîf

Semânînî: Ebü'l-Kāsım Ömer b. Sâbit b. İbrâhim es-Semânînî en-Nahvî ed-Darîr (ö. 442/1051).[144]

-Şerhu't-Tasrîf

nşr. İbrâhim b. Süleyman el-Buaymî, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999, 655 s.

Abdülkāhir el-Cürcânî: Ebû Bekir Abdülkāhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79?).[145]

-el-Miftâh fi's-sarf

nşr. Ali Tevfîk el-Hamed, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1407/1987, 120 s.

-[el-Umud / el-Umde[146]***] Kitâb fi't-tasrîf***

nşr. Bedrâvî Zehrân, Kahire: Dârü'l-maârif, 1995, 164 s.

142 Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, I, 130; Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 412-413; Durmuş, "et-Tasrîfü'l-mülûkî", s. 133-134.

143 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 275; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 494.

144 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 43; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 555-556.

145 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 48-49; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 201-202; Hacımüftüoğlu, "Abdülkāhir el-Cürcânî", s. 247-248.

146 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1169.

-el-Muktesid fî şerhi't-Tekmile

nşr. Ahmed b. Abdullah b. İbrâhim ed-Düveyş, Riyad: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1428, I-III.

Ma'mûrî: Muhammed b. Ahmed el-Ma'mûrî el-Beyhakī (ö. 485/1092).[147]

-Kitâb fi't-Tasrîf

VI. (XII.) YÜZYIL

İbnü'l-Kattâ' es-Sıkıllî: Ebü'l-Kāsım Ali b. Ca'fer b. Ali b. Muhammed es-Sıkıllî es-Sa'dî el-Ağlebî et-Temîmî (ö. 515/1121).[148]

-Ebniyetü'l-esmâ' ve'l-ef'âl ve'l-mesâdir

nşr. Ahmed Muhammed Abdüddâim, Kahire: Matbaatü dâri'l-kütübi'l-Mısriyye, 1999, 523 s.

Meydânî: Ebü'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Meydânî en-Nîsâbûrî (ö. 518/1124).[149]

-Nüzhetü't-tarf fî ilmi's-sarf[150]

İstanbul: Matbaatü'l-cevâib, 1298, 79 s.

-Kitâb fi'l-Mesâdir

İbn Hamîde: Ebû Ubeydullah (Ebû Abdullah) Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Hillî (ö. 550/1155).[151]

-el-Muktesıd fi't-Tasrîf

Melikü'n-nuhât: Melikü'n-nuhât el-Hasan b. Sâfî b. Abdullah b. Nizâr el-Bağdâdî (ö. 568/1173).[152]

147 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 316; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 110.

148 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 269; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 415; Günel, "İbnü'l-Kattâ' es-Sıkıllî", s. 105-106.

149 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 214; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 240; Tüccar, "Meydânî, Ahmed b. Muhammed", s. 501-502.

150 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1943.

151 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 277; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 495.

152 Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 193; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 554-555.

-Kitâb fi't-Tasrîf

Ebü'l-Berekât el-Enbârî: Ebü'l-Berekât Kemâleddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydullah el-Enbârî (ö. 577/1181).[153]

-el-Vecîz fî ilmi't-tasrîf[154]

nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb, baskı yeri yok, Dârü'l-ulûm, 1402/1982, 85 s.

-el-Bülga fi'l-fark beyne'l-müzekker ve'l-müennes

nşr. Ramazan Abdüttevvâb, Kahire 1970.

-Hilyetü'l-ukūd fi'l-fark beyne'l-maksûr ve'l-memdûd

nşr. Atıyye Âmir, Beyrut 1966.

VII. (XIII.) YÜZYIL

İbnü'l-Kabîsî: Ebû Abdullah Muhammed b. Ebü'l-Vefâ b. Ahmed el-Mevsılî (ö. 610/1213'ten sonra).[155]

-et-Tetimme fi't-tasrîf

nşr. Muhsin b. Sâlim el-Umeyrî, Mekke: Nâdî Mekke es-sekāfî el-edebî, 1414/1993, 330 s.

Ukberî: Ebü'l-Bekā Muhibbüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah el-Ukberî el-Ezecî el-Bağdâdî (ö. 616/1219).[156]

-et-Tarsîf fî ilmi't-tasrîf

Sekkâkî: Ebû Ya'kūb Sirâceddin Yûsuf b. Ebû Bekir b. Muhammed b. Ali el-Hârizmî es-Sekkâkî (ö. 626/1229).[157]

153 Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 327; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 115-116; Kılıç v.dğr., "Enbârî, Kemâleddin", s. 172-174.

154 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2002.

155 Süyûtî, *Bugyetü'l-vuât*, I, 260; İbnü'l-Kabîsî, *el-Hâdî fi'l-i'râb,* Dirâse kısmı, s. 9-18.

156 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 80; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 237; Bakırcı, "Ukberî", s. 66-67.

157 Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 222; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 148-149; Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'kūb", s. 332-334; Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, s. 5-101.

-Miftâhu'l-ulûm[158] nşr. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1420/2000, 846 s. (1. Kısım: Sarf ilmi, s. 41-123).

İbn Yaîş: Ebü'l-Bekā Muvaffakuddin Yaîş b. Ali b.Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Halebî (ö. 643/1245).[159]

-Şerhu'l-Mülûkî fi't-tasrîf

nşr. Fahreddin Kabâve, Halep: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 1393/1973, 552 s.

Nizâmeddin el-Hârizmî: Ebû İshak Nizâmeddin İbrâhim b. Muhammed b. Haydar el-Müezzin el-Hârizmî (d. 559/1164).[160]

-Ta'rîfü şevâhidi't-tasrîf

İbnü'l-Hâcib: Ebû Amr Cemâleddin Osman b. Ömer b. Ebû Bekir (ö. 646/1249).[161]

-eş-Şâfiye[162]

eş-Şâfiye fî ilmi't-tasrîf, nşr. Hasan Ahmed el-Osman, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye,1415/1995, 194 s.

-Şerhu'ş-Şâfiye

Sâgānî: Ebü'l-Fezâil Radıyyüddin (Radî) Hasan b. Muhammed b. Hasan es-Sâgānî (ö. 650/1252).[163]

-Kitâb fi't-Tasrîf

Ahmed b. Ali b. Mes'ûd: Ebü'l-Fezâil Hüsâmeddin Ahmed b. Ali b. Mes'ûd (ö. ?).[164]

158 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1762-1768; Benli, "Miftâhu'l-ulûm", s. 20-21; Alak, *Sekkâkî*.

159 Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 206; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, IV, 133; Çuhadar, "İbn Yaîş, Ebü'l-Bekā", s. 445-446.

160 Yâkūt el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, I, 128; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 61.

161 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 211; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 366-367; Kılıç, "İbnü'l-Hâcib", s. 55-58.

162 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2020-1022; Kılıç, "eş-Şâfiye", s. 247-248.

163 Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 214-215; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 583-584; Görmez, "Sâgānî, Radıyyüddin", s. 487-489.

164 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 175; Demirayak, "Merâhu'l-ervâh", s. 165-166.

-Merâhu'l-ervâh

Zencânî: Ebü'l-Meâlî İzzeddin Abdülvehhâb b. İbrâhim el-Hazrecî ez-Zencânî (ö. 655/1257'den sonra).[165]

-Tasrîfü'l-İzzî / Tasrîfü'z-Zencânî / el-İzzî / el-Muhtasar[166]

Tasrîfü'l-İzzî, nşr. Enver b. Ebû Bekir eş-Şeyhî, Beyrut: Dârü'l-minhâc, 1428/2008, 111 s.

-el-Hâdî fi'n-nahv ve's-sarf[167]

-el-Kâfî fî şerhi'l-Hâdî

-Fethu'l-Fettâh fî şerhi'l-Merâh[168]

İbn Usfûr: Ebü'l-Hasan Ali b. Mü'min b. Muhammed b. Ali el-Hadramî el-İşbîlî en-Nahvî (ö. 669/1270).[169]

-el-Mümti' fi't-tasrîf[170]

el-Mümtiu'l-kebîr fi't-tasrîf, nşr. Fahreddin Kabâve, Lübnan: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 1996, 565 s.

İbn Mâlik: Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî (ö. 672/1274).[171]

-İcâzü't-ta'rîf fî ilmi't-tasrîf[172]

nşr. Muhammed Osman, Kahire: Mektebetü's-sekāfeti'd-dîniyye, 1430/2009, 175 s.

-Lâmiyyetü'l-ef'âl (manzum)[173]

165 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 179; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 337.

166 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 412; II, 1138-1140; Zencânî, *Tasrîfü'l-İzzî*, s. 12-25 (*İzzî* üzerine yapılan seksenden fazla çalışmanın listesini veriyor).

167 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2027.

168 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 179; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 337.

169 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 27; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 537; Kabâve, "İbn Usfûr el-İşbîlî", s. 431-432.

170 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1822.

171 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 233; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 450-451; Turan, "İbn Mâlik et-Tâî", s. 169-171.

172 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 205.

173 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1536.

İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Bedriddîn alâ Lâmiyyeti'l-ef'âl*, Kahire: Dâru Ömer b. Hattâb, 1431/2010, 109 s. (manzumenin metni: s. 9-24).

-Tasrîfü İbn Mâlik / et-Ta'rîf bi-zarûriyyi't-tasrîf[174]

Muizzî: Şemseddin Muhammed b. Fahreddin Ebü'l-Kāsım b. Sâlih el-Hârizmî el-Muizzî (ö. 673/1274'ten sonra).[175]

-el-Muizzî fi't-tasrîf[176]

Taşkent: Matbaa-i Pîr Dünbâh, 1894, s. 86-112 (*Kâfiye*, *Avâmil-i Cürcânî*, *Zencânî* vb. sarf ve nahiv risâlelerinden oluşan bir mecmua içinde).

Hadramî: Ebü'z-Zebîh Kutbüddin İsmâil b. Muhammed b. Ali el-Hadramî (ö. 676/1278).[177]

-Esâsü't-tasrîf

İbn İyyâz: Ebû Muhammed Cemâleddin Hüseyin b. Bedr b. İyyâz el-Bağdâdî (ö. 681/1283).[178]

-Şerhu't-Ta'rîf bi-zarûriyyi't-tasrîf

nşr. Hâdî Nehr – Hilâl Nâcî el-Muhâmî, Amman: Dârü'l-fikr, 1422/2002, 288 s.

İbnü'n-Nâzım: Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Mâlik et-Tâî ed-Dımaşkī (ö. 686/1287).[179]

-Hulâsatü'l-akvâl alâ Şerhi Lâmiyyeti'l-ef'âl

nşr. Ahmed b. İbrâhim b. Abdülmevlâ, Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 1426/2006, 88 s.

174 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 412; II, 1087.

175 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 324.

176 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1740.

177 İbn Nâsırüddin, *Tavzîhu'l-Müştebih*, IV, 262; VIII, 216; Alak, *Sekkâkî*, s. 19-20.

178 Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 234; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 605.

179 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 31; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 655-656; Özbalıkçı, "İbnü'n-Nâzım", s. 168-169.

Radî: Necmüleimme Radıyyüddin Muhammed b. Hasan el-Esterâbâdî el-Garavî es-Semnâkî (es-Semnâî) (ö. 688/1289'dan sonra).[180]

-Şerhu Şâfiyeti'bni'l-Hâcib

nşr. Muhammed Nûrü'l-Hasan – Muhammed ez-Zefzâf – Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1402/1982, I-IV (4. cilt Abdülkādir el-Bağdâdî'nin *Şerhu şevâhidi'ş-Şâfiye*'si).

Cenedî: Şerâfeddin Ahmed b. Mahmûd b. Ömer el-Cenedî (ö. 700/1300 civarı).[181]

-Ukūdü'l-cevâhir fî ilmi't-tasrîf (manzum)[182]

VIII. (XIV.) YÜZYIL

Siğnâkī: Hüsâmeddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkī (ö. 714/1313-14).[183]

-en-Necâhu't-tâlî tilve'l-Merâh[184]

nşr. Abdullah Osman Abdurrahman Sultân (yüksek lisans tezi), Câmiatü Ümmi'l-kurâ, Mekke, 1414.

Yezdî: Hadır el-Yezdî (ö. 720/1320'den sonra).

-Şerhu'ş-Şâfiye

Hasan Ahmed el-Osman, *Şerhu'ş-Şâfiye li'l-Hadır el-Yezdî etemmehû sene 720 dirâse ve tahkīk* (doktora tezi), Câmiatü Ümmi'l-kurâ külliyyetü'l-lugati'l-Arabiyye, Mekke, 1416/1996, I-II.

Hocendî: Alâeddin Ahmed el-Hocendî el-Burhânî (ö. 741/1340'tan önce).[185]

180 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 86; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 213-214 (her iki kaynak da vefat tarihini 686 [1287] olarak veriyor); Gümüş, "Radî el-Esterâbâdî", s. 387-388.

181 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 254.

182 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1929.

183 Ziriklî, *A'lâm*, II, 247; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 623; Yaran, "Siğnâkī", s. 164-166.

184 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1740.

185 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, II, 195 (*el-Kusârâ*'yı kendisinden okuyan öğrencisi, vefat edene kadar ona öğrencilik yapmış, bilâhare başka hocalardan da ders aldıktan sonra 134 (741) yılında memleketi Hocend'den ayrılmıştır).

-el-Kusârâ[186] **/ *Muhtasarü'l-Kusârâ fi's-sarf***[187]

Ebû Hayyân el-Endelüsî: Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344).[188]

-el-Mübdi' fi't-tasrîf[189]

nşr. Abdülhamîd es-Seyyid Taleb, Küveyt: Dârü'l-urûbe, 1402/1982, 328 s.

-Nihâyetü'l-i'râb fi't-tasrîf ve'l-i'râb (manzum)[190]

Çârperdî: Ebü'l-Mekârim Fahreddin Ahmed b. Hasan b. Yûsuf (ö. 746/1346).[191]

-Şerhu'ş-Şâfiye

İstanbul 1276, 1285, 1293, 1310, 1314.

İbn Hişâm en-Nahvî: Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî el-Mısrî (ö. 761/1360).[192]

-Umdetü't-tâlib fî tahkīki Tasrîfi İbni'l-Hâcib (Şerhu'ş-Şâfiye)

-Nüzhetü't-tarf fî ilmi's-sarf

nşr. Ahmed Abdülmecîd Herîdî, Kahire: Mektebetü'z-zehrâ, 1410/1990.

Abdülcelîl el-Gaznevî: Abdülcelîl b. Fîrûz b. Hasan el-Gaznevî (ö. 764/1363'ten önce).[193]

186 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1327.

187 Sehâvî, *ed-Dav'ü'l-lâmi'*, II, 195.

188 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 152; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 784-785; Kafes, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", s. 152-153.

189 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1580.

190 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1986.

191 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 111; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 124; Şener, "Çârperdî", s. 230-231.

192 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 147; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 305-306; Özbalıkçı, "İbn Hişâm en-Nahvî", s. 74-77.

193 Safedî, *el-Vâfî*, XVIII, 31.

-Lübâbü't-tasrîf[194]

Nukrekâr: Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Muhammed b. Ahmed eş-Şerîf el-Hüseynî en-Nîsâbûrî (ö. 776/1375).[195]

-Şerhu'ş-Şâfiye

İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1320, 236 s. (kenarında: İsâm'ın şerhi).

Teftâzânî: Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390).[196]

-Şerhu Tasrîfi'l-İzzî

Sa'düddîn ale'l-İzzî, İstanbul: Matbaatü Es'ad İzzet, 1299, 76 s.; *Şerhu Muhtasari't-tasrîfi'l-İzzî fî fenni's-sarf*, nşr. Abdülâl Sâlim Mekrem, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 1417/1997, 216 s.

Herevî: Necmeddin Ömer b. Herevî (ö. ?).

-el-Hârûniyye fi't-tasrîf[197]

Şemseddin Niksârî: Şemseddin Muhammed b. Ahmed en-Niksârî (ö. ?).[198]

-Şerhu'l-Hârûniyye fi't-tasrîf[199]

IX. (XV.) YÜZYIL

Mekkûdî: Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ali b. Sâlih el-Mekkûdî el-Fâsî (ö. 807/1405).[200]

-el-Bast ve't-ta'rîf fî ilmi't-tasrîf (manzum)

Muhammed Sâlih Mûsâ Hüseyin, *Şerhu'l-Bast ve't-ta'rîf fî ilmi't-tasrîf*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 1430/2009, 92 sayfa.

194 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1541.

195 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 126-127; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 272; Özcan, "Nukrekâr", s. 232-233.

196 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 219; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 849; Özen, "Teftâzânî", s. 299-308.

197 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2027.

198 Ulus, *Şemseddîn Niksârî*, s. 9-11.

199 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 2027.

200 Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 318; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 100; Yavuz, "Mekkûdî", s. 578.

Seyyid Şerîf el-Cürcânî: Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413).[201]

-Şerhu Tasrîfi'l-İzzî

Seyyid ale'l-İzzî, İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, 1307, 104 sayfa.

-Tasrîfü's-Seyyidi'ş-Şerîf / Mukaddime fi's-sarf /Sarf-ı Mîr (Farsça)[202]

Molla Fenârî: Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenârî (ö. 834/1431).[203]

-Esâsü's-sarf (Esâsü't-tasrîf[204] ***/ Usûlü't-tasrîf***[205]**)**

Eser müellifin oğlu Mehmed Şah Fenârî'nin (ö. 839/1435?) şerhiyle günümüze ulaşmıştır.

Mehmed Şah Fenârî: Mehmed Şah b. Muhammed b. Hamza el-Fenârî (ö. 839/1435?).[206]

-Te'sîsü'l-kavâid harfen bi-harfin fî makāsıdi Esâsi's-sarf

Tahsin Deliçay, *Mehmed Şah ve Te'sîsü'l-kavâid harfen bi harfin fî makāsıdı esâsi's-sarf'ı* (doktora tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 1998, VI+60+303 sayfa.

Aynî: Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451).[207]

201 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 7; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 515-516; Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", s. 134-136.

202 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 412; II, 1803.

203 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 110; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 269-270; Aydın v.dğr., "Molla Fenârî", s. 245-248.

204 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 74.

205 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 113.

206 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 46; Deliçay, "Mehmed Şah Fenârî", s. 529-530.

207 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 163; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 797-798; Koçkuzu, "Aynî, Bedreddin", s. 271-272.

-Melâhu'l-elvâh fî şerhi Merâhi'l-ervâh[208]

nşr. Abdüssettâr Cevâd, *Mecelletü'l-Mevrid*, 1975, IV/2, s. 195-228; IV/4, s. 227-254; 1976, V/2, s. 171-196; V/3, s. 189-204; V/4, s. 195-214[209] (telif: 782/1380, müellif yirmi bir yaşında).

-Vesâilü't-ta'rîf min mesâili't-tasrîf

nşr. Kerem Muhammed Zerendah, *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye (Silsiletü'd-dirâsâti'l-insâniyye)*, XV/2, Gazze 2007, s. 23-54.

Nüveyrî: Ebü'l-Kāsım Muhibbüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed en-Nüveyrî (ö. 857/1453).[210]

-Şerhu'l-Mukaddimâti'l-kâfiye fi'n-nahvi ve's-sarfi ve'l-arûzi ve'l-kāfiye (kendi urcûzesinin şerhi).[211]

Ali Kuşçu: Alâeddin Ali b. Muhammed es-Semerkandî el-Kuşcî (ö. 879/1474).[212]

-Unkūdü'z-zevâhir[213]

Unkūdü'z-zevâhir fi's-sarf, nşr. Ahmed Afîfî, Kahire: Matbaatü dâri'l-kütübi'l-Mısriyye, 1421/2001, 575 s. (1. Ikd: Mebâdiü ilmi'l-luga, s. 169-224; 2. Ikd: İlmü'l-iştikāk, s. 225-326; 3. Ikd: İlmü's-sarf, s. 327-537).

X. (XVI.) YÜZYIL

Süyûtî: Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Muhammed Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505).[214]

208 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1651.

209 Aşağıdaki adresten tek dosya olarak indirilebilir: http://archive.org/details/mara7 [21 Şubat 2013].

210 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 47-48; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 683-684 (vefat tarihini 897/1492 gösteriyor).

211 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1794.

212 Taşköprizâde, *eş-Şekāik*, s. 159-162; Mecdî, *Hadâik*, s. 180-184; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 9; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 522; Aydın, "Ali Kuşçu", s. 408-410.

213 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1174; Alp, *Arap Dili ve Belâğatı Açısından Ali Kuşçu*; Yıldırım, *Vaz İlmi*).

214 Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 301-302; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 82-85; Özkan v.dğr., "Süyûtî", s. 188-204.

-Şerhu'l-Kasîdeti'l-kâfiyye[215]

nşr. Nâsır Hüseyin Ali, Dımaşk: el-Matbaatü't-teâvüniyye, 1408/1987, 79 s. (telif: 19 Muharrem 884).

Hacıhasanzâde: Mehmed b. Mustafa b. Hacı Hasan (ö. 911/1505).[216]

-Mîzânü't-tasrîf[217]

Karamânî: Cemâleddin İshak b. Muhammed el-Karamânî (ö. 933/1527).[218]

-et-Tevâbi' fi's-sarf[219]

Duran Ekizer, *Cemaleddin İshak b. Muhammed el-Karamani'nin "et-Tevabi fi's-Sarf" Adlı Eserinin Tahkiki* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, III+48+98 sayfa.

Alvân: Ali b. Atıyye b. Hasan b. Muhammed b. Haddâd el-Heytî el-Hamevî (ö. 936/1530).[220]

-Fethu'l-Latîf fî esrâri't-tasrîf[221]

Kemalpaşazâde: Şemseddin Ahmed b. Süleyman b. Kemal Paşa (ö. 940/1534).[222]

-el-Felâh fî şerhi'l-Merâh

İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1297, 186 sayfa.

215 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1345.

216 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 99; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 718; İpşirli, "Hacıhasanzâde Efendi", s. 503-504.

217 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1918.

218 Taşköprizâde, *eş-Şekāik*, s. 370-371; Mecdî, *Hadâik*, s. 372-374; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 344; Öngören, "Karamânî, Cemâleddin İshak", s. 448-449.

219 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 503.

220 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 312-313; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 476-477.

221 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1234.

222 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 133; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 148; Turan v.dğr., "Kemalpaşazâde", s. 238-247; Alak, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*, s. 102-181.

-Sarfu Kemalpaşazâde

Abdulkadir Yılmaz, *Kemâl Paşa-zâde ve Sarfı (Metin ve İnceleme)* (yüksek lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1992, XIII+45+117 sayfa.

Miknâsî: Abdülazîz b. Abdülvâhid b. Muhammed el-Mağribî el-Miknâsî el-Medenî el-Mâlikî (ö. 964/1557).[223]

-Tuhfetü'l-ahbâb (manzum)[224]

Sürûrî: Gelibolulu Muslihuddin Mustafa b. Şa'bân Sürûrî (ö. 969/1562).[225]

-Şerhu'l-Emsile

-Şerhu'l-Binâ

Rashadat Hidayatov, *Gelibolulu Muslihuddin Mustafa b. Şaban Sürûrî'nin Şerhu'l-Binâ Adlı Eserinin Tahkiki* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, V+33+60 sayfa.

-el-Miftâh fî şerhi Merâhi'l-ervâh

Hısnî: Takıyyüddin Hüseyin b. Ali el-Hısnî (ö. 971/1563).[226]

-et-Ta'rîf fî nazmi't-tasrîf (*İzzî*'nin nazmı)[227]

Lâlî: Ahmed b. Mustafa es-Saruhânî el-Lâlî (ö. 971/1564).[228]

-Kavânînu's-sarf[229]

Hüseyin Kılınçarslan, *Ahmed b. Mustafa es-Saruhânî el-Lâlî'nin Kavânînu's-Sarf Adlı Eserinin Edisyon Kritiği ve Tebyîzi* (yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2007, XI+25+87 sayfa.

223 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 22; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 163-164.

224 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 361.

225 Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 235; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 866-867; Güleç, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", s. 170-172.

226 Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 247; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 625.

227 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, I, 422.

228 Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 308.

229 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1361.

Dede Cöngî: Kemâleddin İbrâhim b. Bahşî b. İbrâhim el-Amasyevî (ö. 975/1567).[230]

-Dede Cöngü / Hâşiyetü Dede Cöngî alâ Şerhi't-Teftâzânî alâ Tasrîfi'l-İzzî

İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288, 248+8 sayfa.

Lârî / Nushî: Molla Muslihuddin Muhammed b. Salâh b. Celâleddin Mültevî el-Lârî (ö. 979/1572).[231]

-Mürşidü'l-gınâ fî şerhi'l-Emsile ve'l-Binâ

Fatih Yazıcı, *Nushî Efendi'nin "Mürşidü'l-Gınâ fî Şerhi'l-Emsileti ve'l-Binâ" Adlı Eserinin Tahkiki* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, V+58+88 sayfa.

Birgivî: Muhyiddin (Takıyyüddin) Mehmed b. Pîr Ali b. İskender el-Birgivî (Birgilî / Birgilû) (ö. 981/1573).[232]

-İm'ânü'l-enzâr ale'l-Maksûd

İstanbul: Matbaatü Ahmed Kâmil, 1331, 152 s. (*el-Matlûb bi-şerhi'l-Maksûd* adlı eserin kenarında, altta).

-el-Emsiletü'l-Fadliyye

-Şerhu'l-Emsileti'l-Fadliyye

Güsamettin Erdoğan, *İmam Birgivî'nin el-Emsiletü'l-Fadiyye Şerhi (İnceleme ve Edisyon Kritik)* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002, VII+44+37 sayfa.

-Kifâyetü'l-mübtedî[233]

nşr. M. Sadi Çöğenli, Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000, 4+114 s.

230 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 305; Akgündüz, "Dede Cöngî", s. 76-77.

231 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 169-170; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 361; Kılıç, "Lârî, Muslihuddin", s. 103-104.

232 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 253-256; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 61; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 176; Yüksel, "Birgivî", s. 191-194; Arslan, *İmam Birgivî*.

233 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1500.

Fettenî: Cemâleddin Muhammed Tâhir b. Ali el-Fettenî el-Gücerâtî el-Hindî (ö. 986/1578).[234]

-Kifâyetü'l-müfritîn (İbnü'l-Hâcib'in *Şâfiye*'sinin şerhi)

Niyâz Muhammed, *Dirâsetü ve tahkīku mahtûti Kifâyeti'l-müfritîn li-Muhammed Tâhir el-Fettenî el-müteveffâ 986* (doktora tezi), Câmiatü Beşâver kısmü'l-lugati'l-Arabiyye, Pakistan, 1421/2000, 109+320 sayfa.

XI. (XVII.) YÜZYIL

Ali el-Kārî: Ebü'l-Hasan Nûreddin Ali b. Sultan Muhammed el-Kārî el-Herevî (ö. 1014/1605).[235]

-el-Fethu'r-Rabbânî fî şerhi Tasrîfi'z-Zencânî

İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1289, 63 sayfa.

Kasapzâde: Kasapzâde İbrâhim b. Kassâb el-Bursevî (ö. 1029/1620).[236]

-Şerhu Kifâyeti'l-mübtedî

M. Münip Şallıoğlu, *Kasapzade'nin Şerhu Kifâyeti'l-Mübtedi Eserinin Edisyon Kritiği* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, VI+27+123 sayfa.

Zafîrî: Lutfullah b. Muhammed el-Gıyâs b. eş-Şücâ ez-Zafîrî el-Yemânî (ö. 1035/1626).[237]

-el-Menâhilü's-sâfiye ilâ keşfi meâni'ş-Şâfiye

nşr. Abdurrahman Muhammed Şâhîn, el-Münîra: Mektebetü'ş-şebâb, ts., I-II.

Mürşidî: Ebü'l-Vecâhe Abdurrahman b. Îsâ b. Mürşîd el-Ömerî el-Mürşidî (ö. 1037/1628).[238]

234 Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 172; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 365-366; Nizami, "Fettenî", s. 486.

235 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 12-13; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 446; Özel, "Ali el-Kārî", s. 403-405.

236 Kaya, *Kasapzâde İbrahim Efendi*, s. 13-18.

237 Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 242-243; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 675-676.

238 Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 321; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 105-106.

-et-Tarsîf fî ilmi't-tasrîf (manzum)

Üzerine Bâcûrî'nin (ö. 1277/1860) şerhi vardır.

Abdülmecîd Sîvâsî: Şemseddin Abdülmecîd b. Ebü'l-Leys Muharrem b. Muhammed ez-Zîlî es-Sîvâsî (ö. 1049/1639).[239]

-Uddetü'l-müstaiddîn fi't-tasrîf[240]

XII. (XVIII.) YÜZYIL

Kuşadalı Ahmed Efendi: Keskin (ö. ?).[241]

-İnâyetü'l-mübtegī şerhu Kifâyeti'l-mübtedî

İstanbul: Matbaatü İzzet Esad, 1299, 135 s.; Şükrü Küçük, *Kuşadalı Ahmed Efendi ve İnayetü'l-Mubteği fî Şerhi Kifayeti'l-Mübtedî Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, 298 sayfa.

Kuyucaklı Abdullah Efendi: Abdullah b. Mehmed b. Velî (ö. 1137/1725).

-Şerhu'l-Emsile

-Risâle fî fi'li't-taaccüb

Adem Gerlegiz, *Kuyucaklı Abdullah Efendi*, *Emsile Şerhi ve Fiili Te'accüb Risâlesi (İnceleme ve Tahkik)* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, V+59+41 sayfa.

-Şerhu'l-Binâ

Semra Gökdoğan, *Kuyucaklı Abdullah Efendi ve Şerhu'l-Binâ Adlı Eseri (Tahkik ve İnceleme)* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, III+55+40 sayfa.

-Ezherü'ş-şurûh (*Tasrîfü'l-İzzî* şerhi)

Sobucalı Mehmed Efendi: Sobucalı Mehmed b. Mehmed b. Ahmed (ö. 1161/1748).[242]

239 Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 150; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 310; Gündoğdu, "Sivâsî, Abdülmecid", s. 286-287.

240 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, II, 1130.

241 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 405.

242 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 343; Öncü, *Fethu'l-Esrâr*, s. 5-16.

-Keşfü'l-inâye fî mesâili'l-Kifâye (Birgivî'nin *Kifâyetü'l-mübtedî*'sinin şerhi)

Abdullah Bilin, *Sobucalı Mehmed Efendi'nin Keşfü'l-İnâye fi Mesâili'l-Kifâye Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki (Edisyon Kritik)* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, VII+44+161 sayfa.

-Şerhu'l-Maksûd

Dâvûd-i Karsî: Dâvûd b. Mehmed el-Karsî el-Hanefî (ö. 1169/1756).[243]

-Şerhu'l-Emsile (Arapça)

-Şerhu'l-Emsile (Türkçe)

İkisi birlikte: İstanbul: Mehmed Cemal Matbaası, 1297, 24 sayfa (devamında Zeynîzâde'nin bütün babların emsile-i muhtelife çekimlerine dair risâlesi var, s. 26-31).

-Şerhu'l-Binâ

Akkirmânî/Kefevî: Mehmed b. Hamîd b. Mustafa el-Kefevî el-Akkirmânî (ö. 1174/1760).[244]

-Şerhu'l-Emsile

-Şerhu'l-Binâ

İkisi birlikte: İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, 1307, s. 2-33 (*Şerhu'l-Binâ*), 34-54 (*Emsile Şerhi*).

Köse Efendi: Kösec Ahmed Efendi Trabzônî (ö. 1195/1781).[245]

-Emsile Şerhi

Pek çok baskısı vardır. Meselâ bk. İstanbul: Şirket-i Hayriyye-i Sahâfiyye, 1311, 39 sayfa.

243 Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 334; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 702; Akpınar, "Dâvûd-i Karsî", s. 29-32; Işkın, *Dâvûd el-Karsî ve Şerhu İzhâri'l-Esrâr'ı*, s. 43-89.

244 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 214; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 270; Yıldız, "Akkirmânî", s. 270.

245 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 154-155; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 159.

XIII. (XIX.) YÜZYIL

Eskicizâde Ali Mehdî b. Hüseyin el-Edirnevî (ö. 1243/1827),[246] ***Emsile Şerhi / Eskicizâde***, İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1251, 280 sayfa (Arapça).

Ahmed Rüşdî Karaağâcî (ö. 1251/1835),[247] ***Esâsü'l-Binâ***, İstanbul 1275, 170 s.

Bâcûrî (Beycûrî): İbrâhim b. Muhammed b. Ahmed el-Bâcûrî (ö. 1277/1860),[248] ***Fethu'l-habîri'l-latîf bi-şerhi metni't-Tersîf***, Mısır: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1310, 64 sayfa (manzum metin Mürşidî'ye [ö. 1037/1628] aittir).

Ali b. Osman Akşehrî (ö. 1285/1868),[249] ***Telhîsü'l-Esâs***, İstanbul: Şirket-i Hayriyye-i Sahâfiyye, 1310, 96 sayfa (telif: 1262/1846) (Hocası Karaağâcî Ahmed Rüşdî Efendi'nin *Esâsü'l-Binâ* adlı *Binâ* şerhinin ihtisarıdır).

Mustafa Sıdkī b. Seyyid Mehmed Emîn el-Giresûnî (ö. 1313/1895),[250] ***el-Manzûd şerhu'l-Maksûd***, İstanbul: y.y., 1287, 223+3 sayfa.

Abdülkerîm b. Hüseyin el-Amâsî (İngiliz Kerim Efendi) (ö. 1303/1886),[251] ***Zübde fî ilmi's-sarf***, İstanbul 1292 (1875), 456 sayfa.

Ahmed Fuâd, ***Miftâhu'l-ulûm*** (*Binâ* tercümesi), İstanbul: Mekteb-i Sanâyi Matbaası, 1292 (1875), 26 sayfa.

Ebü'l-Hasan Ali b. Hişâm el-Kîlânî, ***Şerhu Tasrîfi'l-İzzî***, Mısır: el-Matbaatü'l-Meymeniyye, 1325, 32 sayfa (1. baskı Mısır: el-Matbaatü'l-Vehbiyye, 1298/1881).

246 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 242; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 495.

247 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 316; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 139.

248 Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 75; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I, 57; Kılavuz, "Bâcûrî", s. 416.

249 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 384; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, II, 473.

250 Bağdatlı, *Hediyye*, II, 461; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, III, 880.

251 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 10-11; İzgi, "İngiliz Kerim Efendi", s. 295-296.

Süleyman Sırrı Efendi (İçelli / Ermenekli) (ö. 1350/1931), ***Kifâyetü'l-müntehî fî şerhi Kifâyeti'l-mübtedî***, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1312/1895, 176 sayfa (telif: 1298/1881).

XIV. (XX.) YÜZYIL

Mehmed Zihni Efendi (ö. 1332/1913), ***el-Müntehab fî ta'lîmi lugati'l-Arab*** (sarf kısmı), İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1304, 624 sayfa.

Mehmed Zihni Efendi (ö. 1332/1913), ***el-Muktedab mine'l-Müntehab fî ta'lîmi lugati'l-Arab*** (sarf kısmı), İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1304, 203 sayfa.

Hacı İbrâhim Efendi, ***Sarf Tercümesi***, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası, 1304 (1886), 202 sayfa.

Yûsuf Fâris Eftimus – Saîd Abdullah Şukayr, ***Tîbü'l-arf fî fenni's-sarf***, Beyrut: Matbaatü'l-Emirikân, 1305 (1888), 258 sayfa.

Hârûn Abdürrâzık, ***Unvânü'z-zarf fî ilmi's-sarf***, 3. baskı, Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, 1369/1950, 56 sayfa (telif: 1306/1889).

Yûnus Nûnî, ***Tercüme-i Sarf-ı Arabî***, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1310 (1892), 70 sayfa.

Ahmed el-Hamlâvî (ö. 1351/1932), ***Şeze'l-arf fî fenni's-sarf***, 5. baskı, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, 1345/1927, 154 sayfa (telif: 1311/1894).

Tâhâ b. Mahmûd ed-Dimyâtî, ***Kifâyetü'l-müstekfî mine'l-fenni's-sarfî***, 1. baskı, Mısır: Matbaatü Bulak el-Emîriyye, 1311/1894, 84 sayfa. (manzume ve şerhi müellife ait).

E. Sarâyî, ***Mufassal Sarf-ı Arabî***, İstanbul: Nişan Berberyan Matbaası, 1314, 227 sayfa.

Komisyon, ***Mülahhas Sarf-ı Arabî***, 12. baskı, İstanbul: Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1314 (1896), 112 sayfa.

Luvis Şeyho el-Yesûî, ***Nüzhetü't-tarf fî muhtasari's-sarf***, 3. baskı, Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye, 1315 (1898), 68 sayfa.

Süleyman Sırrı Efendi (İçelli/Ermenekli) (ö. 1350/1931), ***Teshîlü'l-lehce ve's-sarf fî usûli'l-mükâlemeti'l-Arabiyye***, İstanbul:

Matbaa-i Âmire, 1316/1898-99; Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1325/1907-8, 205 sayfa; Bekri Efendi-Karagöz Matbaası, 1328, 192 sayfa.

Lofcalı Ali Cevâd, ***Sarf-ı Arabî Muallimi (Cüz'-i Evvel)***, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1316, 29 sayfa.

Vildân Fâik, ***Teshîlü's-sarf***, İstanbul: Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1317, 152 s. (Yeliz Çiçek, *Vildân Fâik'in Teshîlü's-sarf Adlı Eserinin Arapça Dilbilgisi Açısından Değerlendirilmesi* (yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2009, IX+206 sayfa).

Abdülhak b. Abdulhannân el-Câvî, ***Tedrîcü'l-edânî ilâ kırâeti Şerhi't-Teftâzânî alâ Tasrîfi'z-Zencânî***, Mısır: Dârü ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1348, 219 sayfa (telif: 1319/1901).

Hocazâde Ahmed Rüşdî, ***Ma'rifetü'l-evzân*** (*Maksûd* tercümesi ve izahı), İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, 1320, 62 sayfa.

Hüseyin Hıfzı, ***Suâl ve Cevablı Tertîb-i Cedîd Emsile***, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1322, 64 sayfa.

Mustafa Cemîl – Ahmed Naîm, ***Sarf-ı Arabî ve Temrînât (Birinci Kısım)***, 3. baskı, İstanbul: Mahmûd Bey Matbaası, 1323, 220 sayfa.

Süleyman Sırrı, ***Fezleke-i Sarf-ı Arabî***, İstanbul: Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye-i Şâhâne Matbaası, 1323, 148 sayfa.

Cebr Davmat – Bavlus el-Hûlî, ***Fekkü't-taklîd fî ilmi's-sarf***, Beyrut: el-Matbaatü'l-Edebiyye, (1325) 1908, 208 sayfa.

Kilisli Ahmed Rifat Bilge (1874-1953), ***Otuz Ders yâhud Yeni Sarf-ı Arabî***, Dersaâdet: Rûşen Matbaası, 1328, 231 sayfa.

Ebü'l-Hasan Ali b. Hişâm el-Kîlânî, ***Şerhu Tasrîfi'l-İzzî***, Mısır: el-Matbaatü'l-Cemâliyye, 1329/1911, 51 sayfa.

Hanbelîzâde Muhammed Şâkir, ***Temrînli ve İ'râblı Arapça*** (1. kitap sarf), nşr. Hüseyin Elmalı, İzmir: Anadolu Yayınları, 2009, 261 sayfa. (1. baskı 1330/1911).

Aksekili Mustafa Hakkı b. Ahmed, ***Hulâsatü'ş-şürûh***, İstanbul: Matbaa-i Âmidî, 1332 (1913), 68 sayfa.

Ebû Hâmid Muhammed b. Kādî Muhammed İlyâs el-Câvî, ***es-Silsil el-medhal fî ilmi's-sarf***, Mısır: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, ts. (1337/1918'den önce), 40 sayfa.

Muhammed et-Tantâvî, ***Tasrîfü'l-esmâ'***, 6. baskı, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1408, 256 sayfa (telif: 1358/1939).

Muhammed Abdülhâlik Udayme, ***el-Mugnî fî tasrîfi'l-ef'âl***, 2. baskı, Kahire: Dârü'l-hadîs, 1420/1999, 242 sayfa (telif: 1375/1955).

Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, ***Dürûsü't-tasrîf el-kısmü'l-evvel: fi'l-mukaddimât ve tasrîfi'l-ef'âl***, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1411/1990, 224 sayfa (telif: 1378/1958).

Bekir Topaloğlu – Hayrettin Karaman, ***Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv Kitabı***, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998, 255 sayfa (1. baskı 1963).

Ahmed Hasan Kehîl, ***et-Tibyân fî tasrîfi'l-ef'âl***, 6. baskı, Kahire: Matbaatü's-saâde, 1398/1978, 326 sayfa (2. baskı 1965).

Hadîce el-Hadîsî, ***Ebniyetü's-sarf fî Kitâbi Sîbeveyhi***, Bağdat: Mektebetü'n-nehda, 1385/1965, 576 sayfa.

Mehmet Maksudoğlu, ***Arapça Dilbilgisi***, 5. baskı, İstanbul: İFAV, 1992, 363 sayfa (1. baskı 1967).

Hâşim Tâhâ Şelâş, ***Evzânü'l-fi'l ve meânîhâ***, Necef: Matbaatü'l-âdâb, 1971, 381 sayfa.

Abduh er-Râcihî, ***et-Tatbîku's-sarfî***, Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye, 1430/2009, 204 sayfa (telif: 1972).

Fahreddin Kabâve, ***Tasrîfü'l-esmâ' ve'l-ef'âl***, 2. baskı, Beyrut: Mektebetü'l-maârif, 1408/1988, 272 sayfa (telif: 1398/1978).

Yusuf Uralgiray, ***Arapça İlk ve İleri Dilbilgisi***, Riyad 1406/1986, I-II (sarf nahiv karışık).

Hasan Hindâvî, ***Menâhicü's-sarfiyyîn ve mezâhibühüm fi'l-karneyni's-sâlis ve'r-râbi' mine'l-hicre***, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1409/1989, 542 sayfa (telif: 1398/1978).

XV. (XXI.) YÜZYIL

Vesmiyye Abdülmuhsin el-Mansûr, ***Ebniyetü'l-masdar fi'ş-şi'ri'l-Câhilî***, Küveyt: Câmiatü'l-Küveyt, 1404/1984, 614 sayfa.

Hasan Akdağ, ***Arap Dilinde Fiiller***, Konya: Tekin Kitabevi, 1984, 79 sayfa.

Hamza Abdullah en-Neşretî, ***Min Mezâhiri't-tahfîf fi'l-lisâni'l-Arabî***, y.y., 1407/1986, 228 sayfa.

Muhammed Sâlim Muhaysin, ***Tasrîfü'l-ef'âl ve'l-esmâ' fî dav'i esâlîbi'l-Kur'ân***, Beyrut: Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, 1407/1987, 520 sayfa.

Ali Bahâeddin Bûhudûd, ***el-Medhalü's-sarfî tatbîk ve tedrîb fi's-sarfi'l-Arabî***, Beyrut: el-Müessesetü'l-câmiiyye, 1408/1988, 184 sayfa.

İsâm Nûreddin, ***el-Mustalahu's-sarfî mümeyyizâtü't-tezkîr ve't-te'nîs***, Lübnan: Dârü'l-kitâbi'l-âlemî, 1409/1988, 403 sayfa.

Emîn Ali es-Seyyid, ***Dirâsât fi's-sarf***, Kahire: Mektebetü'z-zehrâ, 1989, 108 sayfa.

Nâsır Hüseyin Ali, ***es-Sıyagu's-sülâsiyye mücerrede ve mezîde iştikâkan ve delâleten***, Dımaşk: el-Matbaatü't-teâvüniyye, 1409/1989, 303 sayfa.

Necât Abdülazîm el-Kûfî, ***Ebniyetü'l-ef'âl dirâse lugaviyye Kur'âniyye***, Kahire: Dârü's-sekâfe, 1409/1989, 311 sayfa.

Hasan Akdağ, ***Arap Dili Dilbilgisi***, Konya: Tekin Kitabevi, 1997, 561 sayfa (1. baskı 1989).

Antuvân ed-Dehdâh, ***Mu'cemü tasrîfi'l-ef'âli'l-Arabiyye***, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1991 (1995), 522 sayfa.

Tayyib el-Bekkûş, ***et-Tasrîfü'l-Arabî min hilâli ilmi'l-asvât el-hadîs***, 3. baskı, Tunus: el-Matbaatü'l-Arabiyye, 1992, 203 sayfa.

Heyet, ***Kâmûsü tasrîfi'l-ef'âl 8000 fi'l***, Lübnan 1993, hâ+176 sayfa.

Râcî el-Esmer, ***el-Mu'cemü'l-mufassal fî ilmi's-sarf***, Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1413/1993, 637 sayfa.

Antuvân ed-Dehdâh, ***el-Mu'cemü'l-vasît fî tasrîfi'l-ef'âl***, 3. baskı, Beyrut: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 1999, 244 sayfa (1. baskı 1994).

Rabîha Çelebi, ***el-Esâs fi's-sarf***, İzmir 1994, 82 sayfa.

M. Meral Çörtü, ***Arapça Dilbilgisi Sarf***, İstanbul: İFAV, 1995, 581 sayfa.

Vecdi Akyüz, ***Arapça'da Fiil Zamanları***, İstanbul: İFAV, 1995, 507 sayfa.

Selmân b. Sâlim b. Recâ' es-Sühaymî, ***İbdâlü'l-hurûf fi'l-lehecâti'l-Arabiyye***, Medine: Mektebetü'l-gurabâ el-eseriyye, 1415/1995, 708 sayfa.

Vecdi Akyüz, ***Arapçada Fiil Kipleri ve Yardımcıları***, İstanbul: İFAV, 1996, 367 sayfa.

Ahmet Yaşar, ***Arapça'nın Temel Kuralları (Sarf-Nahiv)***, 2. baskı, İzmir 1996, 450 sayfa.

Abdülhamîd Abdülvâhid, ***Bünyetü'l-fi'l kırâe fi't-tasrîfi'l-Arabî***, Safakus: Menşûrâtü külliyyeti'l-âdâb ve'l-ulûmi'l-insâniyye, 1996, 124 sayfa.

Deyzîre Sekkāl, ***es-Sarf ve ilmü'l-asvât***, Beyrut: Dârü's-sadâkati'l-Arabiyye, 1996, 207 sayfa.

Sâlih Selîm el-Fâhirî, ***Tasrîfü'l-ef'âl ve'l-mesâdir ve'l-müştakkāt***, Kahire 1996, 246 sayfa.

Mü'min b. Sabri Gannâm, ***Menhecü'l-Kûfiyyîn fi's-sarf*** (doktora tezi), Câmiatü Ümmi'l-kurâ külliyyetü'l-lugati'l-Arabiyye, Mekke 1418/1997, I-II.

İsâm Nûreddin, ***Ebniyetü'l-fi'l fî Şâfiyeti İbni'l-Hâcib***, Beyrut: Dârü'l-fikri'l-Lübnânî, 1418/1997, 432 sayfa.

Mahmûd Süleyman Yâkūt, ***es-Sarfu't-ta'lîmî ve't-tatbîk fi'l-Kur'âni'l-Kerîm***, Küveyt: Mektebetü'l-Menâr el-İslâmiyye, 1420/1999, 423 sayfa.

M. Sadi Çöğenli, ***Arapça Fiil Çekimleri ve Sarf Bilgisi***, Erzurum 1999, 424 sayfa.

Muhammed Bâsil Uyûnüssûd, ***el-Mu'cemü'l-mufassal fî tasrîfi'l-ef'âli'l-Arabiyye***, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1420/2000, 671 s.

Eymen Emîn Abdülganî, ***es-Sarfü'l-kâfî***, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1421/2000, 359 s.

Mahmûd Matracî, ***Fi's-Sarf ve tatbîkātih***, Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-Arabiyye, 2000, 256 sayfa.

Hüseyin Günday – Şener Şahin, ***Arapça Dilbilgisi (Sarf Bilgisi)***, İstanbul: ALFA, 2001, 247 sayfa.

Ahmed Muhammed Abdüddâyim, ***Mu'cemü'l-ebniyeti'l-Arabiyye el-esmâ' ve'l-ef'âl ve'l-mesâdir***, Beyrut: Mektebetü Lübnân nâşirûn, 2002, 233 sayfa.

Abdüllatîf Muhammed el-Hatîb, ***el-Müstaksâ fî ilmi't-tasrîf***, Küveyt: Dârü'l-urûbe, 1424/2003, I-II.

Muhammed b. Allâme Ali b. Âdem, ***Fethu'l-kerîmi'l-latîf şerhu Urcûzeti't-tasrîf***, Beyrut: Müessesetü'l-kütübi's-sekāfiyye, 1426/2005, 528 sayfa (*Urcûze* Abdülbâsıt b. Muhammed b. Hasan el-Bûrinî el-Menâsî'ye ait olup *Merâh*'ın nazma çekilmiş halidir).

Hulûsi Kılıç, ***Arapça Dilbilgisi Sarf***, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, 339 sayfa.

Yâsîn el-Hâfız, ***İthâfü't-tarf fî ilmi's-sarf***, Dımaşk: Dârü'l-asmâ', 1427/2006, 248 sayfa.

İsmail Elmasoğlu, ***Arap Dilinde Cemiler*** (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, VII, 211 sayfa.

Fâzıl Sâlih es-Sâmerrâî, ***Meâni'l-ebniye fi'l-Arabiyye***, 2. baskı, Amman: Dâru Ammâr, 1428/2007, 167 sayfa.

Mehmed Emin Er, "Leftetü't-tarf fî ilmi's-sarf", ***Câmiu'l-mütûni'd-dirâsiyye***, Dımaşk: Dârü's-sekāfe ve't-türâs, 2007, s. 43-105.

Abdüllatîf Muhammed el-Hatîb, ***Muhtasarü'l-Hatîb fî ilmi't-tasrîf li'l-mübtediîn ve'l-huffâz***, Küveyt: Dârü'l-urûbe, 1429/2009, 216 sayfa.

Abdurrahman Güney, ***Arap Dili ve Belağatı Açısından Kur'ân'da Sözcüklerin Çoğul Halleri*** (yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009, XVI+157 sayfa.

Şuayip Güllü, ***Arap Dilinde Mastarlar ve Kur'ân-ı Kerîm'deki Kullanılışları*** (yüksek lisans tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2010, XIII+168 sayfa.

Yakup Kabalak, ***İ'lâl Kâideleri ve Maksûd İ'lâlleri***, İstanbul 2010, 101 sayfa.

Hüseyin Tural, ***Mebâdiü ilmi's-sarf (Temel Sarf Bilgileri)***, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, 14 (Türkçe)+268 (Arapça) sayfa.

İlhami Sönmez, ***Kur'ân-ı Kerîm'deki Örnekler Çerçevesinde Arap Gramerinde Sıfat-ı Müşebbeheler ve Mübalağalı İsm-i Failler*** (yüksek lisans tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011, XI+100 sayfa.

Ahmet Kaplan, ***Arapça'da Çoğul Vezinleri*** (yüksek lisans tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2011, 140 sayfa.

Bibliyografya

Akgündüz, Ahmet, "Dede Cöngî", *DİA*, 1994, IX, 76-77.

Akpınar, Cemil, "Dâvûd-i Karsî", *DİA*, 1994, IX, 29-32

Alak, Musa, *Kemalpaşazâde'nin Şerhu Tağyîri'l-Miftâh Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili* (doktora tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

....., *Sekkâkî ve Miftâhu'l-Ulûm Adlı Eseri*, İstanbul 2011.

Alp, Musa, *Arap Dili ve Belâğatı Açısından Ali Kuşçu ve Unkūdü'z-Zevâhir fî Nazmi'l-Cevâhir Adlı Eseri* (doktora tezi), DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2006.

Altıkulaç, Tayyar, "Ebû Amr b. Alâ", *DİA*, 1994, X, 94-96

....., "Kisâî, Ali b. Hamza", *DİA*, 2002, XXVI, 69-70.

....., "Nasr b. Âsım", *DİA*, 2006, XXXII, 413-414

Âlü Şâvî, Nu'mân b. Münzir, *el-Fevâidü'l-bedîa li-tullâbi ulûmi'ş-şerîa*, Küveyt: Dârü'z-ziyâ, 1432/2011:

Arslan, Ahmet Turan, *İmam Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

Arslan, Şükrü, "Cermî", *DİA*, 1993, VII, 413-414.

Aydın, Cengiz, "Ali Kuşçu", *DİA*, 1989, II, 408-410.

Aydın, İbrahim Hakkı v.dğr., "Molla Fenârî", *DİA*, 2005, XXX, 245-248.

Aydınlı, Abdullah, "A'rec, Abdurrahman b. Hürmüz", *DİA*, 1991, III, 350-351

Bâbilî, Bâsim Abdurrahman Sâlih, *Mâ Fâte kütübe'l-hilâf min mesâili'l-hilâf fî Hem'i'l-hevâmi': Dirâse tahlîliyye*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1433/2012.

Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, nşr. Rifat Bilge – İbnülemin Mahmud Kemal İnal, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1955.

Bakırcı, Selami, "Ukberî", *DİA*, 2012, XLII, 66-67.

Benli, Mehmet Sami, "el-Mufassal", *DİA*, 2005, XXX, 368-369.

....., "Miftâhu'l-ulûm", *DİA*, 2005, XXX, 20-21

Bolelli, Nusrettin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv-Sarf ve Terimleri*, İstanbul: Yasin Yay., 2006.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-42.

Ca'ferî, Ahmed Eba's-Sâfî, *Muhammed b. Übb el-Müzzemmirî: Hayâtühû ve âsârüh* (müellifin *Ravzatü'n-nesrîn min mesâili't-temrîn* adlı eserinin tahkik ve tahlili), Edrâr 1425/2004.

Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Seyyid ale'l-İzzî*, İstanbul: Şirket-i Sahâfiyye-i Osmâniyye, 1307.

Çelebi, Muharrem, "Kutrub", *DİA*, 2002, XXVI, 494-495.

Çelebi, Rabîha, *el-Esâs fi's-sarf*, İzmir 1994.

Çörtü, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İstanbul: İFAV, 1995.

Çuhadar, Mustafa, "İbn Yaîş, Ebü'l-Bekā", *DİA*, 1999, XX, 445-446.

Dakr, Abdülganî, *Mu'cemü'l-kavâidi'l-Arabiyye fi'n-nahv ve's-sarf ve züyyile bi'l-imlâ'*, Dımaşk: Dârü'l-kalem, 1414/1993.

Dayf, Şevkī, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Mısır: Dârü'l-maârif, ts.

Deliçay, Tahsin, "Mehmed Şah Fenârî", *DİA*, 2003, XXVIII, 529-530.

Demirayak, Kenan, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1998.

....., "Merâhu'l-ervâh", *DİA*, 2004, XXIX, 165-166.

..... – Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yay., 2001.

..... – M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum 2000.

Deyre, Muhtâr Ahmed, *Dirâse fi'n-nahvi'l-Kûfî min hilâli Meâni'l-Kurân li'l-Ferrâ'*, Beyrut: Dâru Kuteybe, 1411/1991.

Durmuş, İsmail, "İbn Keysân", *DİA*, 1999, XX, 134-136.

....., "Müberred", *DİA*, 2006, XXXI, 432-434.

......, "Nahiv", *DİA*, 2006, XXXII, 300-306.

....., "Sa'leb", *DİA*, 2009, XXXVI, 25-27.

....., "Sekkâkî", *DİA*, 2009, XXXVI, 332-334.

....., "et-Tasrîf", *DİA*, 2010, XL, 131-132.

....., "et-Tasrîfü'l-mülûkî", *DİA*, 2011, XL, 133-134.

Elmalı, Hüseyin, "Ebû Osman el-Mâzinî", *DİA*, 1994, X, 209-210.

....., "Ebû Temmâm", *DİA*, 1994, X, 241-243.

....., "Ebû Zeyd el-Ensârî", *DİA*, 1994, X, 270-271.

Enbârî, Kemâleddin, *el-İnsâf fî mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn el-Kûfiyyîn ve'l-Basriyyîn*, nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1418/1997.

Ergin, Ali Şakir, "Ferezdak", *DİA*, 1995, XII, 373-374.

Ergüven, Şahabettin, "Arap Dilinde Lahnin Ortaya Çıkışı ve İlk Görüntüleri", *Hitit Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, VI/11 (2007), s. 155-183.

Esmer, Râcî, *el-Mu'cemü'l-mufassal fî ilmi's-sarf*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1413/1993.

Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh*, nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, I-VI, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.

Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, I-VI, Beyrut: Dârü'l-hayr, 1411/1990.

Görmez, Mehmet, "Sâgānî, Radıyyüddin", *DİA*, 2008, XXXV, 487-489.

Guneymân, Hassân b. Abdullah, *el-Vâzıh fi's-sarf* (elektronik kitap).

Güleç, İsmail, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", *DİA*, 2010, XXXVIII, 170-172.

Gümüş, Sadrettin, "Cürcânî, Seyyid Şerif", *DİA*, 1993, VIII, 134-136.

....., "Radî el-Esterâbâdî", *DİA*, 2007, XXXIV, 387-388.

Gündoğdu, Cengiz, "Sivâsî, Abdülmecid", *DİA*, 2009, XXXVII, 286-287.

Gündüzöz, Soner, *Arapçada Kelime Türetimi: Kavramlar-Kuramlar-Kurumlar*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2005.

....., "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9 (1997), s. 283-300.

Günel, Fuat, "Cezûlî, Îsâ b. Abdülazîz", *DİA*, 1993, VII, 514-515.

......, "İbnü'l-Kattâ' es-Sıkıllî", *DİA*, 2000, XXI, 105-106.

.....,"İbnü'l-Kūtıyye", *DİA*, 2000, XXI, 117-118.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Abdülkāhir el-Cürcânî", *DİA*, 1988, I, 247-248.

Hadîsî, Hadîce, *el-Medârisü'n-nahviyye*, İrbid: Dârü'l-emel, 1422/2001.

Hamlâvî, Ahmed, *Şeze'l-arf fî fenni's-sarf*, Kahire: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, 1384/1965.

Hammûde, Fethî Beyyûmî, *Mâ Fâte'l-İnsâf min mesâili'l-hilâf*, yy., ts.

Hammûz, Abdülfettâh, *el-Kûfiyyûn fi'n-nahv ve's-sarf ve'l-menhecü'l-vasfiyyü'l-muâsır*, Amman: Dâru Ammâr, 1418/1997.

Hatîb, Abdüllatîf Muhammed, *el-Müstaksâ fî ilmi't-tasrîf*, I-II, Küveyt: Dârü'l-urûbe, 1424/2003.

Huveyhî, Nasr b. Ahmed, *el-Mebâdiü'n-Nasriyye li-meşâhîri'l-ulûmi'l-Ezheriyye*, Kahire: el-Matbaatü'l-hayriyye, 1305.

Işık, Emin, "İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekir", *DİA*, 2000, XXI, 24-26.

Işkın, Gökhan Sebati, *Dâvûd el-Karsî ve Şerhu İzhâri'l-Esrâr'ı* (doktora tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

İbn Cinnî, *el-Münsıf li-Kitâbi't-Tasrîf*, nşr. İbrâhim Mustafa – Abdullah Emîn, Kahire: I-III, Vizâretü'l-maârifi'l-umûmiyye, 1373-79/1954-60.

....., *et-Tasrîfü'l-mülûkî*, nşr. M. Saîd b. Mustafa en-Na'sân el-Hamevî, Kahire: Matbaatü şeriketi't-temeddüni's-sınâiyye, 1332/1913.

İbn Fâris, *Mu'cemü mekāyîsi'l-luga*, nşr. İbrâhim Şemseddin, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1420/1999.

İbn Nâsırüddin, *Tavzîhu'l-Müştebih*, nşr. M. Naîm el-Araksûsî, I-X, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.

İbn Usfûr, el-İşbîlî, *el-Mümtiu'l-kebîr fi't-tasrîf*, nşr. Fahreddin Kabâve, I-II, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.

İbnü'l-Hâcib, *eş-Şâfiye fî ilmi't-tasrîf*, nşr. Hasan Ahmed el-Osman, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1415/1995.

İbnü'l-Kabîsî, *el-Hâdî fi'l-i'râb ilâ turuki's-savâb,* nşr. Muhsin Sâlim el-Umeyrî, Mekke: Dârü't-türâs, 1408/1988.

İpşirli, Mehmet, "Hacıhasanzâde Efendi", *DİA*, 1996, XIV, 503-504.

İsbir, M. Saîd - Bilâl Cüneydî, *Mu'cemü'ş-şâmil fî ulûmi'l-lugati'l-Arabiyye ve mustalahâtihâ*, Beyrut: Dârü'l-avde, 2004.

İzgi, Cevat, "İngiliz Kerim Efendi", *DİA*, 2000, XXII, 295-296.

Kabâve, Fahreddin, "İbn Usfûr el-İşbîlî", *DİA*, 1999, XX, 431-432.

Kafes, Mahmut, "Ebû Hayyân el-Endelüsî", *DİA*, 1994, X, 152-153.

Karaaslan, Nasuhi Ünal, "İbnü's-Sikkît", *DİA*, 2000, XXI, 210-211.

Karadavut, Ahmet, "Arap Dilinde Lahnin Doğuşu", *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7 (1997), s. 325-350.

Karenî, Mehdî b. Ali b. Mehdî Âlü Milhân, "et-Tertîbü's-sarfî fi'l-müellefâti'n-nahviyye ve's-sarfiyye ilâ evâhiri'l-karni'l-âşiri'l-hicrî", (https://uqu.edu.sa/majalat/shariaramag/mag21/MG-009.htm (Temmuz 2013).

Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Şerefeddin Yaltkaya – Rifat Bilge, I-II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1360-62/1941-43.

Kaya, Erdal, *Kasapzâde İbrahim Efendi ve el-Ezhâr fî Şerhi'l-İzhâr Adlı Eseri (İnceleme ve Tahkik)* (doktora tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, I-IV, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ts.

Kemalpaşazâde, *el-Felâh fî şerhi'l-Merâh*, İstanbul: Esad Efendi Matbaası, 1297.

Kılavuz, Ahmet Saim, "Bâcûrî", *DİA*, 1991, IV, 416.

Kılıç, Hulûsi, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İstanbul: Rağbet Yay., 2005.

....., "Basriyyûn", *DİA*, 1992, V, 117-118.

....., "İbn Ebû İshak", *DİA*, 1999, XIX, 435.

....., "İbnü'l-Hâcib", *DİA*, 2000, XXI, 55-58.

....., "el-İnsâf", *DİA*, 2000, XXII, 320.

....., "Kûfiyyûn", *DİA*, 2002, XXVI, 345-346.

....., "Lârî, Muslihuddin", *DİA*, 2003, XXVII, 103-104.

....., "Mustafa el-Galâyînî", *DİA*, 2006, XXXI, 301-302.

....., "eş-Şâfiye", *DİA*, 2010, XXXVIII, 247-248.

..... v.dğr., "Enbârî, Kemâleddin", *DİA*, 1995, XI, 172-174.

Kırca, Celal, "İbn Ya'mer", *DİA*, 1999, XX, 447-448

Koçak, İnci, "Ahfeş el-Ekber", *DİA*, 1988, I, 525.

....., "Ahfeş el-Evsat", *DİA*, 1988, I, 526.

Koçkuzu, Ali Osman, "Aynî, Bedreddin", *DİA*, 1991, IV, 271-272.

Lebdî, M. Semîr Necîb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'n-nahviyye ve's-sarfiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.

Mahmûd, Mahmûd Hüsnî, *el-Medresetü'l-Bağdâdiyye fî târîhi'n-nahvi'l-Arabî*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1407/1986.

Mahzûmî, Mehdî, *Medresetü'l-Kûfe ve menhecühâ fî dirâseti'l-lugati ve'n-nahv*, Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, 1377/1958.

....., *ed-Dersü'n-nahvî fî Bağdâd*, Beyrut: Dârü'r-râidi'l-Arabî, 1407/1987.

Mecdî, Mehmed, *Hadâiku'ş-Şekāik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yay., 1989.

Mehmed Zihni Efendi, *el-Müntehab fî ta'lîmi lugati'l-Arab (Sarf Kısmı)*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1304.

Mekrem, Abdülâl Sâlim, *el-Halekatü'l-mefkūde fî târîhi'n-nahvi'l-Arabî*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1413/1993.

Molla Lutfi, *Dil Bilimlerinin Sınıflandırılması: el-Metâlib el-ilâhiyye fî mevzûât el-ulûm el-lugaviyye*, nşr. Şükran Fazlıoğlu, İstanbul: Kitabevi, 2012.

Mütercim Âsım Efendi, *Kāmûs Tercümesi*, nşr. Kitapçı Rizeli Hasan Hilmi, I-IV, İstanbul: Bahriye Matbaası, 1304-1305.

Nizami, K. A., "Fettenî", *DİA*, 1995, XII, 486.

Nukrekâr, *Şerhu'ş-Şâfiye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1320.

Orpilyan, Serkiz – Seyyid Abdülzâde Mehmed Tâhir, *Mahzenü'l-ulûm*, İstanbul: A. Asadoryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1308.

Öncü, Mustafa, *Fethu'l-Esrâr fî Kitâbi'l-İzhâr Adlı Eserin İnceleme ve Edisyon Kritiği* (yüksek lisans tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.

Öngören, Reşat, "Karamânî, Cemâleddin İshak", *DİA*, 2001, XXIV, 448-449.

Özbalıkçı, M. Reşit, *Arap Dilinde Zaman Açısından Fiiller*, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1996.

....., "Ebû Ali el-Fârisî", *DİA*, 1994, X, 88-90.

....., "İbn Dürüsteveyh", *DİA*, 1999, XIX, 420.

......, "İbn Hişâm en-Nahvî", *DİA*, 1999, XX, 74-77.

.....,"İbnü'n-Nâzım", *DİA*, 2000, XXI, 168-169.

.....,"Sîbeveyhi", *DİA*, 2009, XXXVII, 130-134.

.....,"Şelevbîn", *DİA*, 2010, XXXVIII, 493-494.

Özcan, Tahsin, "Nukrekâr", *DİA*, 2007, XXXIII, 232-233.

Özel, Ahmet, "Ali el-Kārî", *DİA*, 1989, II, 403-405.

Özen, Şükrü, "Teftâzânî", *DİA*, 2011, XL, 299-308.

Özkan, Halit v.dğr., "Süyûtî", *DİA*, 2010, XXXVIII, 188-204.

Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, nşr. M. Nûrü'l-Hasan – M. ez-Zefzâf – M. Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1402/1982.

Râgıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut: ed-Dârü'ş-Şâmiyye, 1412/1992.

Saçaklızâde Mehmed Efendi, *Tertîbü'l-ulûm*, nşr. Muhammed b. İsmâil Seyyid Ahmed, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988.

Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, nşr. Ahmed el-Arnâût-Türkî Mustafa, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1420/2000.

Sâmerrâî, İbrâhim, *el-Medârisü'n-nahviyye*, Amman: Dârü'l-fikr, 1987.

Savran, Ahmet, "İmruülkays b. Hucr", *DİA*, 2000, XXII, 237-238.

Sehâvî, Şemseddin, *ed-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'*, Beyrut: Dârü'l-cîl, 1412/1992.

Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-ulûm*, nşr. Abdülcebbâr Zekkâr, I-III, Dımaşk: Vizâretü's-sekâfe ve'l-irşâdi'l-kavmî, 1978.

Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, nşr. Emîl Bedî' Ya'kūb, I-V, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1420/1999.

Sîrâfî, Ebû Saîd, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, nşr. Ahmed Hasan Mehdlî – Ali Seyyid Ali, I-V, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1429/2008.

Süyûtî, *el-İktirâh fî ilmi usûli'n-nahv*, nşr. Mahmûd Süleyman Yâkūt, Mısır: Dârü'l-ma'rifeti'l-câmiiyye, 1426/2006.

....., *Bugyetü'l-vuât fî tabakāti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut: Dârü'l-fikr, 1399/1979.

Şener, Mehmet, "Çârperdî", *DİA*, 1993, VIII, 230-231.

Şensoy, Sedat, "Rummânî", *DİA*, 2008, XXXV, 242-244.

Tantâvî, Muhammed, *Neş'etü'n-nahv ve târîhu eşheri'n-nühât*, Kahire: Dârü'l-maârif, 1393/1973.

Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fî mevzûâti'l-ulûm*, I-III, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1405/1985.

....., *eş-Şekāiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, nşr. Ahmed Subhi Furat, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.

Teftâzânî, *Sa'düddîn ale'l-İzzî*, İstanbul: Matbaatü Esad İzzet, 1299.

Tehânevî, *Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, nşr. Refîk el-Acem v.dğr., I-II, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Ebü'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, 1994, X, 311-313

....., "Halîl b. Ahmed", *DİA*, 1997, XV, 309-312.

Tural, Hüseyin, *Mebâdiü ilmi's-sarf (Temel Sarf Bilgileri)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.

....., "İbn Hâleveyh", *DİA*, 1999, XX, 14-16.

....., "İbn Sa'dân, Muhammed", *DİA*, 1999, XX, 298-299.

....., "Îsâ b. Ömer es-Sekafî", *DİA*, 1995, XXII, 485

Turan, Abdülbaki, "el-Elfiyye", *DİA*, 1995, XI, 28-29.

....., "İbn Mâlik et-Tâî", *DİA*, 1999, XX, 169-171.

Turan, Şerafettin v.dğr., "Kemalpaşazâde", *DİA*, 2002, XXV, 238-247

Tüccar, Zülfikar, "Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd", *DİA*, 1995, XII, 406-408.

....., "Meydânî, Ahmed b. Muhammed", *DİA*, 2004, XXIX, 501-502.

....., "Niftaveyh", *DİA*, 2007, XXXIII, 82-83.

....., "Sicistânî, Ebû Hâtim", *DİA*, 2009, XXXVII, 139-141.

....., "Sîrâfî, Ebû Saîd", *DİA*, 2009, XXXVII, 264-265.

Tülücü, Süleyman, "Lebîd b. Rebîa", *DİA*, 2003, XXVII, 121-122.

Ukberî, *et-Tebyîn an mezâhibi'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymîn, Beyrut: Mektebetü'l-ubeykân, 1421/2000.

Ulus, Hasan Fehmi, *Şemseddîn Niksârî ve Şerhu'l-İzâh'ı* (doktora tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1994.

Uzayme, M. Abdülhâlik, *el-Mugnî fî tasrîfi'l-ef'âl*, Kahire: Dârü'l-hadîs, 1426/2005.

Verd, Abdülemîr M. Emîn, *el-Medârisü'n-nahviyye beyne't-tasavvur ve't-tasdîk ve's-süâli'l-kebîr*, Bağdat: el-Mektebetü'l-asriyye, 1997.

Vüld Ebbâh, M. Muhtâr, *Târîhu'n-nahvi'l-Arabî fi'l-meşrik ve'l-magrib*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1429/2008.

Yâkūt el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ': İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, nşr. İhsan Abbas, I-VII, Beyrut: Dârü'l-garbi'l-İslâmî, 1993.

Yanık, Nevzat H., "İbn Mu'tî", *DİA*, 1999, XX, 213-214.

Yaran, Rahmi, "Siğnâkī", *DİA*, 2009, XXXVII, 164-166.

Yavuz, Mehmet, *Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer (Sarf-Nahiv)'e Dâir Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri* (yüksek lisans tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991.

....., "İbn Cinnî", *DİA*, 1999, XIX, 397-400.

....., "Mekkûdî", *DİA*, 2003, XXVIII, 578.

....., "Muâz b. Müslim el-Herrâ", *DİA*, 2005, XXX, 340.

....., "Riyâşî", *DİA*, 2008, XXXV, 142-143.

Yazıcı, Hüseyin, "İbnü's-Serrâc", *DİA*, 2000, XXI, 205-206.

Yıldız, Sâkıb, "Akkirmânî", *DİA*, 1989, II, 270.

Yıldırım, Abdullah, *Vaz İlmi ve Unkūdü'z-Zevâhir / Ali Kuşçu (İnceleme-Değerlendirme)*, (yüksek lisans tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

Yüksel, Emrullah, "Birgivî", *DİA*, 1992, VI, 191-194.

Zebîdî, Ebû Abdullah Sirâceddin Abdüllatîf b. Ebû Bekir eş-Şercî, *İ'tilâfü'n-nusra fi'htilâfi nühâti'l-Kûfe ve'l-Basra*, nşr. Târık el-Cenâbî, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1407/1987.

Zencânî, İzzeddin, *Tasrîfü'l-İzzî*, nşr. Enver b. Ebû Bekir eş-Şeyhî, Beyrut: Dârü'l-minhâc, 1428/2008.

Zerkeşî, Bedreddin, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, I-IV, Kahire: Dârü't-türâs, 1404/1984.

Ziriklî, *el-A'lâm*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-Melâyîn, 2002.

Zürkānî, Ali M. Zâlû', *ed-Dürrü'l-manzûm fî mebâdii meşâhîri'l-ulûm*, Mektebetü'l-Ezher, Edeb, nr. 341591.

İleri Okuma Önerileri

Çörtü, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İstanbul: İFAV, 1995.

Hamlâvî, Ahmed, *Şeze'l-arf fî fenni's-sarf*, Kahire: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdih, 1384/1965.

Hatîb, Abdüllatîf Muhammed, *el-Müstaksâ fî ilmi't-tasrîf*, Küveyt: Dârü'l-urûbe, 1424/2003.

İbn Cinnî, *el-Münsıf li-Kitâbi't-Tasrîf*, nşr. İbrâhim Mustafa – Abdullah Emîn, I-III, Kahire: Vizâretü'l-maârifi'l-umûmiyye, 1373-79/1954-60.

....., *et-Tasrîfü'l-mülûkî*, nşr. M. Saîd b. Mustafa en-Na'sân el-Hamevî, Kahire: Matbaatü şeriketi't-temeddüni's-sınâiyye, 1332/1913.

İbn Usfûr el-İşbîlî, *el-Mümtiu'l-kebîr fi't-tasrîf*, nşr. Fahreddin Kabâve, I-II, Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1996.

Kılıç, Hulûsi, *Arapça Dilbilgisi Sarf*, İstanbul: Rağbet Yay., 2005.

Mehmed Zihni Efendi, *el-Müntehab fî ta'lîmi lugati'l-Arab (Sarf Kısmı)*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1304.

Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, nşr. M. Nûrü'l-Hasan – M. ez-Zefzâf – M. Muhyiddin Abdülhamîd, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1402/1982.

Teftâzânî, *Sa'düddîn ale'l-İzzî*, İstanbul: Matbaatü Esad İzzet, 1299.